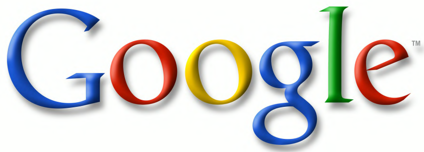
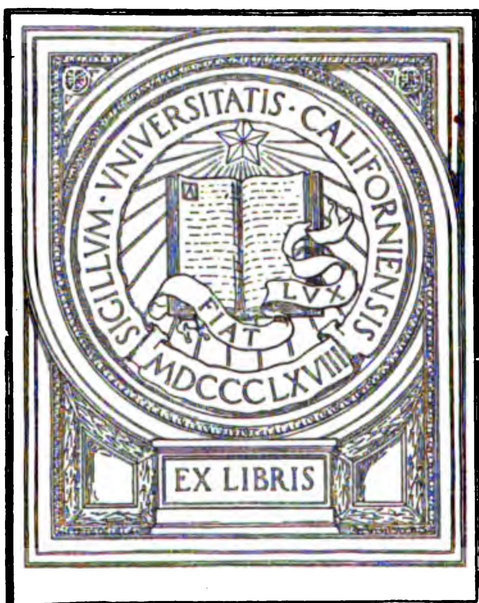

Otto Bremer
25.7.08.

LEUVENSCHE BIJDRAGEN

Leuvensche Bijdragen

OP HET GEBIED VAN DE

GERMAANSCHE PHILOLOGIE

EN IN 'T BIJZONDER VAN DE

NEDERLANDSCHE DIALECTKUNDE

ONDER HET BESTUUR VAN PH. COLINET, EN MET DE MEDEWERKING VAN
W. BANG, L. GOEMANS, C. LECOUTERE, L. SCHARPÉ,
ENZ.

IIIe JAARGANG. — 1e AFLEVERING.

INHOUD.

1899.

ANTWERPEN, DE NEDERLANDSCHE BOEKHANDEL.
LEIPZIG, OTTO HARRASSOWITZ.

GEDRUKT BIJ JOSEPH VAN IN & Cie, TE LIER.

De Hss. van Veldeke's Servatius.

Zoo wij geloof mogen slaan aan hetgene ons de heer CAM. HUYSMANS vertelt, in 't *Limburgsch Jaarboek* voor 1895-96, dan hebben wij het behoud van 't volledige jonge handschrift van VELDEKE's *Servatius* aan een toeval te danken even zeldzaam als dat, wat Prof. BORMANS vroeger het Hs. van Ste Christina in handen had gespeeld. Nadat vrome zusterkens reeds een deel van Ste Christina's leven tot beeldekens hadden versnipperd, was het overige behouden gebleven omdat een schilder het niet over zijn hart had kunnen krijgen er lijm van te koken. In zijn mededeeling tot de Koninklijke Academie, in de zitting van 6^n^ April 1857, had BORMANS enkel gezegd dat het Servatius-Hs. afkomstig was uit de bibliotheek van den heer AUSSEMS, notaris te Aubel, zijn vroegeren studiemakker op de Hoogeschool, en dat deze het hem door den heer GILLET, aggregaat-professor der École Normale des Humanités, had laten aanbieden HUYSMANS nu treedt in meer bijzonderheden. « Wie de plaats wil weten waar VELDEKE's SERVATIUS gevonden werd, werpe een oogslag op het getalnummer dezer bladzijde », vertelt hij op blz. **100** van 't *Jaarboek*. Dáár, op die plaats, en met welke bestemming, lieve hemel! zou de heer GILLET het aangetroffen hebben, toen hij « in de jaren *60* » (lees *50*) zijn vriend den notaris, te Aubel een bezoek bracht. Hij had het mogen meênemen, en te Luik had hij 't aan vader BORMANS toevertrouwd, die 't uitgaf (meent HUYSMANS) zonder verlof daartoe te vragen.... en zonder 't weer te geven.

Thans behoort het handschrift toe aan de Universiteitsbibliotheek te Leiden (1).

Wat nu de uitgave betreft, welke al spoedig verscheen in de *Annales de la Société Historique & Archéologique à Maestricht* (2) (T. II, 1856-1857-1858, bl. 177-460), en als overdruk daaruit, afzonderlijk, met geen andere wijziging dan een nieuwen titel (3), BORMANS heeft er veel minder zorg aan besteed dan hij ons zoekt diets te maken (4). In zijn *Inleiding*, op bl. 30, gaf hij de verzekering « que cette première édition sera diplômatique et reproduira le texte

---

(1) Het Hs. werd bij brief van den heer STAN. BORMANS aan den Min. van Binn. Zaken dd. 12 Febr. 1880 aan dezen aangeboden ter plaatsing in de Bibliotheek der Hoogeschool van Leiden. — Afschrift van den brief ligt bij 't Hs. (Mededeeling van Dr J. W. MULLER). — In 1889 voegde hij « aan die kostbare gave den brief toe, dien JAKOB GRIMM indertijd, kort na de ontdekking van dat handschrift, aan Prof. BORMANS schreef, in antwoord blijkbaar op dezes mededeeling over dien vondst » (*Een brief van Jacob Grimm aan J. H. Bormans,* van 7n Febr. 1857, door Dr A. BEETS medegedeeld in het Tijdschr. van Ned. Taal- en Letterkunde, XI (1892), bl. 78-81). — De ontdekking van 't Hs werd voor het eerst openlijk door B. bekend gemaakt in het nummer van Januari-Februari der *Dietsche Warande* van 1857 (dl. III, bl. 39-42, noot).

(2) De titel luidde : *Heynrijck van Veldeken. Sint Servatius legende.* Uitgegeven naar een handschrift uit het midden der XVde eeuw, door J. H. BORMANS. — Nullius et omnium.

(3) *Sint Servatius legende van Heynrijck van Veldeken;* naar een handschrift uit het midden der XVde eeuw, voor de eerste maal uitgegeven door J. H. BORMANS. — Nullius et omnium. — Maestricht, drukkerij van Leiter-Nypels, Groote-staet *(sic)*. 1858. 285 blz.

(4) BORMANS onderhield eene nogal drukke briefwisseling met DAVID; deze brieven worden bewaard op de Bibliotheek der Hoogeschool te Leuven. Slechts éénmaal wordt daar, in een brief van 14 jan. 1857, van den *Servatius* gewag gemaakt. « Il m'est tombé dans les mains un Ms. renfermant un poème inédit de HEINRICH VAN VELDEKEN », vertelt BORMANS, vol blijdschap over de vondst, en richt daarop tot zijn vriend een aantal vragen om inlichtingen. — De uitgave zelve geschiedde blijkbaar overhaast; en men bedenke dat juist te dien tijde B. tevens de handen vol had met zijne uitgave van MAERLANT's *Naturen Bloeme*, op last der Kon. Belgische Academie.

du manuscrit sans y changer une lettre, sinon de temps en temps une majuscule », en een bl. verder deelt hij mede dat hij tot zelfs de blijkbare fouten van 't Hs. behouden heeft : « j'ai respecté jusqu'aux fautes les plus palpables ». Eene reeks « verbeteringen en bijvoegsels » (bl. 278-285) besluit hij met de woorden : « *Om den lezer te overtuigen dat hij zich thans volkomen op de nauwkeurigheid van den tekst kan betrouwen, heb ik zelfs de geringste misstellingen aangewezen; men zal het mij, denk ik, ten beste duiden.* » Jammer maar dat men zich door die stellige verzekering heeft laten verschalken. Zelfs de heer F. LEVITICUS nam de voorzorg niet eerst de uitgave met het Hs. te vergelijken, bij het bewerken van zijn Klank- en Vormleer der St Servatius-legende, door de Kon. Vlaamsche Academie bekroond en in 1892 uitgegeven (1).

In de volgende opsomming van onnauwkeurige lezingen uit BORMANS' uitgave hebben wij alle afwijkingen tusschen BORMANS' tekst en dien van het Hs. opgenomen, zonder een uitzondering te maken voor die afwijkingen welke hier en daar reeds in de nota's of in de Verbeteringen van de uitgave terechtgewezen werden. Enkele van BORMANS' terechtwijzingen toch zouden op hun beurt wel dienen terechtgewezen te worden. Met betrekking tot het gebruik der hoofdletters, elders dan aan 't begin der verzen, valt in het algemeen op te merken dat *sinte* bijna nergens met een hoofdletter voorkomt, doch *Servatius* daarentegen doorgaans. Waar andere woorden met een hoofdletter gedrukt werden is dit schier overal een stilzwijgende afwijking

(1) Ook door P. PIPER werd, niet zoo lang geleden, in Kürschner's Deutsche National-Litteratur (Höfische Epik, I, bl. 79-241), VELDEKE's *Servatius* opnieuw uitgegeven; doch op zulk eene wijze, namelijk door PIPER gansch herschreven, « mit Berücksichtigung der neueren Forschungen », dat het er waarlijk niet op aankomt zoo de uitgever op BORMANS' niet altijd stipt nauwkeurigen tekst « opereerde » en zoo hij daarenboven geen rekening hield met de oude fragmenten, te München en te Leipzig gevonden, en die hij aanhaalt in zijne Bibliographie.

van 't Hs. Zonder dat er een reden voor bestaat, werden nu eens door Bormans de verkortingen van 't Hs. opgelost, dan weder op andere plaatsen, gansch willekeurig, behouden. Eenmaal in 't eerste boek van den Serv., zag B. een groote roode kapitaal voorbij, 't begin van een nieuw hoofdstuk aanduidend (de aanvangs-D van r. 1957). Ook in het tweede boek is eenmaal een dergelijke groote kapitaal niet gedrukt, namelijk bij r. 2777, doch 't geschiedde met opzet en werd aangestipt in de nota. Gansch regelmatig, eindelijk, vervangt B. de consonantische *u*'s van 't Hs. door *v*'s (1).

Het Hs. van den Serv. heeft doorgaans *ghe*, alhoewel *ge*, de oudere spelling, lang niet zeldzaam is. Bormans verandert stelselmatig — zonder te verwittigen! — *ge* tot *ghe* (2).

---

(1) Vooral had mij tot het ondernemen dier collatie de omstandigheid bewogen, dat de afbeelding van fol. 106, in Prof. Ten Brinck's Gesch. der Ned. Lett. aantoont hoe de tekst dier bladzijde bij Bormans verscheidene malen van 't Hs. afwijkt, zonder dat de « Verbeteringen en Bijvoegsels » de ware lezing herstellen. Bij Ten Brinck staat *hulpe* (r. 2948), *ghedynge* (r. 2960), *decke... mesdaen* (r. 2964), *vry* (r. 2973), waar B. liet drukken : *helpe, ghedynghe, dicke... misdaen, vrij.*

(2) Hs. I. 27, 174, 438, 879, 1173, 1501, 2406, 2913, 3027 genade. 37 volgen. 79 wegen. 85 gestaet. 97 plegen. 141 geboet. 160, 420, 2537 gebodt. 163 hoge. 210 getogē. 211 getughen. 213 gelesen. 225 geschreuen. 231, 265, 1505, 1600, 2276, 2281, 2369, 2883, 3206 heiligen. 252 gesllechtē. 276, 404, 1113, 1136, 1417, 1647, 2129, 2685, 2877, 3131 heilige. 277, 452 gewan. 304, 685, 1846, 1879 geboren. 328 kerckgange. 331 gestadich. 386, 1535, 1825, 1859, 2258 gebede. 527 gebode. 542, 1099, 1136 getrouwe. 560, 2486 gesant. 609, 1193, 1716, 2122, 2711 genesen. 698 gemartilijt. 721 gebrack. 722, 1174, 2265, 2400 gemeyne. 817, 1879 maget. 838, 1359, 1417, 2251 gesellen. 842 geloeuen. 889 ongehoersam. 898 gebot. 1187, 1947 gerne. 1191 gesproken. 1218 lange. 1254 langer. 1307, 2276 somige. 1339, 2058 heiliger. 1361 genoten. 1367 gehoert. 1469, 1640, 1708 gedaen. 1477, 1554 genaden. 1485 gespalden. 1487, 2670 gebet. 1497 geschiet. 1501 gesciet. 1518 gheberge. 1564 gespaert. 1687 gesant. 1695 geschoten. 1711 gestaden. 1748 gewalt. 1775 ongemack. 1823 gespannen. 1878 gewerden. 1917 gebonden. 1934, 2074 genoech. 1967 geschien. 1980, 3073 gedoen. 1986 genadich. 2048 nyrgen. 2060 ewigen. 2110 ongesont. 2121 mogen. 2145 ge-

Slechts zeer weinige *ge*'s ontsnapten aan zijn waakzaamheid; daaronder komt dan nog van tijd tot tijd eene *ge* of *gi* voor in de plaats der lezing *ghe* of *ghi* van het Hs. (1).

Niet zeldzaam zijn eveneens in BORMANS' uitgave de *ij*'s, in de plaats eener *y* van het Hs. (2). — Omgekeerd

---

sanck. 2275, 2425 geuaren. 2296 genomē. 2327 geeert. 2376 ōmogelike... seggen. 2404 ionge... gereyt. 2428 getruwelijck. 2330 ye gelijck. 2522 geleyde. 2554 Jongerē. 2555 somigen. 2564 geloefde. 2584 Tegen... ghingen. 2644 ellendige. 2729 gewalt. 2774 ghegeuē. 2795 ougen... gewaet. 2819 gestillet. 2871 gehoersam. 2951 clagē. 2971 gewarighe. 3132 gesegghen. 3160 gescheiden.

II. 3, 920, 1815, 2528 heilige. 4, 1684, 1885, 2590, 2773 gedaen. 168 ongebrant. 248, 2835 gebenedijt. 305 gesterken. 355, 441, 815, 2768 heiligen. 362 gestaden. 416 gebot. 440 gemeyne. 454 gebeynte. 471 heiliger. 500 legenden. 501 gheseggen. 508, 659 gemaect, 531 geheylicht. 555 lange. 794 gebet. 832 gebenediede. 863 vragen. 868 gesien. 881 geboet. 886 gewalden. 907 geschreuen. 920, 2600 gebeyne. 925 ghehoget. 1040 gebaren. 1100 gehoersam. 1135, 2330 gewan. 1181 gerichte. 1350, 1708, 2025, 2303, 2465, 2623, 2921 geboren. 1379 gewaer. 1535 geloeft. 1644 gesont. 1659 gebueren. 1868, 2735 genomen. 1736, 2375, 2594, 2867, 2925 genade. 1814 gebenedyet. 1824, 2028, 2307, 2355 genoech. 1850, 2535 genoet. 1890 gesliep. 1963 geselle. 1983 hertoge. 2014, 2020 gewalt. 2045 genesen. 2086 genadighe. 2275 geloeuen. 2326, 2665, 2810 menger. 2365 erslagen. 2370, 2757 sondige. 2395 ghetogen. 2451, 2519, 2725 seggen. 2458 geschien. 2495 gequelt. 2523 geweldich. 2537 geloeft. 2539 getroeste. 2605 salige. 2647 erslagen. 2663 gedachte. 2664 gebede. 2785 gestaen. 2837 getroest. 2879 getroost. 2905 gebeteren. 2906 gegeuen. 2960 ghedynge.

(1) Hs. I. 129 moghen. 593 gheschien. 632 gheleerde. 649 ghinck. 1562 beghinck. 2442 gheschie. 2584 ghingen.

II. 1293 ghetrouwe. 1592 ongheluck. 1706 yeghelijck. 1716 ongheluck.

(2) Hs. I. 50 syne. 214, 2442, 2856 lyue. 223, 555, 731, 1175, 1395 sy. 518 vryen. 524 maryen. 668 synnen. 680 bysonder. 828 by. 925 bedryuen. 1149 vermyden. 1231, 1938, 2764, 2928 blyuen. 1271 my. 1418, 2823 synen. 1937 dryuen. 2223 yeghelyken. 2719 suldy. 2855 blyue. 2889 heylichdome. 3067 vry.

II. 138, 1207, 1241, 1267, 1279, 1355, 1363, 1378, 1421, 1633, 1669, 1669, 1692, 1730, 2190, 2683 sy. 524, 1214 vryen. 683 dy. 1142, 1154 abdye. 1153 vrye. 1154 heerlyke. 1215 ghebenedyen. 1320 costeryen.

heeft het Hs. soms *y* waar men bij BORMANS *i* leest (1); — of *i*, waar BORMANS *y* (2) ofwel *ij* (3) heeft; — een paar malen, eindelijk, *ij* waar in BORMANS' tekst *y* staat (4).

Voorts beantwoordt een enkele maal aan *k* van 't Hs. *c* (5) of *ck* (6) bij BORMANS; aan *c* van 't Hs., *k* (7) of *ck* (8); aan *ck* van 't Hs. soms *k* (9); aan *ch* soms *ck* (10) of *g* (11); eindelijk aan *sch* van 't Hs. tweemaal *sc* (12).

Wat nu de klinkers betreft komen er eenige weinige gevallen voor waar 't Hs. *a* heeft, BORMANS integendeel *ae* (II 222, 956 na. 1122 Ghehoersam. 1709 hare), *o* (II 1252 brachten. 1661 stalen), of *u* (I 2997 raste); — waar 't Hs. *ae* heeft, BORMANS *a* (II 768 waele), *e* (II 1784 Maer), of *oe* (I 1889 haer. 1959 waert. II 2034 ghestaen); — 't Hs. *ai*, BORMANS *a* (II 592 daichs); — 't Hs. *e*, BORMANS *a* (II 52 nyement), *ae* (II 2513 wert), *ee* (I 161 here. II 1905 heren. 1504 wech), *i* (II 3964 decke ... mesdaen), of *o* (II 1187

1594, 1763, 1957, 2045, 2170, 2911 lyue. 1682 waerdy. 1764, 1958 wyue. 1780 steyne. 1810, 2912 blyue. 1950 ontstryden. 2023 stryde. 2143 vlytich. 2254 wydinghe. 2317 blyuen. 2398, 2715 my. 2512 Eyns. 2598 geuryet. 2937 ontwyuelick. 2973 vry.

(1) Hs. I. 2196 gheheylicht. 2288 gheystelic. — II. 487 Quyrillus. 958 gheysteliken. 1508 mysden. 1689 vynden. 2236 Conyncks. 2933 myraculen.

(2) Hs. I. 2369 gheist. — II. 472 arbeit. 2616 gheist.

(3) Hs. I. 2249 seiden. — II. 1339 si.

(4) Hs. I. 1237. — II. 2853 sij.

(5) Hs. II. 1832 orkonden.

(6) Id. : I. 726 werentliken.

(7) Id. : I. 1851 cont. 3085 corten. — II. 2269 cleyn.

(8) Id. : I. 2053 sprac. — II. 562 Ghemaect.

(9) Id. : I. 34 duncke. 351 sprack. — II. 1781 wercken. 2471 onuerganckelike.

(10) Id. : I. 2425 hiemelrijch. — II. 860 ghelijch. 861 wonderlijch. 1053, 1106 Lodewijch. 1173 Gheweldichlijch. 1312 heymelijch. 1313 eerlijch. 2757 sprach.

(11) Id. : I. 2029 volchde.

(12) Id. : II. 2227 schone. 2475 schulde.

werff); — 't Hs *ee*, Bormans daarentegen *e* (I 1902 weeghe. 2325 mertijn. II 596 Keerstenen), of *eee* (II 974 tween); — 't Hs. *ey*, Bormans *ee* (I 825 Eyn); — 't Hs. *i*, Bormans *e* (I 2696 noch in kan), of *ie* (II 1257 hiemelrike); — 't Hs. *ie*, Bormans *ae* (II wies), of *e* (I 803 dien. II 1897 die); — 't Hs. *o*, Bormans *a* (II 1590 droncken); *oe* (I 258 wonachtig. 2814 grotelijck), of *oo* (II 1151 Schone); — 't Hs. *oe*, Bormans *o* (I 1883 ongheloeuighe. II 80 versloeghent), of *oo* (I 1348 voert. II 1756 ghetroeste. 2684 ghewoen); — 't Hs. *oi*, Bormans *o* (I 171, II 1444 goids); — 't Hs. *oo*, Bormans *oe* (I 3153 troost. 3154 verloest *of* verloost, 't Hs. onduidelijk. II 2641 verloost); — 't Hs. *ou*, Bormans *oe* (II 1573 berouft. 2278 houfde); — eindelijk, 't Hs. *u*, doch Bormans *e* (II 2948 hulpe).

Nog dienen ten slotte de volgende drukfouten en afwijkingen van den tekst van 't Hs. aangestipt te worden; — Bormans' lezing staat tusschen haakjes : —

I 31 en̄ (en). 208 waren̄ (waren). 208 voren̄ (voren). 250 gesllechtē (gheslechte). 291 ōmere (onmere). 393 En (En̄). 472 busscopdoms (busscopsdoms). 475 ōmechtig (onmechtig). 499 keerstenheit (Keerstenheid). 647 godheit (Godheid). 772 mynnentlike (mynentlike). 1135 stark (strack). 1175 Sy (Zij). 1246 valscheit (valschheit). 1660 goet (groet). 1822 inden (inder). 1886 Seruase (Seruaes). 1919 voer ***in 't Hs verbeterd tot*** daer (voer). 2062 gesprack (sprack). 2163 ōmoede (ommoede). 2261 op richden (oprichden). 2329 Seder (Sedert). 2352 metse (Metze). 2376 ōmogelike (onmoghelike). 2396 waerheit (waerheid). 2430 yegelijck (eyghelijck). 2513 leide (leiden). 2538 godt (God). 2559 Offt (Oft). 2604 groter (groten). 2634 sijnen (sijne). 2690 stadt (stat). 2754 woert ***is in 't Hs. onderstipt.*** 2830 urs (uws). 2886 florence (Florente). 3043 sonder (zonder). 3134 derthiensten (dertiensten). 3166 Seuen (Zeven). 3222 vroude (vrouwe).

II 138 voeren (voern). 149 stadt (stat). 163 ōmeere (onmeere). 184, 426, 731, 812, 819, 896 Sij (En̄). 231 ghe-

leerde (gheleerden). 274, 294 Seruacium (Servatium). 408 sto (stont). 568 storme (stormen). 575 mochtes (mochtet). 660 kostelike (kosteliken). 671 Doen (Doe). 800 aloe (aloë). 811 hande (handen). 812, 2834 en̄ (en). 1011 ontgalt (ongalt). 1306 stade (scade). 1403 hadse (hads). 1420 arme (armen). 1515 En̄ (Ende). 1577 vrunt (druut). 1636 suden (suder). 1665 mense (men se). 1675 ghelijck; aan de slot-*h*, die er eerst stond, werd een trekje toegevoegd om er een *k* van te maken. 1691 reden (rede). 1830 houftsonden (houft sonden). 1858 inden (inder). 1870 Sij (Zij). 1899 Derdeweruen (Derde werven). 1938 is (ich). 1891 Hertoghine (Hertoghinne). 2013. Eyn (Eyne). 2049 is ons bleuen (is by ons bleven). 2063 vutuercoren (uitvercoren). 2074 stichde (stichte). 2152 Maer die (Maer... die). 2250 ymant (yemant). 2458 En (En̄). 2531 mijnen bloeten (mijne bloete). 2609 ewigher (ewighen). 2654 voel (wel). 2658 dorfte (dorste). 2710 voer leyde (voerleyde). 2740 Doe (Doen). 2789 nyet meer en (nyet en). 2841 armoede (armoede). 2825 Seruaese (Seruaes) (1).

* * *

In welke verhouding staat het betrekkelijk jonge Hs. waarin de *Servatius* ons bewaard bleef, tot het gedicht van VELDEKE zelf? In hoeverre vernemen wij nog in de jongere copie den weergalm of den naklank van VELDEKE's taal?

Tot de oplossing van beide deze vragen zullen ongetwijfeld enkele brokstukken, enkele snippers, van een zeer

(1) Volgens de Ned. Staatscour. 3 Juli 1888, nr 155, 4de kol., bevindt zich te Maastricht in het Oud Prov. Archief van Limburg o. a. het ex. der Sint Servatiuslegende waarop de uitgever Prof. B. zijne correctiën heeft aangebracht. Op het einde bevinden zich tien brieven van Prof. B. aan de heeren FRANQUINET en LEITER over de uitgave en de critische behandeling van dit werk (Meded. van Dr J. W. MULLER).

oud handschrift der Servatiuslegende iets kunnen bijdragen. Wij bedoelen de fragmenten door WILHELM MEYER te München ontdekt in den band van een boek der Staatsbibliotheek aldaar, « welches auf seinem deckel von einer hand des 15/6 Jhs den vermerk *Joannes Poltz ex Nürenperga* trug ». De vinder gaf den tekst zeer nauwkeurig uit in de Zeitschr. f. d. Altert., 27 (1883), bl. 146-157. Hij schatte het schrift der twee naast malkaar opgeplakte en op malkaar passende perkamentreepen als opklimmende tot het einde der twaalfde eeuw. De inhoud beantwoordt aan vv. 2064-2117 van het tweede Boek. — In 1890 liet daarop BERTHOLD SCHULZE, eveneens in de Z. f. d. A., 34, bl. 218-223, den inhoud drukken van enkele andere snippers, uit den band van een Straatsburger wiegedruk van 1488 *(Modus legendi abbreuiaturas ī utroqz iure siue processus iuris)*, toebehoorend aan de Bibliotheek van het Reichsgericht te Leipzig.

Toen ik mij, in de maand October van verleden jaar, eenige dagen te Leipzig ophield, nam ik de gelegenheid te baat, om de fragmenten der Bibliotheek van het Reichsgericht te onderzoeken, en mijne verbazing was niet gering toen men mij op mijn vraag naar de Servatiusfragmenten tot antwoord gaf, dat zoo iets op de Bibliotheek niet bestond. Doch toen de oude incunabel (die zijn vroeger rangnummer G. 739 geruild heeft tegen een nieuw : E. 3366) voor den dag gehaald werd, bleek het, dat de perkamentstrooken er nog altijd tegen den band aangeplakt zaten over de geheele lengte van de schutborden, en dat SCHULZE zich vergenoegd had met enkel de naar boven gekeerde zijde der oude fragmenten af te schrijven, alsmede de vijf eindjes die uitstaken tusschen het f[os] A 8 en B 1, en de vijf andere die uitkeken tusschen f[os] X 6 en Y 1. De lange reep perkament op het achterbord was nog steeds met een dun blad wit papier

overplakt gebleven, en van r° noch v° had SCHULZE den tekst bekend gemaakt. Prof. SCHULTZ, de vriendelijke Bestuurder der Bibliotheek, was zoo voorkomend den band te laten losmaken en mij de reepen perkament toe te vertrouwen. Dank aan de bemiddeling van het Bestuur der Universiteitsbibliotheek, was het mij mogelijk tezelfdertijd inzage te nemen van de fragmenten uit München, waarvan de tekst mij bleek op onberispelijke wijze door W. MEYER te zijn medegedeeld.

De fragmenten te München gevonden behooren tot hetzelfde Hs. als de fragmenten uit Leipzig, zooals duidelijk genoeg te merken is aan den hierbijgaanden afdruk der een vierde verkleinde clichés, welke ik van deze eerbiedwaardige documenten onzer voor-Maerlantsche letterkunde liet vervaardigen (1). Het schrift is van dezelfde hand : Prof. REUSENS deelt mij mede, dat het hem voorkomt tot de eerste helft der dertiende eeuw op te klimmen. Wij zouden dus staan voor een zeer vroeg afschrift van VELDEKE's oorspronkelijk gedicht. 't Perkament is zeer bruin en donkerkleurig geworden op de plaatsen waar lijm is geweest, en 't geschrift is daar soms ongewoon moeilijk te ontcijferen; jammer genoeg zijn op de platen eenige dier verbruinde plaatsen bijna geheel onleesbaar geworden. De meeste hoofdletters (in 't afschrift worden ze met een streepje aangeduid) hebben eene roode stip. Sommige zijn wat grooter geteekend, en geheel rood. De naam van sente « Seruas » wordt gewoonlijk door een roode streep omlijst, waarvan in de afbeeldingen echter nauwelijks iets te bespeuren is. Waar op 't einde van een regel een woord in twee gekapt wordt, wijst een dun schuin

(1) Uit de vergelijking der teruggevonden perkamentsnippers kan men opmaken dat zij tot een Handschrift hebben behoort, waarvan elke bladzijde 22 regels bevatte, en dat ongeveer 18 cm. X 12 cm. mat. — De Leipziger fragm. I-II, III-IV — IX-X-XI-XII, en V-VI-VII-VIII bevonden zich op de 3 binnenste bladen van eenzelfde katern.

streepje op de verbinding met het andere deel. Na ieder vers schijnt een punt te hebben gestaan.

Welke nu de verhouding is tusschen den tekst van 't oude Hs. der fragmenten, en 't jongere van Bormans, zal wel het duidelijkst worden aangetoond wanneer, zooals hierachter, beide tegenover elkaar worden gedrukt. Doch onmiddellijk rijst daarbij een vraag : aan welke regels van Bormans' Hs. beantwoorden ***dar*** en ***den*** van 't kleine stukje I-II? De oplossing is gelukkig zoo erg moeilijk niet. 't Stukje maakte den beneden-binnen-hoek uit van een blad; te oordeelen naar de vouw stond ***dar... den*** op den r°, ***rlos.... kos.*** op den v°, zoodat men wezenlijk geen andere keus heeft dan aan te nemen dat ons ***dar. . den*** overeenkomt met ***daer... den*** van rr. 381 en 382 (1).

Zoo laten wij dan den tekst van 't jonge Hs. en van de fragmenten, tegenover elkander, volgen, ons ditmaal ertoe bepalende het materiaal bijeen te brengen en toegankelijk te maken.

---

(1) *Bij volkomen overeenstemming van 't getal verzen in 't oude en in 't jonge Hs.*, zou dit 34 verzen uitmaken op de bladzijde waarvan fragm. II (met *rlos... kos*) deel heeft uitgemaakt. — Dit stemt nagenoeg overeen met het getal verzen op de bladzijde waarvan fragm. IX en X *(heilege bode* tot *haddet verno-)* ons bewaard bleven; immers tusschen den regel *heilege bode...* en den eersten regel van fragm. XI (verso van IX) *alle di genirde...*, moeten wij, *althans indien het getal verzen 'tzelfde is in 't oude als in 't jonge Hs.*, aannemen dat er 29 verzen gestaan hebben. — Altijd in dezelfde onderstelling zou de blz. met fragm. V 28 verzen bevat hebben; de blz. met fragm. VI : 27 verzen; de blz. met fragm. VII : 27 verzen; die met fragm. VIII : 29 verzen. De fragm. uit München vormen den r° (met 28 verzen) en den v° (insgelijks met 28 verzen) van een zelfde f°. Nochtans rijst de vraag vanzelf : heeft wellicht de jongere afschrijver eenige verzen op eigen hand ingelascht in dat gedeelte van zijn arbeid welk beantwoordt aan de blz. met fragm. II? zooals hij elders daarentegen weleens een paar regels oversprong? (namelijk, blijkens het fragment uit München, na v. 2078 van het tweede Boek; vgl. ook Bormans' nota bij v. 1279 van 't eerste Boek).

	Hs. van Bormans.	*Fragmenten uit Leipzig.*
f. 7 v. *Eerste*	Ich en segghe uch nyet voerwaer	
Boek	Wie langhe off wie mennich jaer	
	Dat der goede sinte Seruaes	
	Te Jherusalem wonachtich was	
	Ende daer alōme inden lande	I dar
	Eer heme god den enghel sande	den
	—	—
f. 8 r.	Daer heuet bij nae .vij. jaer	
	Eyn busdom gheweest meysterloes	II rlos.
	Du bist der gheen dien god verkoes	kos.
	—	—
f. 9 r.	Want god den heilighen man	III got ... en heilegē m
	Seruacium daer sande	dare (s)ande.
	Tot salicheiden inden lande	te saldē
	Dat wolde onse heer Jhesus	*D*at wolde unse her(e)
	Dat der heilighe Seruacius	heilege *S*ERUATIUS.
	Daer quam alsoe verre	uerre.
	Want dat buscopdome erre	want dat (b)
	Soe langhe hadde ghewesen	*S*o lange hadde gew(e)
	Die die vite hebben ghelesen	te hebben gelesen.
	Sij weten dat wel voerwaer	*S* wale ŭerwar.
	Dat allen die .vij. jaer	dat iar.
	Ten eynde waren gheganghen	*T*ē ende warē g
	—	—
f. 9 v.	Hij was des te moede	
	Dat hij den staff leechde	
	Opten altaer ende seechde	
	Voer den luden openbaer	IV are.
	Dat hi verbannen waer	dat he ue(r)bannē
	Diene daer aff neeme	ı dar aue na(m)e.
	Maer die daer toe gheteme	me tame.
	Ende alsoe lieff waer gode	*E*nde so lief
	Dat hem der enghel sijn boede	(d)at heme der engel
	Seluer gheue mit sijnre hant/	(e)lue geue bit siner
	Doen ghinck die meer ouer alt lant	nc di mare ouer al
	Het waert / condich wijff en̄ man	(H)et geurisgen wif
	Dat sinte valentijn den ban	(t) sente *V*alentin den

Ghedaen hadde den staue	hadde den staue.
Des en doersten nyemant / aue	des
Nemen vanden altaer daer hi lach	
Des stont dat busdom menghen dach	
Sonder busdom heerdeloes	
Dat nye egheynen dae en koes/	
—	—
Doent god nyet langher en woude dolen	de dolen.
Dien alle dinck es onuerholen V	deme alle dinc sin unuerholē.
Doen sande hi sinte seruaes daer	Du sander sente Seruase dare.
Dat hi der keerstenheit neeme waer	dat her der cristenheide neme ware.
Want hi daer toe well ghetam	Want he der tu wale getā.
Des daichs doen hij in tongheren quā	des dages du he in tungren quā.
Der goede sinte Seruaes	
Grote Concilie dae was	
—	—
f. 10 r. Sij hadden menghen raet ghenomē	
Waer men eynen busscop neeme VI	War mē einē biscop neme.
Alsulken deme wale gheteme	suliken de wale geteme.
Der keerstenheit ende gode	Der kirstenheide ende gode.
Vanden groten gebode	uan den grotē gebode.
Die daer ouer was ghedaen	Dat dar ouer was gedan.
Soe en dorstes nyemant dae bestaen	so ne durste nimā dā bestan.
Sij haddent menghen dach ghedreuē	Si haddent ma
Ende was noch ongheeyndt bleuen	
—	—
f. 10 v. Want hijs wale mechtich were	
Dat hij haer noet / bekende	
Ende eynen busscop daer sende	
Alsulken die hon wale beteme	
Ende den volke te rechte queme VII	volke rechte quame.
Ende der heiligher kerken dochte	Ende der heileger kirken dochte.
Want hijt wale doen mochte	want het wale gedun mochte.
Dat hijse wolde beraden	Dat hese wolde beradē.
Doen sy gode dus daer om baden	dusi gode drūbe badē.
Ende dats daer grote noet was	Ende hets da mi...(e)l not was.
Doen quam die goede sinte Seruaes	du
Inden monster als eyn pelgrijn	
Die haer busscop soude sijn	
—	—

f. 11r.	Doen hij in sijnen ghebede lach		
	Aldaer dat volck toe sach		
	Alle die des namen waer		
+*b*	Ende waert den volck schijnbaer (1)		
	Doen quam der heilich enghel daer	VIII	sonne clare.
	Schijnende als die sonne claer		din luden schinbare.
+*a*	Dien god daer hadde ghesant		*D*en got dare hadde gesant.
	Hij hueffen op mitter hant		he huf op bitter hant.
	Seruacium den gheheeren		SERUATIŪ den geheren.
	Dat dede hem god ter eeren		dat dede hene got te eren.
	Der enghel langher nyet en beyde		Der engel nine (b)...idde.
	Totten altaer hijne leyde		ten altare
	—		—
f. 11v.	Doen des dat volck waert ghewaer		
	Dat der enghel danne was		
	Ende der goede sinte Seruaes		
	Behalden hadde den staff		
	Den hem der heilich enghel gaff	IX	heili(g)e bode gaf.
	Die haer buscop solde wesen		*E*nde de here op solde wesen.
	Ende sij mit hem souden genesen		en si bit heme wol genesen.
	Die priesters mitten leekē (2)		*D*i papen bittē leikē.
	Die ghesien hadden die teeken		esien haddē di teikē.
	Die waren all te samen vroe		*D*i warē sam̄ vro.
	Den sanck hoeuen sij voele hoe		den sanc huvē si uele
	Gode gauen sij den loff		*G*ode gauē si den lof.
	En̄ ontfinghen haren busscoff		en entfin herē biscop.
	Vroliken sij songhen		*V*rolike si sungen.
	Doen sij te heme dronghen	X	da si te heme drungē.
	Sij vielen heme te voeten		*S*i uilē heme te vuten.
	Guetlijcken sij hem grueten		gutlike sine grutē.
	Alle eer sij hoem daden		*A*l ere si heme dadē.

(1) Reeds in 1860 had BARTSCH aangewezen (*Germania*, V, bl. 424), dat, zooals nu ook blijkt uit het oude fragment, de regel met het rijm *schijnbaer* moest staan na den regel met het rijm *claer*. De *a* en *b* in den rand van 't Hs. geeft het reeds aan, doch *a* had dienen hooger te staan, namelijk vóor r. 570.

(2) Voor « leekē » staat, doorgehaald : « lekel ».

Den ghewaren god sij baden
f. 12 r. Diene Hon (1) te trooste hadde ghegheuen
Dat hijne hon langhe liete leuen
Doen dat was erganghen
Dat sij hadden ontfanghen
Haren busscop als hon wale ghetam
Die hon van gods haluen quam
Als ghi hier voer hebt vernomen
Die ander die daer waren comen
Die busscopen die hij daer vant
Die god eer daer hadde ghesant
Wijse ende gheleerde
Die gheordende en die bekeerde
Te busscop sij heme wijeden
Den gods ghebenedieden
Den gheisteliken heerde
Die alle die gheneerde
Die nae sijnen rade wolden leuen
Hem en doerste nyemant gheuen
Dat busscopdom noch den staff
Dan alsen hoem der enghel gaff
Doen der goede sinte Seruaes
Ghewijet ende ghegherwet was
Totten gods woerde
Als daer toe ghehoerde
Soe dede god sijnre teyken eyn
Daer sijne godheit ane erscheyn
Die menghe myrakel hevet ghedoen
Doen hi ten predickstoel ghinck stoen
f. 12 v. Sinte seruaes die goede
Mit gheisteliken moede
Ende hij predickē solde
Wat soe hij spreken wolde
Dat sande hem god te monde
Die egheyne sprake en conde
Anders dan griexsche alleyne
Ander sprake alleyne
En conde hij spreken noch verstaen
—

den gewarē gode si badē.
*D*en hen te troste hadde gegeuen.
dat hene hen lange lite leuen.
Dv dat was ergangē.
dat si haddē entfangē.
*H*eren biscop alse hen wale getā.
de hen van godes haluen quā.
*A*ls ier da uore haddet uerno

XI alle di genirde.
*D*i ni si(n)ē rad den leuen.
heme ne dorste nima(n) geuen.
*D*at bischdume nogten (s)
dan alsen heme den engel gaf.
Dv der gude sente SERUAS.
gel ende gegerwet was.
*T*ut den g worde.
alse dar tu gehorde.
(*D*?) XII got siner teikē ein.
da sine gotheit ane erschein.
*D*e uele manech heuet gedan.
du he ten lechtere ginc stan.
*S*ente SERUAS der gude.
bit geistlikē mude.
*E*nde he predekē solde.
wat so he sprekē wolde.
*D*at sande heme got te munde.
de negeine sprake ne kunde.
*M*er grix eine.
ander sprake negeine.
*N*e kunde he gesprekē
—

(1) *Hon* : met een gewone « h », doch rood doorstreept.

f. 91 v. *Tweede Boek*

Van sinte seruaes is ons bleuen
Menghe goede dinck bescreuen
Dat is ons wale kondich
Dat eyn goet keyser heynrijch
Sinte Seruaes seer eerde
Ende sijnen vlijt daer toe keerde
Tot sijnen dienst alle sijn leuen
Want god hadde hem ghegheuen
Den sen ende den goeden wille
Openbaer ende stille
Dat hij hem was soe dienstacht
Der wille meerde hoem die cracht
Beide stille ende ouerluyt
Des loende hoem die gods druyt
Dat hijne hadde vutuercoren
Allen heiligen busscopen te voren
Te heeren ende te patrone
Des hadde hij dat te lone
Dat hijne decke gheneerde
Die sijnre hulpen gheerde
Dat hadder (1) wale beuonden
Te voele menghen stonden
Daer hi in groter vreysen was
Dae hoem verloeste sinte Seruaes
Dat wiste der keyser wale voerwaer/
Doen stichde hij te gozslaer
Die selue keyser heynrijck
Eyn goids huys herde eerlijck
f. 92 v. Als men noch wale syet
Prouonden hij daer toe beriet (2)

Die stat die wolde hij vryen
Dat goids huys dede hij wijen
Der keyser voele gheheer
In tweer apostelen eer
Sinte Jude ende symoens
Ende ouch sijns patroens

Fragmenten uit München.

XIII gē biscop(en) teuorē.
(d)e te patrone.
des had lone.
*D*at hene dekke
dar siner helpē gerede.
wale beuonden.
te ue (r) stundē.
*D*ahe in grotē (s).
da heme erloste sente AS.
*D*at weste der keiser war
du stigtedeher te
(e) selue keiser henric.
hus harde herlic.
*A*lse da wale siet.
proueden he it.
*R*ike en̄ gude.
bit ıude.
*D*i stat di wolder
(t) godis hus deder wien.
ıele gehere.
in twer a ere.
*J*ude ende *S*ymonis.
s patronis.

---

(1) De slot-letter is eigenlijk eene « n », waarvan het tweede been onvoltooid bleef.

(2) R. 2079 volgt, in 't Hs., onmiddellijk op r. 2078; — door Bormans werd niets overgeslagen.

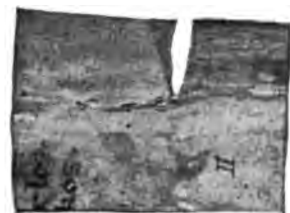
Sijns heeren die der deerde was	*S*ines herē (d)e was.
Die genadighe sinte Seruaes	de genedege sēte
Den dryen dede hijt wijen te samen	en drin widement alı
Dat gods huys in haren namen	t godis hus in ho(ren)
Aen sinte Seruaes stont sijn moet	ne sente *S*ERUASE s XIV sin mut
Want hij dede hem mennich goet	(wa)nt he dede gut.
Aen heme hadde hij groten troost	*A*ne heme hadde v
Want hijne decke hadde verloest	want hene decke had
Hij was sijns herten liecht	was sines hertē ligt.
Sijne boden sande hij te Triecht	s der du tetrigt.
Te sinte Seruaes houft stat	*T*e sen houestat.
Sijnen broederen hij des bat	sinē bruder
Den proeste vanden cloester	*D*en profste uanden clo
Den deken ende den coster	ken en̄ den costre.
Ende den broederen al te samen	End ren allē samen.
Ter eeren sinte Seruaes namen	te eren ses nam̄.
Ende allen sijnen holden	Allen sinē ho
Dat sij heme senden wolden	sendē woldē.
Van sinte Seruaes gebeyne	*S*ente SER nes.
Des confessoers en̄ busscop reyne	des heileges ende d
Te sijnen nuwen werke	*T*e sinen nuwen werke.
Te verchieren sijne kerke	t sine kerke.
f. 92 v. Hij woldet gherne eeren	He woldet g
Ende sijnen loff vermeeren	Ende sinē lof ermerē.
Den heilighen sinte Seruaciū (1)	*S* TIUM.
Dat woude hij ōmer gherne doen	dat wolder īme(r)
Die wijle dat hij mochte leuen	*D*i wile dater mugte leı
Sij en doerstens hem doch nyet gheuen	stens heme idog nit g
Dat was hem leyt doen hijt vernam	was heme leit duhet
Te triecht hij doen seluer quam/	tricht he du selue quā
In corten tijden daer nae	(tid)en darna.
Hij werff aen die heeren dae	he warf en da.
Dat sij ghedroeghen ouer eyn	*D*at si ged(r)
En gauen heme dat kynne beyn	
Van sinte Seruaes sijns heren	
Der keyser dede hem ter eeren	
Eyn gulden houft werken	
Te troeste sijnre kerken	

* * *

(1) Vóór « Seruaciū » staat, doorgehaald : « Seruaes ».

En nu, ten slotte, een enkel woord nog, een woord van dank, aan hen wier voorkomendheid mij in staat stelde deze mededeelingen te doen : — aan 't Bestuur der Bibliotheek van München, dat mij de fragmenten uit het Tweede Deel van VELDEKE's gedicht naar Leipzig ter inzage stuurde, — aan dat der Leipziger Bibliotheek, — aan dat der Bibliotheek van Leiden, welk mij 't Hs. van den Servatius geruimen tijd te Brussel liet gebruiken, — aan Prof. E. MARTIN, voor zijne inlichtingen, — aan Dr J. W. MULLER, die naar 't Hs. van BORMANS, de proeven van het daaruit medegedeelde verbeterd heeft, — en eindelijk, inzonderheid, aan den zoo vriendelijken Bestuurder der Leipziger Reichsgerichtsbibliotheek, Prof. SCHULTZ.

L. SCHARPÉ.

Hs. $0^{m}.04$

Hs. $0^{m}.05$

Hs. $0^{m}.116$

Hs. $0^{m}.196$

XI	alle di genirde. *D*i na si(n)ē rad	I	dar	II	rlos.
	den leuen. heme ne dorste nima(n)		den		kos.
	geuen. *D*at bischdume nogten (s)				
	dan alsen heme $\overset{r}{\text{den}}$ engel gaf.				
	Dv der gude sente Seruas. get				
	ende gegerwet was. *T*ut den g				
	worde. alse dar tu gehorde. (*D*?)				
XII	got siner teikē ein. da sine gotheit	III	got . . . en heilegē m		
	ane erschein. *D*e uele manech heuet		dare (s)ande. te saldē		
	gedan. du he ten lechtere ginc stan.		*D*at wolde unse her(e)		
	*S*ente *S*eruas der gude. bit geistlikē		heilege *S*ERUATIUS.		
	mude. *E*nde he predekē solde. wat		uerre. want dat (b)		
	so he sprekē wolde. *D*at sande heme		*S*o lange hadde gew(e)		
	got te munde. de negeine sprake ne		te hebben gelesen. *S*		
	kunde. *M*er grix eine. ander spra-		wale ŭerwar. dat		
	ke negeine. *N*e kunde he gesprekē		iar. *T*ē ende warē g		

Boven de eerste *e* van *lechtere* een schuin streepje. — Boven de *u* van *uerwar*, spoor van een krulletje. — Letters, waarvan nog slechts een stuk gebleven is, worden tusschen haakjes gezet.

Fragmenten uit Leipzig.

(Het kleine stukje I-II tegen den rug; de overige stukken XI-XII-III tegen 't voorbord.)

IX

heile... de hege
pp solde wesen · en si bte heme wol
genesen · Di papen bitte leike
esien hadde di teike · Di mart
lanu vro · den sine huve si uele
Gode gaue si den lof · en eincfin
...re biscop · vrolike si sungen ·
da si te heme drunge · Si uile heme
te vuten · gutlike sine grute · Al
ere si heme dade · den gewaren gode
si bade · Den hen tetroste hadde ge
geuen · dat hene hen lange liue leuen
Ov dat was eregange · dat si hadde
entfange · heren biscop alse hen
... godes hal...
... hadder ue...

X

...re · dat he u... banne
... dar aue na...me · me
...aune · Bide sol hef
...at heme der engel
...lue geue bit siner
...ne di maro ouer al
...er geuris...
... sente Vale...
...adde den s...

IV are. dat he ue(r)bannē
ι dar aue na(m)e. me
tame. *E*nde so lief
(d)at heme der engel
(e)lue geue bit siner
nc di mare ouer al
(*H*)et geurisgen wif
(t) senten *V*alentin den
hadde den staue. des

IX heile(g)e bode gaf. *E*nde de ḣere
op solde wesen. en si bit heme wol
genesen. *D*i papen bittē leikē.
esien haddē di teikē. *D*i warē
sam̄ vro. den sanc huvē si uele
*G*ode gauē si den lof. en̄ entfin-
herē biscop. *V*rolike si sungen.
X da si te heme drungē. *S*i uilē heme
te vuten. gutlike sine grutē. *A*l
ere si heme dadē. den gewarē gode
si badē. *D*en hen te troste hadde ge-
geuen. dat hene hen lange lite leuen.
Dv dat was ergangē. dat si haddē
entfangē. *H*eren biscop alse hen
wale getā. de hen uan godes haluen
quā. *A*ls ier da uore haddet uerno-

FRAGMENTEN UIT LEIPZIG.
(Voorbord.)

Hs. o^{m}.246

Hs. o^{m}.042

VIII sonne clare. din luden schinbare.
*D*en got dare hadde gesant. he huf
op bitter hant. Seruatiū den ge-
heren. dat dede hene got te eren.
Der engel nine (b)...idde. ten altare

V de dolen. deme alle dine sin un-
uerholē. *D*u sander sente Seruase
dare. dat her der cristenheide neme
ware. *W*ant he der tu wale getā.
des dages du he in tungren quā.

VI *W*ar mē einē biscop neme. suliken de wale geteme. *D*er kirstenheide ende gode. uan den grotē gebode. *D*at dar ouer was gedan. so ne durste nimā da bestan. *S*i haddent ma-

VII volke rechte quame. *E*nde der heileger kirken dochte. want het wale gedun mochte. *D*at hese wolde beradē. dusi gode drūbe badē. *E*nde hets da mi..(e)l not was. du

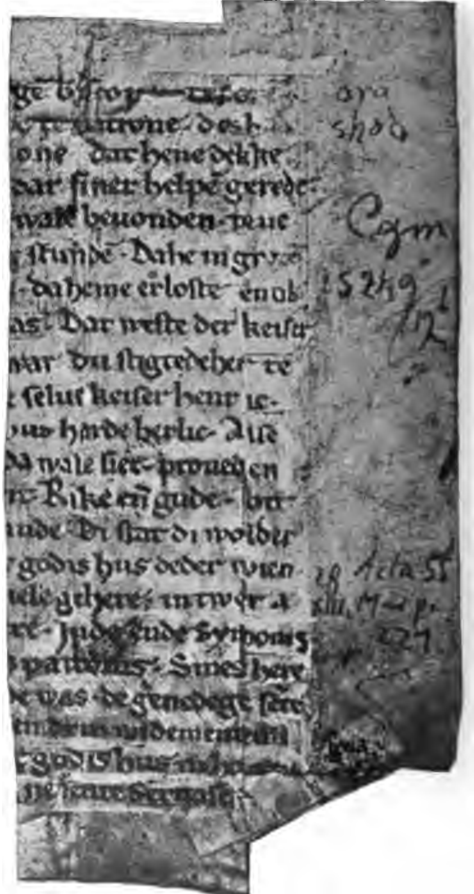
FRAGMENTEN UIT LEIPZIG.

(Achterbord.)

XIII gē biscop(en) teuorē.
(d)e te patrone des had-
lone. *D*at hene dekke
dar siner helpē gerede.
wale beuonden. te ue-
(r) stundē. *D*ahe in grotē
(s). da heme erloste sente
AS. *D*at weste der keiser
war. du stigtedeher te
(e) selue keiser henric.
hus harde herlic. *A*lse
da wale siet. proueden he
it. *R*ike en̄ gude. bit
ıude. *D*i stat di wolder
(t) godis hus deder wien.
ıele gehere. in twer a
ere. *J*ude ende *S*ymonis.
s patronis. *S*ines herē
(d)e was. de genedege sēte
en drin widement alı
t godis hus in ho(ren)
ne sente SERUASE s

Hs. om.154

Hs. om.08

FRAGMENTEN

UIT MÜNCHEN.

XIV sin mut (wa)nt he dede
gut. *A*ne heme hadde v
want hene decke had
was sines hertē ligt. s
der du tetrigt. *T*e sen
houestat. sinē bruder
*D*en profste uanden clo
ken en̄ den costre. End
ren allē samen. te eren
ses nam̄. Allen sinē ho
sendē woldē. *S*ente SER
nes. des heiliges ende d
*T*e sinen nuwen werke. t
sine kerke. He woldet g
ende sinē lof ermerē. *S*
TIUM. dat wolder īme(r)
*D*i wile dater mugte le
stens heme idog nit g
was heme leit duhet
tricht he du selue quā
(tid)en darna. he warf
en da. *D*at si ged(r)

MIDDELNEDERLANDSCHE GEESTELIJKE LIEDEREN[1].

I. — Het handschrift.

De tekst van de Middelnederlandsche geestelijke liederen, die in de volgende bladzijden wordt afgedrukt, komt voor in een hs., thans te Parijs in de « Bibliothèque nationale » berustende, en door HUET in zijn *Catalogue* beschreven onder nr 39 (2). Het hs. is van papier; het meet ± 140 millimeter hoog bij ± 100 breed, en telt 80 blaadjes. Achteraan is er een gedrukte tekst uit het begin der 17e eeuw bijgebonden, nl. de COPYE VAN // HET BREVE APOSTOLYCK // *van 't Jubileum des jaers* 1600 *gesonden / by onsen Heyligen vader in Godt Clement / den* VIIJ. *Paus van Roome / aen alle Christegeloovige menschen des Ne-*

(1) In 1895 had Dr L. SCHARPÉ, mijn vriend en ambtgenoot, een afschrift vervaardigd van het hs., waar de hierna afgedrukte liederen in voorkomen; hij heeft mij nochtans welwillend de uitgave overgelaten. Ik betuig hem hier daarvoor mijn oprechten dank. Evenzoo bedank ik allen die mij bij het bewerken van deze uitgave behulpzaam zijn geweest, inz. de heeren Prof. J. VERDAM, te Leiden, en Prof. W. L. DE VREESE, te Gent, voor het verschaffen van menige nuttige inlichting.

(2) G. HUET, *Catalogue des manuscrits néerlandais de la Bibliothèque nationale*, Parijs, 1886, bl. 44-45.

derlants ende andere / begost wesende solemnelyck te houden inder Collegialer Kerke van S. Goedelen te Brussele / ten tweesten dach Martij. 1603. — TOT BRUESSEL // *By Rutgeert Velpius / ....* M. D. C. JJJ. De keerzijde van dit blaadje is wit; de verordeningen tot het verdienen van gezegden aflaat staan op de zeven volgende blaadjes. Met dit stuk hoeven wij ons niet langer bezig te houden.

Van de 80 blaadjes, die het eigenlijk hs. telt, zijn 1 *r°* tot 48 *r°* beschreven, evenals 56 *r°* tot 80 *v°*; de overige zijn wit. In het boeksken staat niets anders dan gedichten, behalve een stuk in proza op bl. 76, waar wij verder op terugkomen. Het schrift, zeer goed leesbaar, schijnt te wijzen op het einde der 15e of het begin der 16e eeuw. De regeling van het hs. is met inkt geschied van bl. 77 r° tot 80 v°; elders met potlood. Van *fol.* 1 r° tot 55 v° staan 19 regels op elke bladzijde; van 56 r° tot 76 v° eveneens 19 regels, maar op eenige bladzijden twintig; van bl. 77 r° tot het einde slechts 16 regels.

Bl. 1 r° tot 45 v° zijn door eene en dezelfde hand beschreven. Bl. 46 r° tot 48 v° zijn in een andere hand, die op 56 r° opnieuw begint, en tot 76 r° heeft voortgezet. Eindelijk, bl. 77 r° tot het einde verraden eene derde hand.

De prozatekst op bl. 76 r° en v° schijnt later geschreven; het is een « bedinghe » tot Maria, en vertoont veel gelijkenis met andere soortgelijke stukken, zooals o. a. Dr DE GHELDERE er verschillende in zijn *Dietsce Rime* heeft medegedeeld (1). Ook op de keerzijde van *fol.* 22, 28 en 80 komen eenige regels voor in een jonger schrift

(1) Dr K. DE GHELDERE, *Dietsce Rime. Geestelijke gedichten uit de XIIIe, XIVe en XVe ceuw* (Brugge, 1896), bl. 39 *sqq.*, 70 *sqq.*, 101—111.

(ongeveer uit het midden der 16e eeuw); zij geven ons inlichtingen over personen die het boekje in hun bezit hebben gehad (zie verder bl. 26-27).

Het hs. heeft geen versieringen. Alle stukken beginnen (één uitgezonderd, bl. 47 v°) met een groote hoofdletter in rooden inkt; door elke aanvangletter van een vers (gewoonlijk een hoofdletter, op bl. 45 r° en v° een kleine letter) loopt een roode streep. De titels van eenige stukken en de zangwijzen zijn in rooden inkt; sommige regels, als b. v. de « repeticies », zijn met rooden inkt onderlijnd. Deze eenvormigheid wordt op ééne plaats afgebroken, nl. op bl. 77 r°, waar het stuk met een groote sierlijke *J* in rooden inkt begint.

Over de gebruikte afkortingen is niet veel te zeggen. Geregeld komen voor *ēn = ende*, waarnaast zeer vaak *en*, zonder afkortingsstreep; het streepje boven de letter om een volgende *n* aan te duiden, of een enkele maal *m* (bl. 2 v°, *ōme*, en bl. 10 v° *nemērmeer*); het teeken voor de *er*, *aer*; de gewone afkortingen voor de eigennamen Jhesus en Cristus *(ih's, Ihūs; xpc̄, xpūs)*. Vaak ook treft men het teeken ȝ aan voor *et*, *iet*, *at*, en *h'* voor den uitgang *heit*. Eens staat 9 voor *as* (bl. 15 r° *w9 = was*), en eens een *p* met doorstreepten staart, de bekende afkorting voor *per* (bl. 46 v° *psone*). In de titels van sommige stukken *scā = sancta*; en ten slotte, *Kyriel'* of eenvoudiger *Kl' = Kyrieeleison*; *all'a* of *al' = alleluia*.

Wat de interpunctie betreft, van bl. 1 tot 45 v° staat een punt bijna achter elken regel; van bl. 46 r° tot het einde, geen leesteekens meer, behalve hier en daar een punt aan het slot van een strophe of van een gedicht.

Het stevig, fijngeribd papier van het hs. vertoont drie watermerken, namelijk :

1°) een schild met drie leliën, met een sieraad gedekt (bl. 1-16 en 33-76). Dit papiermerk komt geheel overeen

met het onder nr 288 afgebeelde bij Midoux en Matton (1); het is, naar hun zeggen, te vinden op papier in Frankrijk gebruikt van 1494 tot 1499. Ook de Stoppelaer (2) geeft dit merk op (nl. nr 10 van plaat XIV), en verklaart (bl. 87) het papier, waar het op voorkomt, slechts éénmaal te hebben aangetroffen, nl. in een stedelijke rekening van Middelburg over het jaar 1486;

2°) een kannetje, waarboven een sieraad in den vorm van een kruis (bl. 17-32). Een in alle opzichten hiermede overeenkomend watermerk heb ik bij de Stoppelaer niet gevonden; best gelijkt het op het onder nr 13 afgebeelde op plaat XIII. Bij Midoux en Matton staan verschillende er min of meer mede overeenkomende, inz. nr 201; zij vonden dit merk op papier in de laatste jaren der 15e eeuw in Frankrijk in gebruik (1494-1496);

3°) een P, waarboven een soort van kruisdolk (bl. 77-80). Zie bij de Stoppelaer verschillende er naar gelijkende op plaat XII, inz. n° 12; bij Midoux en Matton het onder nr 334 afgebeelde (3). Het is genoeg bekend dat de P een watermerk is van een papier, dat gedurende twee eeuwen in onze gewesten zeer gezocht werd.

Nu moeten wij een paar inlichtingen bespreken, die wij in het hs. aantreffen aangaande personen die het in haar bezit gehad hebben.

Op bl. 22 v° onderaan staat geschreven :

Dit leiisenbuecsken hoert toe
suster liisbet ghoeyuaers

---

(1) E. Midoux et A. Matton, *Essai sur les filigranes des papiers employés en France au XIVe et XVe siècles*, Parijs, 1868.

(2) Mr. J. H. de Stoppelaer, *Het papier in Nederland gedurende de middeleeuwen, inzonderheid in Zeeland*, Middelburg, 1869.

(3) *Cfr.* voor dit laatste watermerk Sotheby, *Principia typographica* (Londen, 1858), III, 77, nrs 3 en 6.

Op bl. 28 v° heeft dezelfde hand een dergelijke mededeeling begonnen, maar over het schrift heeft men gewreven als om het onleesbaar te maken of uit te doen. Men kan nochtans goed zien dat er staat : *dit leysenbuxsken hoert toe.*

Op het v° van bl. 80 onderaan hehben wij iets uitvoeriger; daar luidt het :

Dit boexskens hoert toe
suster Johāna Cueliens
suster elisabet ghoeijuaers
heuet my gegeuen

waarop nog volgt : *qui patitur vincit ōnia / de absentibus nil / nisi bonum.*

Deze laatste regels zijn door een andere hand geschreven.

Ons « leysenboekske » (1) heeft dan aan twee « susters » toebehoord; de eerste heeft het aan de tweede gegeven. Wie echter die « susters » Culiens en Ghoeyuaers geweest zijn, daar is mij niets van bekend (2). Hare mededeelingen zijn van geen nut om de herkomst van onze verzameling te bepalen, behalve tot het staven van het feit dat zij aan kloosterzusters heeft toebehoord.

(1) J. Verdam, in zijn opstel *Middelnederlandsche geestelijke poëzie*, in de « *Verslagen en mededeelingen der Kon. Akad. van Wetenschappen*, afdeeling *Letterkunde* », 4e reeks, D. II (Amsterdam, 1898), bl. 153, heeft er al op gewezen dat deze vermelding van *leiisenbuecsken* niet zonder eenig belang is in verband met Acquoy's verklaring van *leis* (Zie het opstel *Kerstliederen en Leisen* in de *Verslagen en mededeelingen* der Kon. Acad. te Amsterdam, afdeeling « Letterkunde », 3e reeks, D. IV, Amsterdam, 1887, bl. 352-404).

(2) In de *Dietsche Warande* van 1897 (bl. 261-288, 381-393, 446-461) heeft de heer H. Roes een Tilburgsch liederenhandschrift bekend gemaakt en er uittreksels uit medegedeeld. Dit hs. dagteekent uit de laatste jaren der 16e eeuw. Prof. Verdam, *t. a. pl.*, bl. 154, noot 1, vraagt of het toeval is dat dit hs. in het bezit is van den heer

Wanneer wij den tekst zelf van de liederen beschouwen, zien wij ook al spoedig dat het hs. uit een klooster moet komen. Blijkbaar werden sommige liederen vervaardigd ten behoeve van en ook wel door kloosterzusters, met name door Clarissen.

Dit moeten wij besluiten uit hetgeen op meer dan éene plaats te lezen staat. Zoo wordt, op bl. 35 v°, een bede tot den h. Franciscus, als patroon van de orde, gericht: ***Nu helpt ons suete heilege vader / In u orden soe wel staen / Dat*** enz; elders, bl. 30 r°, heet hij ***suete vader .... weert patroen***; bl. 34 v° wordt hij wederom aangeroepen: ***nu hulpt ons heilege vader*** (*Cfr.* nog bl. 35 v°). — De heilige Clara heet, bl. 36 v°, ***onser moeder***; op bl. 38 r°, ***ons lief moeder sinte Claer***; een weinig verder, op bl. 39 r°, staat het nog veel duidelijker in een lied haar ter eer: ***Gruet ons Franciscus onsen vader / Ons patroens sidi bey gader***; en om als 't ware allen twijfel weg te nemen, volgt daarop: ***bevolen blive u al ons covent***. Ook op een andere plaats, nl. bl. 31 v°, wordt aan de h. Clara het « covent » aanbevolen, terwijl ten slotte hetzelfde verzoek, op bl. 27 v°, tot Maria gericht wordt. Ook uit andere nog dan de tot dusver besproken plaatsen schijnt afgeleid te mogen worden dat de liederen door nonnen geschreven worden; heele stukken, als b. v. dat waar de bundel mede begint, passen uitstekend in den mond van kloosterzusters.

L. Goyaerts te Tilburg, en dat het Parijsche hs. heeft toebehoord aan Lijsbeth Ghoeyvaers? — Daarop zal wel bevestigend moeten geantwoord worden. Immers, de heer Leo Goyaerts schrijft mij dat hij het in de *Dietsche Warande* besproken hs. destijds van een familie heeft ontvangen, welke er niets anders van wist dan dat het voorheen in die familie van ouder tot ouder was overgegaan. Uit verschillende onderteekeningen in het hs. zelf blijkt verder dat het met den naam van den heer Goyaerts niets gemeens heeft.

Op grond van den inhoud mogen wij dan m. i. gerust aannemen dat de verzameling uit een Clarissenklooster afkomstig is. Maar er komt in het hs. geen enkele aanduiding of zelfs toespeling voor met betrekking tot de vervaardigers van de liederen, zooals dit vaak in andere bundels aangetroffen wordt. Door wie ze gedicht werden is dus niet na te gaan; waarschijnlijk hebben wij met een eenvoudig afschrift te doen, m. a. w. in ons boeksken — blijkbaar een verzameling door verschillende personen aangelegd, waar nu en dan aan geschreven werd, en die, te oordeelen naar de voorloopig wit gelaten bladzijden, onvoltooid is gebleven — werden versjes uit andere verzamelingen overgeschreven; niets bevestigt dat de nonnen-copiïsten er van eigen maaksel bijgevoegd hebben, hoewel natuurlijk de mogelijkheid daarvan niet uitgesloten is. — Ook voor eene nadere bepaling van de plaats van herkomst hebben wij geen gegevens. Wanneer wij er op letten dat, achteraan het hs., een te Brussel gedrukte tekst voorkomt; dat, zooals wij verder zullen zien (*Cfr.* § 2), de taal der liederen over het algemeen Brabantsch gekleurd is, schijnt het niet vermetel te vermoeden dat het uit een Brabantsch Clarissenklooster komt.

2. — De inhoud.

Het hs. bevat een reeks geestelijke liederen (1), allen in het Mnl. opgesteld, behalve een stuk, nl. een Latijnsche lofzang, tot de heilige Barbara gericht. De tekst

(1) Gemakshalve heb ik de voorkomende stukken met Romeinsche cijfers genummerd (van I tot XLVI), en zal er voortaan aldus naar verwijzen; de gewone cijfers duiden de versregels aan. Het stuk in proza staat onder nr XLIV; een ander (nl. nr V) is niet opgenomen.

van deze hymne heb ik elders niet teruggevonden (1). Eenige liederen hebben een gemengden Nederlandschen en Latijnschen tekst, nl. nrs IV, VI en XXXIX. Een lofzang tot den heiligen Franciscus komt tweemaal voor (nrs XIII en XLVI), zonder afwijkingen van belang (2); op bl. 12 r° heeft de copiïste een stuk begonnen (nr V), maar het bij de eerste strophe er van gelaten; een weinig verder begint zij het nog eens, en schrijft het dan in zijn geheel. Allerlei andere zaken getuigen nog dat de afschrijfsters met weinig nauwgezetheid te werk gingen. Tamelijk veel plaatsen zijn niet in orde wat het rijm of de volgorde der rijmen betreft; elders hebben de strophen een verschillend getal verzen (aldus b. v. nr X); nu en dan zijn verzen uitgevallen; een stuk zelfs (nr XXVI) werd geschreven alsof het gewone proza was, zonder te letten op maat of rijm.

Naar hunnen inhoud kan men de liederen van onzen bundel aldus rangschikken :

a) Ten eerste komen er een aantal voor met betrekking tot Christus; één is een weeklacht op zijn lijden (nr XLV), de andere zijn Kerstliederen, in eigenlijke of breedere opvatting; zij bezingen nl. niet alleen de geboorte zelve van Christus, maar ook al wat daarmede in verband staat. Tot dit soort behooren de nrs III, IV, VI, VIII tot X, XXIX tot XXXII, XXXVI, XXXIX, XLI-XLIII. Zooals men ziet, vormen zij alleen reeds meer dan het derde gedeelte van de heele verzameling. Dat zal niemand verwonderen die bedenkt, dat de geboorte van Christus gedurende de gansche middeleeuwen gaarne

(1) In de twee groote verzamelingen van J. JULIAN, *A dictionary of hymnology* (Londen, 1892) en U. CHEVALIER, *Repertorium hymnologicum* (Brussel, 1889 vlgg.) heb ik vergeefs gezocht.

(2) Zie verder de aanteekening bij nr XIII. Uit de afwijkingen blijkt dat naar twee verschillende redacties werd afgeschreven.

door dichters bezongen werd, en dat die liederen ook in andere bundels zeer talrijk zijn. Zooals elders worden ook hier allerlei legenden uit de pseudo-evangeliën en andere werken met het verhaal van het Nieuwe Testament verbonden; ja, in nr X o. a. treffen wij bijzonderheden aan uit, naar het schijnt, nog tot heden onbekende bronnen. In dit opzicht brengt onze verzameling iets nieuws.

b) In de tweede plaats hebben wij de liederen tot de heiligen. Een viertal zijn eigenlijke Marialiederen, nrs VII, XXXIII tot XXXVIII (1). Andere zijn lofzangen gericht tot den h. Franciscus (nrs XIII-XVII en XLVI), tot de h. Clara (nrs XVIII-XX), tot de h. Barbara (nrs XXI = Lat. hymne, en XXII-XXVII). Daar komen enkele niet onaardige onder voor. De stof van die liederen werd grootendeels ontleend aan legenden met betrekking tot de bezongen heiligen in omloop; zoo worden o. a. de aanroepingen tot de h. Clara, in de « litanie » die haar ter eere vervaardigd werd (nl. met toespeling op haren naam : *Clara, aeternae lucis filia, / Clara, stella clarissima, / Clara, stella meridiana*), ook in een van de hier aangetroffen liederen verwerkt (nr XIX, 17 *sqq*.).

c) De overige stukken zou men tot de groep kunnen brengen van de gedichten door Hoffmann von Fallersleben *(Hor. Belg.*, X, 3) en Jonckbloet *(Gesch. der Ndl. letterk* , 2e uitg., II, 310) « liederen der minnende ziel » geheeten. Het zijn de nrs I, II, XI, XII, XXVIII, XXXVII, XL. Zij bevatten, zooals andere versjes van dit soort, godvruchtige bespiegelingen, opwekkingen tot de deugd, rouwklachten over bedreven zonden of over de bedorvenheid van de wereld, tafereelen van de vreugde des hemels, enz. De uitdrukkingen en beelden, die daar-

(1) Eenige van de liederen, onder de rubriek « Kerstliederen » gebracht, konden even goed bij de Marialiederen gerangschikt worden.

bij gebruikt worden, zijn ons genoeg uit andere dergelijke stukken bekend.

Verschillende onder de hier voorkomende liederen kennen wij al uit andere bundels; aldus nrs VI tot IX en XIII. Vergeleken met die reeds bekende teksten, vertoont de redactie van onzen bundel nog al afwijkingen, die, op meer dan éene plaats, niet zonder belang zijn (1). Aldus eindigt nr VIII (de leis *Laet ons met herten reyne)* in het Parijsche hs. met die strophen, welke elders aan het begin komen, en die werkelijk beter aan het slot passen; de volgorde in de tot dusver bekende teksten zal dan, naar den nieuwen, best veranderd worden. Nr XIII (de lofzang op den h. Franciscus) komt hier veel vollediger voor dan in het *Deuoot ende profitelyck boecxken* van 1539, door SCHEURLEER opnieuw uitgegeven (2). Andere liederen daarentegen hebben in ons hs. een minder goeden of volledigen tekst, b. v. nrs VI en IX (3).

Van de vijf zangwijzen, die in de Parijsche verzameling voorkomen, is slechts éene mij van elders bekend, nl. die van nr XXXIII, *wie wilt horen singen van eenen tymmerman* (zie o. a. *Hor. Belg.*, XI, 246).

Wat de taal van onze gedichten betreft, daarover kan ik kort zijn. Over die van de reeds bekende liederen valt niets te zeggen. De andere vertoonen een taal met

---

(1) Zie de aanteekeningen bij den tekst der verschillende liederen.

(2) D. F. SCHEURLEER, *Een Deuoot ende Profitelyck Boecxken. Geestelijk Liedboek met melodieën van 1539, opnieuw uitgegeven en van eene inleiding, registers en aanteekeningen voorzien*, Den Haag, 1889, bl. 128.

(3) Het verwondert mij dan ook dat, in zijn reeds vermeld opstel, bl. 153, VERDAM van dit laatste vers (de leis *Een kindeken es ons geboren*) zegt dat in het Parijsche hs. er een « veel volllediger tekst [van] aangetroffen wordt dan in de *Hor. Belg.* ». Zie de aanteekeningen bij het stuk zelf.

veel Brabantsche vormen. Wij vinden nog al vaak « umlaut » van de *a* waar hij in andere dialecten dan het Brabantsch (en het Limburgsch) zelden is; b v. vóór *ch* = got. *ht*, als *gedechte* (XLII, 8), *mechtich* (II, 44; XII, 11), *geslechte* (XXV, 31; XXVII, 5 en *passim*); verder nog in *wermen* (XXXII, 21), *helsken* (XXXIX, 23), *lemmeken* (XXV, 38), enz. Ook « umlaut » van *â* treffen we aan, als b. v. *me(e)ghden* (XVIII, 28; XIX, 22; XLIII, 42 en elders), *genedich* (XXX, 24), *mer* = maer (XLIII, 19), *vercleeren* (XXII, 13), de uitgang *ere* = *are* (b. v. *sondeers*, VIII, 96). Brabantsch (ook Limburgsch) zijn nog de vormen waarin *u(e)* = Onfr. *uo* (Germ. *ô*, Ndl. oe), als *hueden* (I, 12; II, 48), *sueken* (II, 9), *grueten* (XXXI, 8 en *passim*), *minderbrueders* (XVI, 21), *suet* (I, 55; II, 11, 15; XXV, 14, 17, 22 en vaak elders). Andere Brabantsche vormen zijn *gescepen* (XXXVIII, 13), *wet* (imper. van « weten », XVI, 9, 22; XVII, 8; XIX, 18, enz.), *selen* = zullen (XVI, 10 en elders). Brabantsch (hoewel niet uitsluitend) is ook de spelling *oi* voor *ō*, als in *hoige* (XXIX, 34), *voir* (X, 90, 95; XV, 24), *voirsien* (XLI, 25), *voirwaer* (XVI, 9). Brabantsch eindelijk is nog de assimilatie *nn* uit *nd* in XLV, 4 waar *honden* staat, rijmende op *sonnen;* men zal wel moeten lezen als stond er *honnen*.

Naast die groote hoeveelheid Brabantsche vormen komt er een enkele Vlaamsche voor, zooals b. v. *of* voor *af* (XXXII, 7), misschien ook *verslegen* (II, 31) en *ghijt* (I, 48). Doch zij bewijzen niet veel, te meer daar zij (behalve *verslegen*) aan rijmdwang toe te schrijven zijn (1).

Wij hebben boven gezien (§ 1) dat de uiterlijke gesteldheid van het hs. op ± 1500 wijst. De inhoud zelf zal niet veel ouder zijn, en niet vóór de 15e eeuw opklim-

(1) Zie beneden, bl. 35, aan het slot van deze paragraaf, en vooral de noot bij I, 48.

men. In zijn bespreking van de leis ***Laet ons met herten reyne*** (= alhier nr VIII), heeft ACQUOY (***Kerstliederen en leisen***, bl. 371) insgelijks de 15e eeuw als tijdperk van ontstaan er van aangenomen. « Woorden als « ghepresenteert » en « ghefigureert », « conforteerde » en « responderde », zegt hij, zijn echter niet de eenige aanwijzingen van een jongeren datum. Reeds het drieregelig keervers voor alle stemmen duidt een lateren oorsprong aan. » Dit is ook toepasselijk op de andere leisen van onzen bundel, en op de overige liederen; niets noopt ons een ouderen oorsprong aan te nemen. Dit wordt nog gesteund door sommige taalverschijnselen, als b. v. de apocope van de onduidelijke ***e*** in de uitgangen der werkwoorden (vormen als ***heb*** = hebbe, XXIX, 34; ***begonst***, XXXIX, 22, enz. Zie VAN HELTEN, ***Mnl. Spraakk.***, § 183). Aan den anderen kant vinden wij nog niets van den invloed der Rederijkers, zooals in de meeste bekende geestelijke liederen, tenware men daaraan wou toeschrijven het soort van middenrijm dat enkele malen in nr XV voorkomt.

Ten slotte blijven nog eenige woorden te bespreken die wij in onze verzameling aantreffen. Ik wijs vooreerst op het woord ***rolien*** (X, 84), dat tot dusver als een ***hapax legomenon*** beschouwd werd; het staat tweemaal als opschrift in een fragmentarisch hs., door VERWIJS destijds besproken (1). De lezing aldaar — waar VERWIJS aan twijfelde — wordt door deze tweede plaats op welkome wijze bevestigd.

Een ander tot nog toe onbekend woord is ***stedelijn*** (III, 40). Het komt, meen ik, nergens elders voor, hoewel het wel

(1) VERWIJS, *Van Vrouwen ende van Minnen* (Groningen, 1871), Inleiding, bl. XI. — Dit was reeds gedrukt, toen mij Prof. W. L. DE VREESE opmerkzaam maakte op den titel van een traktaat van Jan van Leeuwen (hs. nr 667 van de Konink. Bibliotheek te Brussel): *Die rolie vander wallende woedegher hertelike berrende minne te Gode wert*, en mij tevens mededeelde dat in de daarin voorkomende werken van Jan van Leeuwen *rolie* verscheidene malen aangetroffen wordt.

kan bestaan hebben met de beteekenis van « plaatsje ». De vorm heeft niets ongewoons. Doch in verband met den volgenden regel, die blijkbaar corrupt is (*cfr.* den tekst verder) is het moeilijk met zekerheid over het woord te oordeelen.

Het ww. ***beelden*** komt op eene plaats van ons hs. voor (nl. I, 7) in de intransitieve opvatting van « een gestalte verkrijgen ». Dat het elders met die beteekenis gevonden werd, denk ik niet; Verdam (*Mnl. Wdb.*, I, 677) kent het alleen in transit. zin : *a)* een bepaalde gedaante geven, vormen; *b)* afbeelden, voorstellen. — Het w. ***beelde*** (XVII, 17) heeft wel niets merkwaardigs, maar de opvatting : « gedaante, gestalte » schijnt ongewoon; Verdam (*ibid.*, I, 676) geeft het enkel op in de beteekenis « vrouwenbeeld » en als elliptisch gebruikt voor « vrouw ». Plaatsen, waar het voorkomt met de opvatting die hier past, ontbreken.

Bullen (XVII, 26), d. i. lat. ***bulla***, verdient, om dezelfde reden, vermeld te worden. Het beteekent hier niet « zegel eener oorkonde », noch « de oorkonde zelf » (zie Verdam, *ibid.*, I, 1476), maar zooveel als « schriftelijke bewijzen voor de authenticiteit eener zending ». God wordt hier bij een aardsch geestelijk vorst vergeleken. — Evenzoo komt ***bleyne*** (VIII, 55) voor met de figuurl. beteekenis van « schande, smet », welke het *Mnl. Wdb.*, I, 1291-92, niet opgeeft.

Ik wijs eindelijk nog op den praeteritumsvorm ***ha*** (XIII, 19) van « hebben », die, voor zoover ik weet, enkel op een paar plaatsen van de « cluchte » van *Playerwater* voorkomt, vv. 277 en 315, alsmede in Hennen van Merchtenen's *Cornicke van Brabant* (uitg. Gezelle, Gent, 1896), v. 279 en ***passim***, en welken Verdam (*Mnl. Wdb.*, III, 194) schijnt te mistrouwen (1), en op een rijm als *hovescheit : ghijt* (d. i. gaat) (I, 46, 48), dat een diphthongische uitspraak der $\bar{e}$ bewijst (2).

(1) Dit wantrouwen is niet gerechtvaardigd. Zie de aanteekening bij XIII, 19.

(2) *Cfr.* de aanteekening bij I, 48.

3. — De uitgave.

Op de volgende bladzijden is de tekst van het hs. nauwkeurig afgedrukt. De afkortingen zijn zonder nadere aanwijzing opgelost; waar het nuttig kon wezen, is telkens aangeduid wat de schrijfwijze van het hs. is. Ook het onderscheid tusschen de *u* en *v*, *i* en *j*, is opgegeven. De interpunctie is door mij aangebracht; wat in opzicht daarvan in het hs. staat, is hooger medegedeeld (§ 1). De spelling heb ik ongewijzigd gelaten, hoewel verschillende schrijfwijzen van hetzelfde woord soms in hetzelfde stuk voorkomen, en men daardoor zou geneigd zijn er een zekere eenheid in te brengen. Aan het begin van elken versregel en bij eigennamen heb ik een hoofdletter gezet. Alle verbeteringen, doorhalingen, enz. die in het hs. voorkomen, staan onder aan de bladzijde vermeld. Op eenige plaatsen zijn blijkbare fouten verbeterd, maar telkens met aanduiding, aan den voet van de bladzijde, van de oorspronkelijke lezing. Plaatsen die mij bedorven schijnen of onbegrijpelijk voorkomen laat ik ongewijzigd, doch bespreek ze met een woord in de noten; een enkele aanvulling, in den tekst, die ik mij veroorloofd heb, staat cursief en tusschen haakjes gedrukt.

I

[Fol. 1 r°] Alle creatueren willic ave gaen,
Ende mijn herte in duechden keeren.
Mochticker inne volstaen
. . . .
Edel herte houdt u vry
Van eertschen creatueren,
Ende laetse beelden niet in di,
Ende dwinct dijn edele natuere;
Si mochten di verweeren
Al in die eewege doot.
Heere God, doer dine edelhede
Huedt ons van selker noet!
Als der minnen trane
Dat aenschijn overgaen,
Soe comt die minnere selve
Ende geet hem scincken saen.
Wat geeft hi hem drincken?
Hem selven geeft hi al.
Die wel te rechte wil dincken,
[1 v°] Sijn loen en es niet smal.

Kinder, laet ons Gode minnen,
Het dunct my wesen meer dan tijt.
Mochten wi den hogen loen gewinnen,
Soe souden wi leven sonder nijt.
Vroude ende groot jolijt,
Es hen altoes bereit
Die daer dient, sonder vermijt,
Den Heere daert al an steit.

Nr I. — v. 3 Na dit vers schijnt, te oordeelen naar den zin en de volgorde der rijmen, een regel uitgevallen.

v. 7 *Beelden* hier met de intrans. opvatting van « eene gedaante, gestalte verkrijgen ». *Cfr.* Inleiding, bl. 35.

v. 9 *Verweeren*. Men zal wel moeten lezen *verwerren*, d. i. « verstrikken ». De beteekenis van *verweren* : « verdedigen, afweren, verhinderen » past hier kwalijk.

Ic wille den Heere alleene
Te male getrouwe sijn;
Ic minnen alte cleene :
Dat es die scade mijn.
Nu willic my gaen voegen
Te male in eenicheit;
In wil voert meer niet proeven
[2 r°] Der menschen ongestadicheit.
Hi es te male alleene
Die my vervrouden mach;
Der menschen troest es cleene,
Dies proevic al den dach.

Nu laet ons gerne doghen
Liden ende ongelijc,
Ende doet die ziele hoeden
Ende maecse in duechden rijc.
En wils niement clagen
Dan siere hovescheit;
Hi saelt my hulpen dragen
Alst my over ghijt.

---

vv. 37-40 In het hs. R der Gentsche Universiteitsbibliotheek, dat een werk van Ruusbroec bevat (nl. de _Cierheit der gheesteliker brulocht)_ en door Prof. W. L. DE VREESE beschreven wordt in zijn monographie over Ruusbroec (bl. 185) komt, op een perkamenten blad vooraan, een rijmpje voor dat treffend op deze vier regels gelijkt :

Het is die suete Jhesus alleyne
die my verbliden mach : der
Menschen troest is also cleyne
Dat ondervindic al den dach.

v. 48 Lees alsof er stond _gheijt_, d. i. *_gheyt_, d. i. *_gheit_, d. i. _geit_, d. i. _geet_. Zie voor deze _ei_, KERN, _Limb. Serm._, Inleiding, § 222; VAN HELTEN, _Mnl. Spraakk._, § 241. Deze diphthongische uitspraak der _ē_ bestaat, sedert de middeleeuwen reeds, in Vlaanderen en blijkbaar ook in Limburg, maar niet in Brabant; op deze plaats zal zij wel toe te schrijven zijn aan rijmdwang, evenals _of_ voor _af_ in XXXII, 7.

Nu en es hier geen dueren
In deser nederheit;
En es maer een ure
Tsegen die eewicheit.
[2 v°] Ic bidde u, hoge natuere,
Maect my van duechden rijc,
Dat ic suete ende suere
Mach liden al gelijc.

Sceiden.

Dat ic van her Jhesus sciet,
Daeromme mach ic wel weenen;
Ende ic hem in goeder trouwen liet,
Daerin soe bleevic cleene.
Ic sciet van hem, ende hi niet van my.
Ic doelde in dit allinde.
Soe ic my meer keerde van hem,
Soe ic my min bekende.
Ic hielt van my, doen viel ic saen :
Toeval woude my bedriegen.
Gracie en si es my opgedaen

---

v: 56 Met dezen regel eindigt blijkbaar het gedicht. Het tiental verzen, dat nog op deze bl. staat, is een soort van « bladvulling », die zelfs onvoltooid schijnt. *Cfr*. v. 67.

v. 57 Hs. *Sceiden dat ic* enz. Het eerste woord beschouw ik als den titel.

v. 63 Deze regel eindigt in het hs. met *keerde;* v. 64 begint met *Van hem*.

v. 66 *Toeval,* d. i. *invallende gedachten, zinnelijke voorstellingen die zich meester maken van iemands gemoed*. Vgl. *Geest. L.* (hs.), 2 *r°* : « alle toeval vreemder beelden werden u afghenomen ».

v. 67 Ik weet niet wat deze regel beteekent. Waarschijnlijk ontbreekt een vers, te oordeelen naar het rijmschema.

II

[3 r°] Het es daer in den sonnenscijn
Claer en fijn
Daer die weerde heilege sijn.

Na dat sint Jan daer sach,
Eest daer altoos eewich dach;
Daer en es anxte noch genen noet,
Maer vroude groet;
Hi es daer, diet al vermach.

Si sueken raste in haer begin,
En goede weyde es haer gewin;
In sijn suete menscheit daer
Ende godheit claer,
Daer gaense altoes uut ende in.

Si sugen uut siere herten fijn
Balseme ende oversueten wijn,
Die daer in der minnen groeyt
Ende overvloeyt
[3 v°] Doer alle heilegen die daer sijn.

Hi biet daer sinen sconen mont,
Sijn claer aenscijn, sijn hertegront.
Die wilt, die mach genade ontfaen:
Het es al voldaen,
Hi es van minnen al doerwont.

Si eten daer dat hemelsche broet;
Sijn herte es al bloedich roet;
Die si minnen, sijnse bi,
Ende altoes vri;
Si vallen al in sinen scoet.

Nr II. — v. 8 Na dien regel heeft het hs *Repeticie heetes*.
v. 9 *Si* zijn de *weerde heilege* van v. 3, en door *haer begin* wordt God bedoeld.
v. 12 Hs. *claerheit;* blijkbaar eene vergissing.

Hi sach dat edel, weerde lam,
Hoet ons menscheit anenam,
Dat doer ons verslegen was,
Ons sonden genas,
Ende tot sijnder vrouden quam.

Hi versach den hoechsten trone,
Dat God was hare alre crone,
[4 r°] Sittende in sijn conincrike,
Sonder gelike,
Dat eewich woert, des Vaders sone.

Die scone coninginne es daer
Gecleet al metter sonnen claer;
Haer bruydegoem, wel bereet,
Scone gecleet,
Gecroent al openbaer.

Si es daer mechtich ende alte groot,
Si heeft getorden des draken hoot,
Ende gebonden in den bant
Met hare hant.
Si huede ons in die ure der doot. Amen.

Het es daer in der sonnen scijn
Claer en fijn
Daer die weerde heilegen sijn.

---

v. 29 *Hi*, nl. *sint Jan* van v. 4.
v. 39 Hs. *Die scone coninginne es daer gecleet*
v. 42 Hs. *Scone gecleet aldaer.*
v. 46 Hs. *bant. met hare.*
v. 47 Hs. *Hant. Si huede ons in die ure.*
v. 47 Hs. *Der doot. Amen.*

III

[4 vº] Alder werelt Heylant *Kyrieleison*
Heeft ons sinen bode gesant. *Alleluia*
Geloeft sidi Maria.

Die bode, hi was een yngel;
Geheeten was hi Gabriël.
Geloeft sidi Maria.

Hi quam tonser liever vrouwen;
Men machse gerne aenscouwen.
Geloeft sidi Maria.

Hi quam daer hise besloten vant;
Hi versceen haer altehant.
Geloeft sidi Maria.

Die maget haer seere ontsach,
Doen si den ingel bi haer sach.
[5 rº] *Geloeft sidi Maria.*

« Gegruet bestu, maget fijn,
« Du sult baren een kindekijn. »
Nu bidt vor ons Maria.

Dies nam si doen groot wonder an,
Want sine kinde genen man.
Geloeft sidi Maria.

Nr III. — vv. 1, 2 De verkortingen *Kyriel'* en *all'* zijn met rooden inkt onderstreept, en worden bij elke strophe aan den rand herhaald (*Kl'* en *all'a).*

v. 3 *Geloeft sidi maria* staat na elke der eerste vijf strophen herhaald. Men zou, in overeenkomst met de symmetrie der volgende strophen (str. 7-9, 10-12, enz.), dit enkel na str. 1 en 4 verwachten; na str. 2 en 5 : *God gruete u maria.*, en na str. 3 : *Nu bidt vor ons maria.*

v. 11 Hs. *h'scheen.*

« Dat moet een groot wonder sijn!
« God heeft die reynichede in my ».
God gruete u Maria.

Doen sprac die ingel daerna :
« Ave, plena gratia!
Nu bidt vor ons Maria.

[5 v°] « Nu saltu di houden wel;
« Met u blijft genade ende spel ».
Geloeft sidi Maria.

« Na dine woerden moet my gescien.
« Hevet God ane my versien,
God gruete u Maria.

« Gods deerne willic gerne sijn.
« Gescie my na den woerden dijn ».
Nu bidt vor ons Maria.

Si knielde neder op eenen steen;
Hare gebet was suver ende reen.
Geloeft sidi Maria.

Si ginc te hare stedelijn
Jhesus .IIJ. namen soete ende fijn
[6 r°] *God gruete u Maria.*

---

v. 23 Hs. *heeft.* Misschien verkeerd afgeschreven voor *(h)eert;* misschien verandert men even goed in *loeft.* Het ww. *hebben* schijnt in alle geval hier niet te passen.

v. 28-29 Deze regels, evenals eenige andere verder, 37, 40-41, zijn niet duidelijk.

v. 40 *Stedelijn.* Zie de *Inleiding,* bl. 34-35.

v. 41 De lezing is blijkbaar bedorven; wat er oorspronkelijk gestaan heeft, schijnt moeielijk aan te wijzen. Men bekomt een gezonden zin door te veranderen in : *Jhesus die quamer;* maar, het moet gezegd, die wijziging is graphisch niet te verklaren.

Si droegen, mach men spreken,
lxxxix weken.
Nu bidt vor ons Maria.

Si droegene te hare herte
Al sonder eenege smerte.
Geloeft sidi Maria.

Si droegene onder hare gere,
God, alder weerelt Here.
God gruete u Maria.

Dat was wel een salich nacht,
Dat geboren was die dracht.
Nu bidt vor ons Maria.

[6 v°] Doen si des kindekijns genas,
Maget bleef si alsi was.
Geloeft sidi Maria.

Si want in haer doekelkijn
Jhesus, dat soete kindekijn.
God gruete u Maria.

Sijn wiege was een crebben;
Hine woude geen beter hebben.
Nu bidt vor ons Maria.

Si soechden met haren borsten,
God, alder weerelt vorste.
Geloeft sidi Maria.

---

v. 44 Moet men wellicht lezen *xxxix?* In alle geval bekomt men, door die geringe wijziging, een minder fantastisch getal.

v. 61 Hs. *crebbekijn;* lees « crebben » wegens het rijm op « hebben » in den volgenden regel.

v. 65 Hs. *voerste;* lees « vorste » om het rijm te hebben met vorigen regel.

Si sette tkint op haren scoet
Die ons, sondaren, halp uter noet.
[7 r°] *God gruete u Maria.*

Wie sal dat kint behoeden dan?
Joseph, die goede, gerechte man.
Nu bidt vor ons Maria.

Wie sal des kindekens pleger sijn?
Dat sal Maria die maget sijn.
Geloeft sidi Maria.

Wie sal doepen dat kindekijn,
Dien sal des conincs rike sijn?
God gruete u Maria.

Dat sal sijn Baptiste sint Jan,
Al in die flume van Jordan.
Nu bidt vor ons Maria.

[7 v°] Het scheen een lichte sterre
In orienten, herde verre.
Geloeft sidi Maria.

Si wijsde die coningen op die vaert,
Doen dat kint geboren waert.
God gruete u Maria.

Si offerden hem een rike scout :
Wieroec, mirre ende gout.
Nu bidt vor ons Maria.

---

v. 80 Hs. *fluine.*
v. 86 Hs. *waert* aldus voluit geschreven.

IV

Joachims ende sinte Annen bloet,
Ave Maria
Heeft gedaen ons allen goet.
Gratia plena
Nu bidt vor ons Maria.

[8 r°] Doen dat kint ter werelt quam,
Ave Maria
Die hemel was vroe, die helle wert gram.
Gratia plena
Geloeft sidi Maria.

Die maecht wies in doechden voert;
Ave Maria
Gebenedijt si haer geboert.
Gratia plena
Nu bidt vor ons Maria.

Die maecht lach in orisoen;
Ave Maria
Die ingel quam uut shemels troen.
Gratia plena
Geloeft sidi Maria.

[8 v°] Hi sprac : « God gruetu, reyne wijf,
Ave Maria
« Al vol gracien es dijn lijf; »
Gratia plena
Nu bidt vor ons Maria.

Nr IV. — v. 18 Hs. *broen.*

« Du sult ontfaen dat eewege woert. »
Ave Maria
Die maget bleef hieraf acoert.
Gratia plena
Geloeft sidi Maria.

Tote Gabriël soe sprac si :
Ave Maria
« Een kint tontfane verwondert my.
Gratia plena
Nu bidt vor ons Maria.

[9 r°] « Want ic en kinde nye man,
Ave Maria
« Die vrucht ane minen live wan ».
Gracia plena
Nu bidt vor ons Maria.

Die ingel sprac : « blijft onbevreest,
Ave Maria
« In di soe comt die Heilege Geest;
Gracia plena
Geloeft sidi Maria.

« Des Heilichs Geests cracht sal di
Ave Maria
« Verlichten, reyne maget vri ».
Gracia plena
Nu bidt vor ons Maria.

---

v. 38 Hs. *mine*

v. 40 In plaats van *Nu bidt* enz. zou men, volgens de symmetrie, *Geloeft* enz. verwachten; de « repeticie » werd tweemaal herhaald, vermoedelijk wel uit verstrooidheid, ten gevolge van het beginnen op een nieuwe bladzijde. Eene strophe is, blijkens het verband, niet weggevallen. *Cfr.* verder, vv. 105 en 110, dergelijke herhaling.

[9 v°] « Siet hier die deerne ons Heren gi;
Ave Maria
« Na dinen woerden gescie my ».
Gratia plena
Geloeft sidi Maria.

Tehant ter stede si ontfinc
Ave Maria
Jhesum Kerst, den jongelinc.
Gratia plena
Nu bidt vor ons Maria.

Nochtan bleef si reyne maecht;
Ave Maria
Dat wonder die natuere claecht.
Gratia plena
Geloeft sidi Maria.

[10 r°] Dgelas doerscijnt die sonne claer,
Ave Maria
Ongebroken, openbaer;
Gratia plena
Nu bidt vor ons Maria.

Alsoe geheel ende niet som
Ave Maria
Behielt si haren magedom.
Gratia plena
Geloeft sidi Maria.

Si droegen jonc, si baerden out,
Ave Maria

---

v. 76 Dit vers moet, dunkt mij, aldus opgevat worden : zij, die *jonc* was, droeg en baarde Jezus, die *out* was, daar hij, als God, van alle eeuwigheid bestond.

vv. 66-68 zullen, voor den zin, met vv. 71-73 moeten verbonden worden; zij vormen daarmede een soort van vergelijking.

In eenen wintersnachte cout,
Gratia plena
Nu bidt vor ons Maria.

[10 vº] Ongequetst ende sonder wee.
Ave Maria
Dat wonder en valt nemmermeer.
Gratia plena
Geloeft sidi Maria.

Edel, teeder was dat reyne bloet,
Ave Maria
Dat Jhesus ane die maget loet.
Gratia plena
Nu bidt vor ons Maria.

Ghebenedijt soe si die nacht,
Ave Maria
Dat Jhesus was ter werelt bracht.
Gratia plena
Geloeft sidi Maria

[11 rº] Nie en wert ter werelt kint
Ave Maria
Van moederherte soe seere gemint.
Gratia plena
Nu bidt vor ons Maria.

Want doen hi ane den cruce hinc,
Ave Maria
Een sweert al doer haer herte ginc.
Gratia plena
Geloeft sidi Maria.

---

v. 81 Hs. *ongequets*
v. 100 *Nu* ontbreekt in het hs.

Dat was van menegen pinen groot,
Ave Maria
Ende boven [*al*] haers kints doot.
Gratia plena
Geloeft sidi Maria.

[11 v°] Ewangeliste sint Jan
Ave Maria
Sprac der droever moeder an :
Gracia plena
Nu bidt vor ons Maria.

« Troest u, lieve moeder mijn;
Ave Maria
« Vervult moet die scriftuere sijn.
Gracia plena
Geloeft sidi Maria.

« Want ghi sult scouwen sonder waen
Ave Maria
« Den soeten Jhesus opverstaen ».
Gracia plena
Nu bidt vor ons Maria.

[12 r°] Mettien sheilichs Vader cracht,
Ave Maria
Haer droeve herte wert versacht.
Gracia plena
Geloeft sidi Maria.

---

v. 108 Hs. *doots.* — *Al* ontbreekt in het hs. De inlassching er van wordt door den zin gevorderd; *boven* alleen is niet te verklaren.

v. 110 De « repeticie » der vorige strophe wordt hier herhaald, wel door vergissing van den afschrijver.

v. 113 Hs. *moeder ian.*

V

Geloeft soe si di maget Maria

VI

[12 v°] Nu laet ons singen, het es tijt :
Est puer natus hodie
Die ons allen heeft verblijt,
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie natus est rex glorie.

Die vader in der eewicheit,
Est puer natus hodie
Ontfermde onser allindicheit.
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

Dat Adam in den appel beet,
Est puer natus hodie
Dat mocht ons allen wesen leet
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

Want wi daerom hier te voren
Est puer natus hodie
[13 r°] Moesten alle sijn verloren.
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

Nr V. — Van dit stuk, dat verder in zijn geheel voorkomt, onder nr X, staan op dit blad slechts enkele regels. *Cfr.* de Inleiding, bl. 30.

Nr VI. — Deze « leis » komt ook voor, met sommige afwijkingen, in het *Suuerlyc Boecxken* van 1508, bl. 27-33. De tekst er van werd door Acquoy reeds gedeeltelijk afgedrukt in zijne verhandeling *Kerstliederen en Leisen*, t. a. pl., bl. 367 vlg., alwaar ook nadere inlichtingen, gemeld *Boecxken* betreffende, te vinden zijn. In den tekst van 1508 staan drie strophen, die hier ontbreken; zie de aanteekening bij vv. 100 en 115.

v. 18 In plaats van *verloren* had de copiïste een ander woord begonnen; zij heeft het geschrevene uitgekrast, en er *verl* in de plaats voor gezet.

Die Godssone van hemelrike
Est puer natus hodie
Woude werden ons gelike.
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

Daerom es hi hier nedercomen,
Est puer natus hodie
Ende heeft menscheit aengenomen.
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

Tot eender maget altehant
Est puer natus hodie
Heeft hi sinen ingel gesant
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

[13 vº] « God gruetu », sprac die ingel saen,
Est puer natus hodie
« Van Gode doe ic u verstaen.
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

« Ghi sijt vol gracien sonder waen,
Est puer natus hodie
« Want ghi den Godssone selt ontfaen;
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

« Want hi u daertoe heeft vercoren,
Est puer natus hodie
« Dat hi van u wilt sijn geboren ».
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

Als Maria dat verstoet,
Est puer natus hodie
Wert si vervaert in haren moet.
[14 r°] Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

Met vreesen sprac si den ingel an :
Est puer natus hodie
« Hoe sal dat sijn? En kinde noyt man ».
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

Die ingel sprac haer toe mettien :
Est puer natus hodie
« Maria, en wilt u niet ontsien;
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

« Die Heilege Geest sal u omvaen;
Est puer natus hodie
« Met sijnder cracht seldine ontfaen.
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

« In u sal groot wonder gescien
[14 v°] Est puer natus hodie
« Van Gode, dat noit en was gesien,
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

« Noch nemmermeer en sal gescien;
Est puer natus hodie
» Want ghi sult moeder ende maget sijn ».
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

---

v. 66. Hs. *omvaē.*

Als Maria dat verhoerde,
Est puer natus hodie
« Her engel », sprac si, « mettien woerde
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

« Soe moet my hierinne gescien;
Est puer natus hodie
« Die deerne Gods soe willic sijn ».
Pro nostrorum crimine
[15 r°] *Hodie hodie.*

Doen si dat sprac oetmoedelike,
Est puer natus hodie
Ontfinc si Gode van hemelrike.
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

Sonder pine ende sonder vaer
Est puer natus hodie
Ruste hi .ix. maent in haer.
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

In der nacht dat si gelach,
Est puer natus hodie
Van rouwe en was daer geen gewach.
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

Die ingelen Gods van hemelrike,
Est puer natus hodie
[15 v°] Si songen alle blidelike :
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

v. 100 Na dit vers komt in het *Suuerlyc Boecxken* van 1508 éene strophe, die hier ontbreekt.

« Gloria in der eewicheit
Est puer natus hodie
« Si der heiliger triniteit! »
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

Die herden op den velden lagen;
Est puer natus hodie
Groote claerheit dat si sagen :
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

Met vreesen soe waren si bevaen.
Est puer natus hodie
Die ingelen quamen bi hem staen :
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

[16 r°] « Ghi herden, en wilt u niet vervaren!
Est puer natus hodie
« Van Gode bringen wi u niemare :
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie.

« Want ons es een kint geboren
Est puer natus hodie
« Van eender maget uutvercoren ».
Pro nostrorum crimine
Hodie hodie natus est rex glorie.

---

v. 115 Na dit vers staan in den tekst van 1508 twee strophen, die hier zijn weggevallen.

v. 116 Hs. *opder*

VII

Kinder, nu loeft die maecht Marie,
Si heeft vervult die prophecie.
Si droech een kint, die maecht Marie :
Dat wonder en gesciede nie.

Maria es eene sterre scone,
Die ons verlicht aen den trone;
[16 vo] Wie haer aanbeet, hi heeft te lone
Jhesus Cristus, Mariën sone.
Kinder

Maria es eene dageraert,
Die vor der middernacht opstaet;
Wie haer aenbeedt, hi heeft aflaet
Van alder sundeliker daet.
Kinder

Maria es eene triniteyt,
Moeder van alder ontfermicheyt;

Nr VII. — Deze lofzang is ons al bekend uit het *Deuoot ende Profitelyck Boecxken* van 1539; in SCHEURLEER's bovenvermelde uitgaaf, bl. 268. Onze tekst telt eene strophe meer, nl. de zevende, vv. 35-39. Ook de volgorde der strophen verschilt een weinig; bij SCHEURLEER staan de vierde (vv. 20-24) en de vijfde (vv. 26-29) in omgekeerde volgorde. De afwijkingen zijn zonder belang. — BÄUMKER, in zijn *Niederländische geistliche Lieder, nebst ihren Singweisen* (in het *Vierteljahrschr. für Musikwissenschaft*, D. IV, 1888), bl. 192, deelt insgelijks de eerste strophe van dit vers mede, met verwijzing, wat de melodie betreft, naar zijn ander werk : *Das Katholische deutsche Kirchenlied*, Freiburg i. B., 1886-1883, 2 dln.

v. 4 Hs. *gesciet*. Het praesens past niet; men zou een imperf. verwachten, zooals dit ook werkelijk staat in dezelfde strophe, die aan het slot van het lied herhaald wordt (v. 52). Met het oog daarop leze men ook hier *gesciede*.

v. 10 Hs. *dageraert*. In dezen vorm komt het woord wel in andere Mnl. geschriften voor (zie het *Mnl. Wdb.*, i. v.); doch door de *r* hier te schrappen, zou men een zuiverder rijm bekomen.

v. 13 Hs. *sunderliker*

Si es soe vol alder heilicheyt :
Dats ons een groote salicheyt.
Kinder

Maria es eene volle vloet,
Daer God aen nam vleesch ende bloet;
Dat sal dengenen wesen goet,
Die dienen om dat eewege goet.
Kinder

[17 r°] Maria es eene rose sonder doren,
Die God tot eender moeder heeft vercoren.
Eer Jhesus Cristus was geboren,
Was dese werelt al verloren.
Kinder

Her Joseph viel neder op sijn knien :
Hine conste dat wonder niet aensien.
Dat kind, dat in de crebbe lach,
Hi wiste wel, dat die Godssone was.
Kinder

Die ingelen die saten daer alle bi :
Met grooter vrouden wiechden si;
Met wonder waren si bevaen,
Dat haren scepper soe was ghedaen.
Kinder

Die ingelen songen alle : « Sanctus!
« Die Heilege Geest es hier int huys,
« Geboren van eender jonger maecht,
[17 v°] « Die onsen Vader soe wel behaecht.
Kinder

« Sijt willecome, her jongelinc,
« Die ons van boven es ghesint,
« Der reynder maget Mariën kint,
« Ende alder yngelen coninc ».

---

vv. 35-39 ontbreken bij Scheurleer. Cfr. de aanteekening op de vorige bladzijde.

Kinder, nu loeft die maecht Marie,
Si heeft vervult die prophecie.
Si droech een kint, die maecht Marie :
Dat wonder en gesciede nie.

VIII

Laet ons met herten reyne
Loven dat suete kindekijn;
Het brinct ons uter weyne.

Die vader van hierboven
Sprac sinen ingel an :
[18 r°] « Ic wille die helle scoren,
« Verlossen wijf ende man.
« Gaet wech toter fonteynen,
« Mariën claer aenschijn,
« Ende segt haer wat ic meyne.
Laet ons

Nr VIII. — Deze leis komt voor in het *Suuerlyc Boecxken* van 1508, bl. 7-11; door Aquoy werd zij medegedeeld in zijne verhandeling *Kerstliederen en Leysen*, t. a. pl., bl. 368-371, en later opgenomen, met de melodie, in zijn bundel *Middeleeuwsche geestelijke liederen en leysen, met eene klavierbegeleiding naar den aard hunner tonen* (Den Haag, 1888), onder nr XXIV. Ook Bäumker, *Niederl. geist. Lieder*, t. a. pl., geeft het onder nr 48. Verder komt het nog in andere oude liederverzamelingen voor. — De tekst van 1508 telt slechts tien strophen (die, welke aan de zesde en de negende van onze redactie beantwoorden, ontbreken); bij Bäumker staan er twaalf, zooals hier. De volgorde der strophen wijkt in het Parijsche hs. merkelijk van die der andere redacties af; maar zij schijnt beter dan overal elders; immers, de strophen, die in de andere teksten aan het begin komen (nl. de eerste twee), passen werkelijk beter aan het slot. Daar werd reeds boven, bl. 32, op gewezen. — Wat de afwijkingen in den tekst zelf betreft, zij zijn nog al talrijk en niet zonder belang; zij worden hier echter niet in bijzonderheden medegedeeld en besproken, evenmin als die van de andere stukken, waar nog elders de tekst van voorkomt.

« Gruet my wel vriendelike
« Die suete, suver juecht,
« Ende segt haer blidelike,
« Si mach wel sijn verhuecht;
« Want si, ende el negeene,
« Gods moeder moet si sijn ».
. . . .
Laet ons

Al binnen Nazarette
Quam dingel Gabriël.
Hi gruete die violette
Met suete woerden snel :
« God gruete u, suver reyne!
[18 v°] « Vol gracien es u schijn!
« God es met u gemeyne!
Laet ons

« Bi u soe sal becliven
« Dat Adam heeft ontvrijdt;
« Want boven alle wiven
« Sidi gebenedijt.
« Ghi selt ontfaen een greyne
« In uwer herten scrine,
« Ende bliven een maget reyne ».
Laet ons

Si sprac oetmoedelike :
« Hoe soude dat gescien?
« En kinde sekerlike
« Noyt man; des wondert mie

---

v. 17 Hs. *sine*. Lees echter *sijn* (zooals beneden, v. 41); het wordt vooreerst door de grammatica voorgeschreven, en verder bevestigd door de rijmen van vv. 9, 25, 41, enz. Vgl. BÄUMKER, *t. a. pl.*, bl. 250. — Na dit vers is blijkbaar een regel weggevallen. In het *Suuerlyc Boecxken* van 1508 luidt hij : « ick ben met haer gemene ».

v. 33 Men zou, met het oog op de vv. 9 *(aenschijn)*, 25 *(schijn)*, enz. hier *scrijn* verwachten, en evenzoo beneden, vv. 49 *kindekijn*, 57 en 81 *pijn*, 65 *mijn*, 89 *fijn*, 97 *medecijn*.

« Dat ic, ende el negeyne,
« Gods moeder soude sijn.
« Mijn herte es cout als steyne ».
[19 r°] *Laet ons*

Die ingel sprac tot hare :
« O weerde, suver maecht!
« En sijt in genen vare.
« Hets wonder dat ghi claecht;
» Want ghi selt sonder peyne
« Baren een kindekijn,
« Ende bliven maget alleyne.
Laet ons

« Die Heilege Geest sal comen
« In u, wel suver wijf,
« Ontfaen, tot onser vromen,
« Aen u menschelijc lijf.
« Hi wilt afdwaen die bleyne,
« Verlossen uter pine
« Alle sine vrienden gemeyne ».
Laet ons

Die maecht haer conforteerde
[19 v°] In dat haer dingel seide,
Ende si respondeerde :
« Tot Gode benic bereit.
« Na uwen woerden reyne,
« Stellic den willen mine;
« Siet hier Gods deerne cleyne ».
Laet ons

---

v. 47 Hs. *Het*

vv. 48-49 Het hs. heeft resp. *pine* en *kindekine*. Zooals blijkt uit het rijmschema der overige strophen, rijmt *pine* niet op *kindekine*, maar op *alleyne* van v. 50. Men leze daarom *peyne* en *kindekijn*, welk laatste rijm gesteund wordt door die van vv. 9, 25, enz. Zie boven de aanteek. bij vv. 17 en 33.

v. 56 Voor de beteekenis van *bleyne*, zie de Inleiding, bl. 35.

v. 59 De verzen 52-59 staan in het hs. vóór de vv. 44-51; dat zal wel eene vergissing van de afschrijfster zijn.

Die yngel sciet van daer;
Maria bleef bevrucht.
Sonder wee oft vaer,
Oft sonder herteversucht,
Baerde die edel, suver greyne
Den hemelschen drochtijn,
Des Vaders Sone alleyne.
Laet ons

Ons es een kint geboren,
Een sone gepresenteert,
Hi comt die helle scoren,
[20 r°] Als mensche gefigureert.
Hi wilt ons alle gemeyne
Verlossen uter pine,
Met sinen bloede alleyne.
Laet ons

Dies mogen wi wel dancken
Der maget, diene droech
In haer wel suver lancken:
Die dracht haer niet en verwoech.
Nu laet ons, groot ende cleene,
Loven die maget fine;
Si brinct ons uter weyne.
Laet ons

Gelooft soe moet si wesen,
Nu ende in alder tijt!
Bi haer sijn wi genesen,
Ende bracht in dit jolijt.
O weerde, suver reyne,
[20 v°] Des sondeers medecine,
Bidt vor ons gemeyne!
Laet ons

---

v. 89 Hs. *lonen*
v. 96 Hs. *suner*

IX

Een kindeken es ons geboren
In Bethleëm;
Dies hadde Herodes toren,
Dat scheen aen hem.
Als Herodes dat vernam,
Dat dat kindeken geboren was,
Dies was hi tornich ende gram.
Want hi ontsach hem das,
Dat hi verliesen soude
Sijn rike, was groot.
Hi peinsde hoe hi mocht bringen
Dat cleyne kint ter doot.
Een kindeken

[21 r°] Drie coningen uut orienten
Quamen te Jherusalem.
Si vraechden waer hi was geboren,
Die coninc der Joden.
Si sagen in orienten
Die sterre fijn;

Nr IX. — Dese leis komt voor in het *Suuerlyc Boecxken* van 1508, bl. 3-7, alsmede in verschillende liederboeken van lateren tijd (XVIe-XVIIe eeuw). Hoffmann, *Hor. Belg.*, X, 27 *sqq.*, en Bäumker, *Niederl. geistl. Lieder*, t. a. pl., onder nr 13, hebben haar ook opgenomen. Overal elders heeft het stuk éene strophe meer dan in ons hs. — *Cfr.* bl. 32, noot 2.

v. 10 Over het uitlaten van het relatieve voornaamw., zie Stoett, *Mnl. Syntaxis*, § 193. — *Cfr.* XXII, 22, waar wij een dergelijke constructie hebben.

v. 11 Hs. *moch*

v. 19 Hs. *Die* verbeterd uit *de*, dat eerst geschreven stond; van de *e* werd eene *i* gemaakt, en daar dan eene *e* aan toegevoegd.

Si wilden hem aenbeden :
Hi es soe fijn.
Een kindeken

Herodes sprac den coningen toe :
« Nu gaet ende soeket tkint
« Met alsoe grooter weerdicheit.
« Men seit, hi es coninc;
« Coninc boven alle coningen,
« Soe es hi fijn.
« Men seit, hi sal besitten
« Dat rike mijn.
Een kindeken

[21 v°] « Als ghi dat kint hebt vonden,
« Keert weder tote my,
« Dat ic, in corten stonden,
« Mach weten waer het si;
« Dat ic mach aenbeden
« Dat suete kindekijn.
« Het heeft soe seer doersneden
« Dat herte mijn! »
Een kindeken

Alse die coningen quamen
Buten Jherusalem,
Met vrouden dat si sagen
Die sterre gaen vor hem,
Toter tijt dat si vonden
Dat suete kindekijn
In doekelkine gewonden,
Al bider moeder sijn.
Een kindekijn

[22 r°] Die coningen aenbeden tkint
Van .xiij. dagen out;
Si offerden hem met onsten
Mirre, wieroec ende gout,
Ende al met grooter vrouden.
Het scheen wel sijn noet :
Si vondent daer ter stede
Van haven bloet.
Een kindeken

Tsnachts, alsi slapen souden,
Quam dingel tote hem,
Dat si niet keeren en wouden
Al dore Jherusalem.
By eenen anderen wege
Soe sijn si gekeert
Al in haer coninckrike,
Soe men ons leert.
Een kindeken

[22 v°] Nu bidden wi den kinde,
Dat Jhesus es genamt,
Dat hi ons wille bringen
Al in dat soete lant,
Daer die ingelen loven
Gode in alder tijt.
Des onne ons die Vader, die Sone,
Die Heilege Geest gebenedijt.

Een kindeken es ons geboren
In Betbleëm;
Dies heeft Herodes toren,
Dat scheen aen hem.

---

v. 69 Hs. *genaemt;* lees « genamt » wegens het rijm op « lant », v. 71. Vgl. *Mnl. Wdb.*, op *genaemt* en *genant.*

X

[23 r°] Gelooft soe si die maget Marie
Van hemelrike.
Her Jhesus was van haer geboren
Op erterike.
Maria, maget uutvercoren,
Ghi hebt verlost dat was verloren,
Bij uwer dracht.
Ons es Her Jhesus Kerst geboren,
In deser nacht;
Ons es Her Jhesus Kerst geboren,
Ter middernacht.

Doen die yngel Gabriël
Ter maget quam,
Daer hise in haer heymelijcheit
Alleene vant,
Hi sprac : « God gruetu, reyne maecht;
« Ghi sult van my sijn onversaecht
[23 v°] « Van uwer dracht ».
Ons es

Nr X. — vv. 17-18 Men zou kunnen lezen alsof met *onversaecht* de zin uit is, en er daarom een punt achter plaatsen. R. 18, *van uwer dracht*, schijnt er moeielijk mede verbonden te kunnen worden, en zou er maar staan, omdat het als refrein noodig is, zooals het verder nog voorkomt, zonder eigenlijk te passen bij de voorafgaande verzen (zie b. v. beneden, v. 71). — Verbindt men echter de twee regels, dan wordt de zin : « Gij zult door mij van vrees (of schaamte) over (of ten opzichte van) uwe dracht bevrijd worden ». Doch het schijnt mij hoogst twijfelachtig dat de dichter juist zulke woorden in den mond van den engel wil leggen; het zou in alle geval, wel een weinig vreemd mogen heeten. Andere soortgelijke plaatsen uit onze verzameling (Nrs III, 13; IV, 41; VI, 63; VIII, 46; XXXI, 18) steunen die opvatting niet; evenmin de Bijbelsche teksten.

Maria, sine antworde niet;
Si sweech al stille,
Vor si des ingels woerde verstoet
Ende sinen wille;
Hi seide, si soude een kint ontfaen,
Dat Jhesus soude heeten al sonder waen,
Een edel dracht.
Ons es

Alse Maria dat verstoet
In haren moet,
Sprac si : « Hoe mochtic dies geloven?
« Maect my des vroet.
« Want ic noit man en hebbe bekint,
« Noch begeert, noch gemint,
« Oft eenege dracht ».
[24 r°] *Ons es*

Die ingel sprac : « Wilt my verstaen :
« Die cracht des Heren sal u omvaen,
« Daermede suldi geheilicht sijn,
« Ende bliven maget fijn,
« Van uwer dracht ».
Ons es

Als Maria dat verstoet
In haren moet,
Sprac si : « Siet hier die deerne Gods
« In der oetmoet.

---

vv. 20-26 Deze strophe telt acht verzen in het hs. De afschrijfster heeft v. 25 over twee regels verdeeld :

Dat Jhesus soude heeten
Al sonder waen.

v. 38 Hs. *sidi*

vv. 36-40 Strophe van slechts vijf verzen. Vermoedelijk is echter niets uitgevallen, evenmin als beneden, vv. 66-71 en 105-110, aan welke strophen ook in het hs. éen regel ontbreekt. Men zou, om zeven regels te hebben, zooals in de andere strophen, *verstaen* (v. 36) en *omvaen* (v. 37) elk als een afzonderlijk vers kunnen tellen.

« Aldus soe moet my vergaen,
« Dat ic mach moeder ende maget volstaen
« Van deser dracht ».
Ons es

Maria droech die edel dracht
Der negen maent.
Te Bethleem lach si daer af
[24 v°] Al onvervaert.
Doen waren vervult die saken
Daer die propheten te voren af spraken,
Van dese dracht.
Ons es

Te Rome stont een huys gemaect
Van stenen gedaen.
Daer stont met letteren ane gescreven :
« Dit huys sal staen,
« Ende en sal nimmermeer vergaen,
« Vor een maecht heeft een kint ontfaen,
« Een edel dracht ».
Ons es

Die propheten seiden overwaer,
Dat dat huys meer hadde gestaen
Dan dusent jaer.
Als Maria was gelegen,
Viel dat huys altemale terneder,
[25 r°] Van hare dracht.
Ons es

Den heiden op den velde soe dede
Dingel cont,
Dat God geboren ware van eender
Maget jonc.

---

vv. 66-71 Strophe van zes regels. Te oordeelen naar den zin, is echter niets uitgevallen. *Van hare dracht* moet zooveel zijn als : « ten gevolge van, door hare dracht ». Vgl. boven de noot bij vv. 17-18. —Door van *overwaer* (v. 66) een afzonderlijken regel te maken, zou men zeven verzen hebben, evenals in de andere strophen. Zoo ook beneden, v. 105.

v. 73 *soe dede* staat in het hs. op den volgenden regel, en evenzoo *van eender* van v. 75.

Die ingelen, die hier boven sijn,
Dreven bliscap sonder keeren
Al voer die dracht.
Ons es

Ter selver uren spranc een fonteine
Van olien,
Als ons doet weten die scriftuere
Der rolien.
Die olye der ontfermherticheit,
Die es geboren der menschelijcheit,
In deser nacht.
Ons es

[25 vº] Men leide dat kint in doekelkine
Al voir die coude,
Omdat den adem van den beesten
Verwermen soude.
Daer mocht men groot wonder sien :
Die beesten vielen op haer knien
Al voir die dracht.
Ons es

Het stont een sterre in orienten
Wel wonderlijc;
Si was soe claer, dat si verlichte
Der sonnen blic.
Als Balam hadde geseet te voren,
Daerbi wiste men dat was geboren
Die edel dracht.
Ons es

Die prophete Balam seide overwaer,
Dat die sterre niet en stont
[26 rº] Daer dander staen;
Si stont beneden in die locht;

vv. 77-78 Deze regels zijn niet in orde met betrekking tot de versificatie.
v. 84 Over *rolien* (d. i. « rol »), zie de *Inleiding*, bl. 34.

Si leiden die coningen in die crocht,
Daer tkint in lach.
Ons es

Alse die coningen hadden gedaen
Haer offerande,
Sijn si wederomme gekeert
Tot haren lande.
Doen quamen si tNapels ane;
Te Colene liggen si begraven,
In een dierbaer gracht.
Ons es

Nu bidden wi der moeder Gods,
Al sonder verlaet,
Dat si ons hoeden wille
Van alre quader daet,
[26 v°] Soe dat wi alle comen mogen
Daer die ingelen Gode loven
Nacht ende dach.
Ons es Her Jhesus Kerst geboren
In dezer nacht.

XI

Die dorstich sijt draecht bliden moet:
Men biedt u drincken;
Uut levende vijf rivieren
Wilt men u scincken.

---

vv. 105-110 Strophe van zes regels. Doch vermoedelijk is niets uitgevallen; *cfr.* boven vv. 36-40. Men leze *overwaer*, v. 105, als een afzonderlijk vers. In het *hs.* is het v. 109 over twee regels verdeeld:
Si leiden die coningen
In die crocht.

Nr XI. — vv. 1-2 Hs. Die dorstich sijt draecht bliden
moet. Men biedt u drincken.

v. 3 De « levende vijf rivieren » zijn de vijf wonden van Christus. *Cfr.* Nr XII, 17 en XLV, 29.

Hi riep met luder stemmen :
« Die dorst, die come tot my!
« Mijn herte es u ontploken,
« Ic wille u maken vry.

« Ic vloye al vol genaden;
« Waerom ontloepti my?
« Al sidi vol mesdaden,
« Ic stonde u gerne bi.

[27 r°] « Comt hier, ic ben u eygen.
« Drinct uter volder vloet!
« Ic wille my tuweert neygen,
« En scincken mijn hertebloet.

« Mijn aderen sijn al open,
« Si vloeyen edelen wijn;
« Drinct alle uut desen nappe,
« Hi en mocht niet edelder sijn.

« Mijn arme sijn u ontploken;
« Ic wachte oft ghi yet comt;
« Met openen banieren
« Bied ic u minen mont ».

Hi en conste niet langer geliden,
Van minnen vloeide hi al;
Hi nam u menscheit ane, .
Ende liet der ingelen val.

---

v. 28 Het hs. heeft duidelijk *den* (lees *der*) *ingelen val.* Ik vermoed dat het zonderlinge *val* niets anders kan zijn dan het Fr. *val* = « vallei ». *Der ingelen val* is dan eene omschrijving voor « den hemel ». Wel heb ik geen tweede bewijsplaats voor die verklaring, en Prof. J. VERDAM, dien ik raadpleegde, heeft evenmin *val* met die beteekenis aangetroffen; doch het woord kan wel bestaan hebben. In het *Leven van sinte Franciscus* komt, v. 1487, de dat. *vale* voor, en, v. 1534, de nom. *vael* (onz.).— Ik zou het in alle geval, met het oog op deze plaatsen, niet gerechtvaardigd vinden de lezing te wantrouwen, en te veranderen in *dal*, hoewel die emendatie doodeenvoudig is, en de zin dezelfde blijft.

Hi beete tot hier neder;
Een vrouwe hadden gevaen.
[27 v°] Hi makese coninghinne,
Ende woude te haren wille staen.

Bewijst, o edel vrouwe,
Dat ghi ons moeder sijt;
Leit ons nu vor den Here :
Ghi sijt gebenedijt.

Dat vaderlike vloeyen
In meechdeliker wijs
Hebdi ons nedergetrocken,
Der hoger genaden rijs.

Ghi sijt soe overedel
Ende hebt den meesten prijs,
Ende ooc sonder gelike
Int hemelsche paradijs.

U scoen genadege ogen
Slaet neder in dit dal,
Uwer edelder milder herten
Blive ons covent bevolen al.

XII

[28 r°] Die spiegel der genaden sijt,
Helpt ons noch na deser tijt,
Daer die bliscap niet en yndt.

Die vroude en nemt daer geen inde;
Daer en es siecheit noch allinde
In die hemelsche, suete stat.

---

v. 43 Versta : « *Ende* (ghi sijt) *ooc sonder gelike* », enz.

Sonder mate es daer jolijt,
Eewelijc duerende sonder tijt;
Die coninc hout daer altoes hof.

Sonder sorge mach men daer hoven;
Die mechtich coninc van hierboven,
Hi betaelt altoes gelach.

Sijn open herte, edel en fijn,
Dat scinct daer den coelen wijn
Die daer altoes overvloeyt.

Een levende fonteyne daer altoes groyt,
Met .v. aderen si overvloeyt;
Daer leet die scat des hemels in.

[28 v°] Dat sterven es daer al verdreven;
Men can daer niet dan blidelic leven
In den sconen, bloyenden mey.

Hitte, noch coude, noch geen verdriet,
En heeft die lieve geselscap niet;
Si sijn in vroudich sonnescijn.

Ic ben daer ballinc (dats my te sware)
In die suete, hemelsche scare,
Daer ic kint der genaden soude sijn.

Die Heere heeft ons daer terwe geset,
Daer die ingelen houden die wet.
Lieve Heere, wilt ons daer ontfaen
Als ons ziele uten lichame sal gaen.
Amen.

---

v. 25 Hs. *sw'*.
v. 17 Vgl. Nr XI, 3 en de aanteekening aldaar.
v. 28 Vgl. Nr II, 24.

XIII

[29 r°] Kinder, loeft den ingel fijn;
Hi vliecht soe hoge vor Gods aenscijn,
Ende es hem soe bequame,
Dat hiten scierde hem selven gelijc;
Franciscus es sijn name.

Wi vinden alleen van hem bescreven,
Dat hem die Godssone woude geven
Sijn wapen al ongebroken;
Daerom es hi hem meest gelijc,
Heeft ons scriftuere gesproken.

Nu laet ons eeren den ingelscen man,
Die den hemel versieren can
Met wapenen sonder gelike;
Hi leit ons vor den ingelen rey,
En ciert dat hoge rike.

[29 v°] Als ic doergae dat hemels lant,
Ende aensie soe menegen sant
Geciert met duechden scone,

Nr XIII. — Dit gedicht komt tweemaal voor in ons hs. (*cfr.* de Inleiding, bl. 30): De afwijkingen zijn zonder belang, en betreffen meest de spelling. — Ook in de liederverzameling van 1539 wordt dit vers aangetroffen; in SCHEURLEER's uitgave op bl. 128. Onze tekst is echter veel vollediger; hij heeft negen strophen, terwijl er daar maar vijf staan, van welke vijf er slechts vier met de onze overeenkomen; de strophen 1, 2, 3, 4, 5 bij SCHEURLEER beantwoorden resp. aan strophen 1, 5, 4, 7 van onzen tekst; de 5e strophe bij SCHEURLEER ontbreekt in onze redactie.

v. 4 Hs. *hiten* (In nr XLVI, v. 4, staat eveneens *hijten*). Vgl. in het Haarlemsch hs. der *Pelgrimage* (te Brussel, a° 1453 geschreven), f. 76 r° : *dat ghijten* (den staf nl.) *nederleggen sout.*

v. 12 Nr XLVI heeft *Die hem selven verschieren can*

v. 14 Nr XLVI *Hij leet nu voer*

Soe en ha nieman die wonden dan hi,
Gelijc den sueten Godssone.

Recht armoede was sijn scat,
Want hi niet en woude, noch niet en besat
Van geenen eertschen dingen;
Daerom es hi nu hoechst gecroent,
Aldaer die ingelen singen.

Niet gelijc den gemeynen sant
Es sinen loen int hemels lant,
Maer van den hoechsten steden;
Hi heeft met siere oetmoedicheit
Den hemel al doertreden.

[30 r°] O suete vader, o weert patroen,
Bidt uwen broeder, den Godssoen,
Dat hi ons wil vergeven
Ons mesdaden menichfout,
Al in dit broesche leven.

O suete vader, bewijst u duecht,
Want ghi vor alle man vermuecht
Comen ten veegevier stringe,
Alle jare op uwen dach;
Bewijst aen ons u minne!

---

v. 19 Nr XLVI, v. 19, heeft insgelijks den praeteritumsvorm ***ha***. Zie daarover de Inleiding, bl. 35, waar al gezegd werd dat het wantrouwen tegen dien vorm mij ongerechtvaardigd schijnt. Immers, in HENNEN VAN MERCHTENEN's *Cornike van Brabant*, uit de 15e eeuw, treffen wij dit praeteritum reeds herhaaldelijk aan, en in de 16e eeuw komt het bij Brabanders en Vlamingen tallooze malen voor; die vorm moet dus al vóór de 15e eeuw ontstaan zijn. In zijne ***Middelnederlandsche geneeskundige Recepten en Tractaten*** (Gent, 1894) geeft Prof. W. L. DE VREESE een vorm ***ghe*** op (nr 115, bl. 40), imperat. van ***gheven***; ***de*** voor ***deed*** is in de 16e eeuw ook zeer gewoon. ***Ha, ge*** en ***de*** nu zijn in overeenstemming met onze tegenwoordige dialecten; zoo is, in verschillende Zuidndl. dialecten, het praeterit. van ***hebben*** niet ***had***, maar ***ha***. De vorm is dus oud.

Als wi sijn in die groote noet,
En liggen in die bitter doot,
O ingel vol genaden,
Toent ons dan u wondeken roet :
Ghi sijt vol caritaten.

XIV

[30 v°] Ghi sijt daert alle tijt es mey,
O minnere der drie persone,
Verheven in der yngelen rey
Met sonderlingen lone.

Als ic aensie vore ende nae
Alder heilegen leven,
Soe en quam niegeen [*te*] soe hogen stae,
Daer ic af vinde bescreven.

Die ewangelist scrijft openbaer,
Als wi lesen en singen,
Dat hi sach, in der sonnen claer,
Neercomen den anderen ingel.

En quam nie heilich overwaer
Tot soe grooter eeren,
Dat hi heymelic, oft openbaer,
[31 r°] Die .v. wonden droech ons Heeren,

Nr XIV. — v. 7 *Stae* is op te vatten als een substantief; het staat voor *stade*, en dit voor *state*, dat. van *staet*, d. i. « plaats, rang ». Vgl. *Proʒa-Reinaert* (uitg. Muller en Logeman, Zwolle, 1892), bl. 159, aanteek. op 7,5 en bl. 211. Het voorzetsel, dat ontbreekt, is door mij bijgevoegd.

v. 12 Hs. *dan*

Dan alleen die ingelsche man,
Franciscus als ic bekinne,
Uut den seraph die tot hem quam;
Dat dede sijn groote minne.

Die minne was seker groot,
Die hi droech ten cruce ons Heren;
Daerom, twee jaer vor sine doot,
Wouden God hiermet eeren.

O rose roet, geeft ons u hant;
O ingel der genaden,
Trect ons in dat hemels lant,
En wilt ons niet versmaden.

O lielie wit, o claer fonteyne,
[31 v°] Ghi vloeyt tallen boerden,
Ghi sijt suver ende reyne,
Vol godliker woerden.

O violette, doer u oetmoet,
In u soe staet mijn hopen;
Wi souden alle, waren wi vroet,
Tot uwer genaden lopen.

Al ons covent bevelic u,
O bloeme scoen van goude,
En can u niet volloven nu :
U doget staet menichfoude.

---

vv. 21-24 Een hiermede ongeveer gelijkluidende strophe treffen wij in het volgende stuk aan, vv. 21-24. Zie aldaar.

v. 30 *Tallen boerden* d. i. *tallen boorden*, *tallen kanten*; de fontein vloeit aan alle kanten over.

XV

Franciscus in den beginne sijn sinne
Gaf Gode al sonder waen;
Hoge volmaecte minne daerinne
Dede hem al volstaen.

[32 r°] Wat men Franciscus dede,
Dat stont hem al gelijc;
Hi wist der minnen sede;
Hets recht, hi was seer rijc.

Minne die hadden gebonden,
Verslonden uut hem selven al;
Hi bleef sonder sonde ten stonden
Doen hi van minnen qual.

Die brant der hoger minnen
Die hadden soe ontsteken,
Dat hi droech van binnen,
Dat moeste ooc uutbreken.

Dat was wel inschine
Doen sijn herte was gewont;
Hande ende voete die sine,
Daer hi pine aen hadde menege stont.

[32 v°] Tote den cruce ons Heeren
Was sine minne groot;
God wouden hiermet eeren
Twee jaer voir sijn doot.

Nr XV. — v. 1 *Sijn sine* staat aan den rand bijgeschreven. Met het oog op het middenrijm van vv. 10, 20, 26, 28, 34, 36, 42 en 44 zou men met die woorden misschien r. 2 kunnen beginnen, en r. 4 met *daer inne*.

vv. 21-24 *Cfr.* de regels 21-24 van het vorige stuk, die hiermede een treffende overeenkomst vertoonen.

Nie man en was geboren,
Te voren oft na in deser tijt,
Die daertoe was vercoren :
Wilt horen dat die scrifture lijt.

Hi was al sonder hebben,
Want hi niet en besat;
Ic wils seker seggen :
Reynicheyt was sijn scat.

Daerom der mechden crone
In den trone hi sonder twifel draecht,
Daer hi heeft te loene
Gods sone, dien hi wael behaecht.

[33 r°] Dafgront sijnre oetmoedicheit,
Die heeft dat vercregen,
Dat hi es in der eewicheit
Seer hoechlijc verheven;

Daer hi met waerheiden
Der weiden godlijcs wesens pleecht,
Daer hi moet, sonder beiden,
Geleiden alle dat nu leeft.

XVI

Laet ons eeren ende loven
Eenen hogen sant;
Hi siert met edelen doechden
Al dat hemels lant.

---

v. 34 Hs. *draget;* lees *draecht* wegens het rijm op *behaecht* van v. 36.

v. 42 De zin is : Hij gebruikt daar de weide, het veld, de plaats waar God is, d. i. hij is in den hemel.

En hi sal comen ten ordeel Gods
Beteekent metten teeken
Des eewichs woorts,
Metten heiligen .v. wonden;
[33 v°] *Dat wet voirwaer,*
Dit selen wi daer scouwen openbaer.

In erterike ende in hemelrike
En vint men niet,
Dat dese groote eere
Yemende es gesciet.
En hi sal comen

Hi heeft verlicht al kerstenheit,
Dese hoghe man,
Met drien heilegen ordenen
Die hi stichte dan.
En hi sal comen

Hi es een vader der Minderbrueders
Ende der Claren, dat wet,
Ende ooc der Derder Orden
Es hi een prinse geset.
En hi sal comen

[34 r°] Franciscus es een bloeme
Der genadicheit gepresen,
Die willen, mogent
In sijn leven lesen.
En hi sal comen

Int hoechste willich armoede
Soe was hi geraect,

---

vv. 5-10 Aan het « refrein » moet geknoeid zijn; ten opzichte van de versificatie is het blijkbaar niet in orde.

Van miltheden ende van minnen
Was hi al volmaect.
En hi sal comen

Franciscus es een die meeste
Geminde in hemelrijc,
Want die almechtich coninc
Tsierden hem selven gelijc,
En hi sal comen

In handen, in voeten, int herte fijn.
Hi mach wel een claer spiegel sijn,
Die al verblijt dat hemelsce hof;
[34 v°] Des heefti eere ende lof.
En hi sal comen

Nu hulpt ons, heilege vader,
Noch na deser tijt
Onder u banieren,
Want si es herde wijt.
En hi sal comen

XVII

Nu laet ons sinte Franciscus loven
Met overgrooter werdicheit,
Want hi es int hof daerboven
Alte blidelijc gemerct.

In den alderoversten trone
Es dander ingel nu geset;
Daer ontfeet hi sinen lone
Vor Gods aenscijn int rike, dat wet.

Nr XVII. — v. 2 Hs. *w'dicht*

[35 r°] Des conincs banieren sijn uutgesteken
Anderwerf in desen sant,
Daermet es dese ridder geteekent
In dat rike vaders lant.

Hierin en heefti geen gelike
In al dat keyserlike hof,
Noch ooc hier op erterike;
Dies moet hi hebben eewich lof.

Dit beelde gelijct den levenden God,
Men nemmermeer voleeren en can;
Dat es Franciscus, ons heilege vader,
Dees weerde, hoge vercoren man.

Hi heeft drie ordenen hier gesticht,
Ons heilege vader openbaer;
Daer es al erterike mede verlicht,
[35 v°] Ende ooc den hemel, dat es waer.

Franciscus es die ander ingel,
De levende Gods bullen dat hi droech,
Want dander ingel was soe geteekent,
Dat vinden wi in die scriftuere genoech.

Nu helpt ons, suete heilige vader,
In u orden soe wel staen,
Dat wi, na dit broessche leven,
In uwe baniere worden ontfaen.

---

v. 10 Hs. *sanc*

v. 11 Hs. *geteeken*

v. 17 *Beelde*, d. i. « gedaante, gestalte »; *cfr*. de *Inleiding*, bl. 35, voor die ongewone opvatting.

v. 21 *Vgl*. nr XVI, vv. 18-24.

v. 26 « Bullen » d. i. zooveel als de schriftelijke bewijzen der authenticiteit zijner zending. *Cfr*. de *Inleiding*, bl. 35.

XVIII

Tot sinte Claren.

Laet ons sinte Claren loven,
Die gloriose maecht;
Si regneert int rike daerboven,
Daer si haren lieve behaecht.

[36 r°] Si es int licht der heilicheit,
Ende een lielye scone;
Si blict in hoger weerdicheit
Als een vergulden crone.

Eerse haer moeder soude gebaren,
Sprac God, dat si was een licht,
Dat die werelt soude verclaren;
In huer was sijn duecht gesticht.

O edel violette,
Vol der oetmoedicheit,
Een spiegel al sonder smette,
Een bloeme der reynicheit!

God woude haer vroude meeren
Met grooter weerdicheit;
Si sach die crebbe ons Heeren
In harer allindicheit.

Nr XVIII. — v. 5 Hs. *int licht.* Dat klinkt wel een weinig vreemd; zou men niet beter lezen *een licht*, en dien regel verbinden met den volgenden? Voor *licht* op een persoon toegepast, zie *Mnl. Wdb.*, IV, 469, en verg. hier v. 10, alsmede nr XIX, 10.

v. 13-14 In het hs. op één regel; een dubbelpunt na *violette.*

[36 vº] Si was zeer gemint met trouwen
Van al den roemschen hove,
En geëert vor alle vrouwen
Met wonderliken love.

Het besochse in hare doot,
Die vrouwe es van den trone;
Met haer quam een geselscap groot
Van meechden alte scone.

XIX

In die hoge weelde
Laet ons vermeyen gaen;
Wi vinden daer onser moeder
Seere hoechlijc ontfaen.

Van hoge geslechte geboren
Es dese joncfrouwe fijn;
Al van ridders arde ja,
[37 rº] En mocht si niet eelder sijn.

Dese joncfrouwe, eerse op erterijc quam,
Een licht geheeten was;
Dat heefse alleen vor alle vrouwe,
Daer men noyt af las.

Clara es die hoechste bruut
Daerboven int sconincs hof;
Want van grooter heilicheit
Soe heefse daer den lof.

Clara, claer in haer begin,
Noch claerder in haer middelt, wet;
Claerst na haer verweende doot
In den hoechsten troon geset.

Nr XIX. — v. 7 Hs. *ja* achter aan het vers bijgeschreven.

Nu esse bi den coninc
[37 v°] Aen der meechden rey,
En heeft haer lief te haren wille
Al in den eewegen mey.

Doen Clara sterven soude,
Die hoge coninc quam
Met scaren van joffrouwen;
In haren arm dat hise nam.

Die coninginne vrouwe
(Dit wonder es ongehoort),
Die diende haer te stride daer,
Al in haer weeldege doot.

Wi bidden u, suete moeder,
Ons vor u kinder ontfaet,
En bidt uwen edelen bruygoem
Te vergeven ons mesdaet.

XX

[38 r°] Loeft alle die hier bi my sijn
Een joncfrouwe edel ende fijn,
Die scoenste van den troene.

Wi en vinden niet in al die scrift,
Dat eenich joffrou soe was begift
Met duechden alsoe scone.

Als ons lief moeder sinte Claer
Wert geboren, dats openbaer,
Es haer haer naem gegeven.

---

v. 29 Hs. *Der*

Wat Cristus sprac met woerden soet,
Al aen dat cruce daer hi stoet,
Dat Clara haer naem soude wesen.

Claer was si in dit gesticht;
Veel claerder es si int eewich licht
[38 vº] Vor alle santinnen verheven.

Dat bewijsde haer in dit leven
Die Heere, daer hemel ende eerde vor beven,
Doen si lach in haer crancheit groot,

Daer si begeerde met herten zeere
Aen te siene die crebbe ons Heren,
Dat haer gesciede, claer ende bloet.

Die coninginne van den trone
Bracht haer een vergulden crone,
Daer si lach in haer weeldege doot.

Si sprac : « Ver ziele, nu vaert gereet;
« Ghi en dorft ontsien rouwe no leet :
« Ontfaet den loon sonder genoot.

[39 rº] « Want Cristus steet na u en beyt;
« Hi wilt u leiden daer men meyt,
« Al in sijn eewich rike ».

Daer ghi nu sit ter rechter hant,
Hulpt ons, moeder, uut sviants bant,
In vrouden sonder gelike.

Gruet ons Franciscus onsen vader;
Ons patroens sidi bey gader;
Bevolen blive u al ons covent.
Amen.

---

v. 20 *Cfr.* Nr XVIII, vv. 19-20.
v. 22 *sqq.* Zie nr XIX, 29 vlgg.

XXI

Van sinte Berbelen.

Congratulemur hodie
Martiri egregie,
Devote mentis jubilo
Unite Dei filio.

[39 v°] Hinc sacrate virgini
Applaudunt cetus celi,
Barbare vocate,
Meritis ornate.

O beata Barbara
Tui non est altera,
Rubens velud rosa,
Vultu speciosa.

In te non fuit ulla fex;
Idcirco companiavit rex
Candentem plus quam lilium
In numero te milium.

O castitatis speculum,
Tu ducis omne seculum,
Flos virginum, post Mariam
[40 r°] Ad veritatis viam.

O lux mundi deifica,
Es lucis trine nuncia,
Fenestris iam paratis,
Ad laudem trinitatis.

Nr XXI. — v. 15 Hs. *Gaudente*
v. 18 Hs. *dicis*

Hinc a patre impio
Qui Dei iudicio
Occideris et crudeli
Consumitur igne celi.

Tu vero supra sydera,
Tibique celi curia,
Ad sponsum tuum scandis,
Defertur honor grandis.

Ibi pro nobis omnibus,
[40 v°] Pie recolentibus,
Ora semper Deum,
Martiris tropheum.

O virgo multipharia,
Est nobis necessaria
Tua miseratio,
Egentibus solacio.

Quam potens et quam pia es!
Deus per te mirans res
(Nequit lingua fari)
Non cessat operari.

XXII

Barbara, die reyne maecht,
Een edel bruyt ons Heeren,
Haer leven dat heeft God behaecht :
Hets recht dat wise eeren.

---

v. 28 Hs. *igno*

Nr XXII. — v. 1 Hs. *de;* de *i* werd later boven den regel, tusschen de *d* en de *e*, bijgeschreven.

v. 2 Deze regel moet als bijstelling bij v. 1 opgevat worden. In proza zou het luiden : « Het leven van Barbara, die reyne maecht, enz., dat heeft.... behaecht ».

[41 r°] Baptista, die heilege man,
Boven al si minde,
Wiens leven si anenam,
Want si hem groot bekinde.

Goet ende hoge edelheit
Dat wou si al versmaden,
En haer scone minlijcheit
Keerde si in genaden.

Gods wijsheit had si diep vercleert
In der hoechster eenicheit,
Dat haer was geopenbaert
Dat wesen der Drievuldicheit.

Si es een reyn rose roet,
Want God sprac in haer liden,
Dat van harer pinen groot
[41 v°] Die ingelen souden verbliden.

God sant haer al overluut
Een cleet, was minnelike;
Hi sprac : « Nu comt, mijn scone bruut,
« Hierboven in mijn rike ».

Si heet der menschen toeverlaet;
Van Gode heeft sijt vercregen.
Die tot haren dienste staet,
Haer sonden sal God vergeven.

---

v. 13-16 *Si* kan eerste nv. wezen; *dat*, van v. 15, is het consecutieve voegw. *zoodat* (Zie *Mnl. Wdb.* II, 87 op *dat*, en STOETT, *Mnl. Syntaxis*, § 352). Doch het schijnt mij beter *si* als vierden nv. op te vatten, als bepaling bij *vercleert;* mij dunkt dat het natuurlijker is te verklaren : Gods wijsheid had haar, Barbara, « vercleert », d. i. verlicht met bovennatuurlijke kennis. Dit wordt gesteund door twee soortgelijke plaatsen beneden, nl. XXVI, 25 *sqq.* en XXVII, 13-16. Over *si* als accus. van het pers. vnw., *cfr.* VAN HELTEN, *Mnl. Sprkk.*, § 337 *c.*

v. 22 Over het uitlaten van het relatieve pron., zie STOETT, *Syntaxis*, § 193. *Cfr.* dergelijke constructie in IX, 10.

XXIII

Kinder, al siwi in dit sneven,
Wi selen Gods bruyt glorie geven;
Si es soe hoechlic verheven,
Dats sinte Barbara int eewich leven.

Alle die heilegen die sijn daerboven,
[42 r°] Die willen haer dogen eewelic loven;
Si wilt dat wi daer met haer hoven;
Die viant wilt ons al beroven.

Van Gode was si groot geacht;
Si hadde in haer die godlike cracht;
Ons broescheit, dier heeft si gedacht,
Ende ons remedie daerjegen bracht.

Nu laetse ons dancken, want wi wel weten
Dat si ons niet en heeft vergeten;
Si es nu in die weelde geseten,
Haer giften die sijn ongemeten.

Haer scoen gewaden die sijn bereet;
Si draecht der coninginne cleet;
Tot haren hoechsten dienste si steet,
Want si altoes daer naest haer geet.

[42 v°] Si es als een fijn gulden crone,
Geset int scoenste van den trone;
Si es daer van den hoechsten lone,
Haer verdiente es soe scone.

Nr XXIII. — v. 6 Het *hs.* heeft duidelijk *dogen*. Het gebruik van dit woord hier kan wel verklaard worden, maar men verwacht veeleer *doget*, dat beter in het verband past.

v. 14 Hs. *want si*

v. 18 Hs. *dracht*, met eene kleine *e* boven den regel, tusschen de *a* en de *c*, bijgeschreven.

Die godlike eere die was soe groot
Van harer pinen ende harer doot;
Wi bidden haer hulpe in onser noet,
Ende soeken genade in haren scoet.

XXIV

O Barbara, ons herte verblijt,
Want ghi der werelt troestelic sijt.

Reyn edel maecht, gi sijt soe fijn;
Die coninc begeert u scoen aenscijn.

Uwer werdicheit wi niet en connen
Geliken dan der heiliger sonnen.

[43 r°] Van beginne waerdi vercoren,
Ende in die stat der sonnen geboren.

O scone sonne, nu openbaert,
Ende ons duysternesse die verclaert.

Naest Gods moeder hier aen u staet
Der armer zielen toeverlaet.

O medecine, der zielen cracht,
U eygen es dwingen des viants macht.

XXV

Wi vermanen harer doecht,
Alderscoenste rose,
Die de werelt al verhoecht,
Milde graciose,

Nr XXIV. — v. 5 Hs. *niet en connen. geliken*

Vroude alder kerstenheit.
[43 vº] Glorie in den trone,
Dat een rose ons geleit
Tot soe hogen lone!

Die dus suverlike blijct,
Dats dese lielie reyne,
Die de werelt al verlicht;
Si es ons gemeyne.

Si es scone ende minlijc,
Suete violette,
Si heeft al te sterkelijc
Gestoert des viants nette.

Dese kersouwe, suet en goet,
Miltheit es haer leven,
Met harer salven dat si doet
Ons wonden al genesen.

[44 rº] Dese acoleye heeft ons bracht
Sueten dau in deser tijt,
En daernae der sonnen cracht,
Die de eerde al verblijt.

Dese goutbloeme wert bekint
Metten guldene schine;
Si heeft hoechleec gemint :
Dat bewijst haer pine.

Dese blau bloeme, hemels gedaen,
Es edelijc vercoren;
Int geslechte moet si staen
Daer God af was geboren.

Barbara, die dierbaer steen,
God jonde haer der eeren,
Dat haer doepte mensce negeen
[44 vº] Dan die doeper ons Heeren.

Si minden meest in deser tijt
Die dat lemmeken wijsde;
Cristus wert sine herte verblijt,
Als si sint Janne prijsde.

Wi bevelen alle ons noet
Uwer beider minnen;
Hoet ons vor die haestege doot,
Geeft ons claer bekinnen.

XXVI

Barbara, die clare sonne,
Die doet ons leven,
Want si mach ons hitte
En haer claerheit geven.

Ons allen die es wel gesciet
Dat die Heilege Geest dat riet;
[45 r°] Haer beede die en ontseit hi niet;
Alle menschen tot haer vliet.

Si es der werelt hope
Ende gewaregen troest;
Si heeft soe menege ziele
Uter hellen verloest.

---

vv. 37-38 De zin is : Zij beminde meest Joh. den dooper, die het « lemmeken », d. i., Christus, « wijsde » d. i., aantoonde, nl. door de woorden : « Ecce Agnus Dei », enz. (Joh. I, 29).

v. 40 Hs. *hi* Uit het verband blijkt, dunkt mij, dat het sinte Barbara moet zijn die « sint Janne prijsde »; lees daarom *si; hi* van het hs. zou op Christus slaan, wat niet schijnt te passsn.

Nr XXVI. — Met uitzondering van de tweede strophe, is dit heele stuk geschreven als een doorloopende tekst in proza. Elke strophe is over drie regels verdeeld, behalve de tweede en de laatste, die vier regels tellen. De aanvangsletters van elk eerste en derde vers, zelfs midden in den regel, zijn meestal rood doorstreepte hoofdletters.

v. 7 Hs. *ontsiet;* lees : *ontseit,* d. i. « weigert », wat blijkbaar door den zin wordt gevorderd.

Die levende borne can si
Geven ende scincken,
Alsoe vele als sijs begeert,
Soe mach sijs drincken.

Dese overscone, suete maecht
Es ons gegeven,
Dat si ons vercrige biechte
Ende eewich leven.

Gewarich kinnesse ende rouwe
Sijn haer giften;
Het es haer eygen dat si
Mach die ziele verlichten.

[45 v°] Haer was die hoge Triniteit
Hier onverholen;
Die eewege wijsheit was
Haer meester in der scolen.

Dese reyne lilie es
Naest onser Vrouwen gelijc,
Want si doet den sondaren op
Dat hemelrijc.

O scone rose, u verdiente
Es edel ende groot,
Daeromme sijt daer jegenwoerdich
In onser doot.

O scone sonne, geeft
Dat wi u licht ontfaen,
Want wi dolen, wi en weten niet
Werwert dat wi gaen.

---

vv. 25-28 *Cfr.* een soortgelijke plaats in nr XXII, 13-16, en XXVII, 13-16.

v. 27 Hs. *wijsheit*, de *sh* is uit een *g* verbeterd.

Si hadde tot hoger minnen spoet,
Die altoes in haer herte stoet;
[46 r°] Sy dranc van der vollen vloet
In dat overweselic goet.
Amen.

XXVII

Dits van sinte Berbelen.

Scoender maeght, voer noch na,
En was noyt geboren
Dan die edel Barbara,
Wonderlijc vercoren.

Sy was van den geslechte
Der coninginne Mariën;
Wy moetense wel met rechte
Alle gebenediën.

Sy was van allen consten wijs,
Wel geleert al openbare,
Van allen doeghden heeft sy prijs,
[46 v°] Geen gebrec en was in hare.

Bovenal die Heilige Geest,
Hy leerese van binnen,
Met sinen lichte aldermeest,
Die Godheit claer bekinnen.

Haer was gesonden herde snel
Een ingel uten troone,
Diese int gelove stercte wel
Der hoger drie persone.

---

vv. 43-44 *In* moet met *dranc* verbonden worden (het is het praet. van het ww. *indrinken*).
Nr XXVII. — Titel in rooden inkt.
vv. 13-16 Zie het vorige gedicht, vv. 25-28.

Ende sy sach ter selver stont
Enen edelen jongelinc,
Die aent cruce was doerwont,
Dat haer diep int herte ginc.

Barbara, die edel joncfrouwe,
[47 r°] Heeft Gode boven al gemint,
Ende hem gehouden vaste trouwe,
Als men in haer leven vindt.

Die minne was soe overgroot
Als sy wel dede inscijne,
Sy en ontsach torment noch doot,
Noch geenderande pine.

Gheen mertelarse en was soe gelijc
Der passien ons liefs Heeren,
Die nie quam op eertryc;
Wine connense niet voleeren.

Barbara, rose ende lelie wit,
Alder sielen vrouwe,
Waer ghy onsen Heere voer bit,
Gecrijcht van sonden rouwe,

---

v. 37 Hs. *wijt*

v. 40 Hs. *Gecrijcht,* aaneengeschreven, wat dan zou op te vatten zijn als de imper. van *gecrigen.* Doch een imperat. past hier kwalijk; door te lezen *ge crijght* d. i. *gij (ver)krijgt* wordt de zin duidelijk : Wat gij ook vraagt, gij bekomt het, nl. van sonde rouwe, enz. Dat Prof. J. Verdam (*Mnl. Wdb.*, II, 1943) den toonloozen vorm *ge* (voor *gi*) in goed Mnl. (althans in de schrijftaal) nog niet gebruikt vindt, dunkt mij geen voldoende bezwaar om hem hier niet aan te nemen. — Nog een andere verklaring kan gegeven worden. *Gecrijcht* nl. kan 3e pers. enkelv. wezen van het praes. van *gecrijgen,* met verzwegen onderwerp *hi;* de zin zou dan zijn : « Voor wien gij onzen Heer bidt, *deze* (hi) bekomt van sonde rouwe, enz. ». Doch de eerste opvatting schijnt mij beter : met het oog op : 1°) het heele verband; 2°) de constructie van v. 39; 3°) *men* in v. 43; 4°) eene andere soortgelijke plaats, nr XXVI, vv. 19-20.

[47 v°] Ende sijn heilich sacrament,
Ons Heeren lichame ende sijn bloet,
Daer men ewich leven in vint,
Ende oec overvloedich goet.

O dierbaer steen van doodenrijc,
Wilt ons te Gode leiden,
Der maget Marien meest gelijc
Van genedicheiden.

Cristus sprac in sijnder doot :
« Vergeeft dese sonde, vader mijn ».
Also dat die in uwer noot
Voer alle die in sonden sijn.

XXVIII

Ic hebbe een lief in minen sin gedaen,
Ic wilder my aen houden,
Ende die valsce werken uut my sluten
Want sy es loos ende ongetrouwe
[48 r°] Heer God, nu staet ons allen by,
Ende maect ons herte van allen sonden vri!

---

v. 45 Hs. *dooden rijch;* het eerste woord uit *doeden* veranderd.

v. 47 Hs. *gelijch*

v. 50 Hs. *des*

v. 51-52 Wat die twee regels moeten beteekenen begrijp ik niet; de plaats schijnt verdorven. Men bekomt een zin, die in het verband past, wanneer men v. 51 aldus leest :

Also daedi in uwer noot

d. i. « evenals Christus op het kruis voor de vergiffenis der zonden bad, evenzoo deed Barbara voor ons allen, zondaren, in hare doodsure ».

Nr XXVIII. — Dit stuk begint zonder hoofdletter; *cfr.* de Inleiding, bl. 25.

v. 4 Hs. *Want sy es loos ende ongetrouwe*, welke regel hier kwalijk past. Verder, v. 20, komt hij ook voor, en daar geschikt. Er is misschien een ander vers uitgevallen. Wil men toch den regel opnemen, dan kan men hem in het verband doen passen door in plaats van *werken*, in v. 3, *werelt* te lezen.

Soe wie dat creaturen gelooft,
Hy dunct my sijn al buten keere,
Ende dien edelen brudegom laet,
Die heere is boven alle heeren.
Ic hebbe een lief

Soe wie dat dwingen wilt sijn natuere,
Het sal hem costen vleesch ende bloet;
Het is den menigen worden tsuere,
Eer hise heeft bracht al onder voet.
Ic hebbe een lief

Soe wie dat Cristus minne wilt hebben,
Ende hem wilt houden trouwe,
Soe sie, dat hy .... die valsce weerelt,
Want sy es loes ende ongetrouwe.
Ic heb .j. lief

XXIX

[56 r°]

Op de wise. *Het is goet sijn int rijke daerboven.*

Kinder, nu zijt allegader vroe :
Een nyeu jaer comt ons inne.
God die gever ons geluc,
Daermet sijn hoechste minne.

---

v. 19 Aan het vers ontbreekt blijkbaar een woord : men lassche *vlie*, *late*, *schouwe*, of iets dergelijks, na *hy* in.

v. 20 Hs. *Want hi*

Nr XXIX. — De aanduiding van de zangwijze in rooden inkt.

v. 4 Hs. *hoechte*

Die hoge Godheit sy gelooft,
Die van minnen hierneder quam,
En wert een clene kindekijn,
Ende ons natuere in hem nam.

Dit knechtken is soe overscone:
Men vint aen hem niet dat messteet;
En quam noyt mensce op eertrike,
Die enige ontrouwe van hem weet.

Hij es die overvloedige vloet
[56 v°] Vol weelden even rijcke,
Hy vervult met sijnder doeght
Hemel ende eertrijke.

Hy es die veltbloeme ons gemeyne
Ende dat suete hemelsbroot,
Daermet die heylige weertscap houden;
Die weelde is daer even groot.

Dit es dat armste suete kindeken;
Het leedt van coude grooten noot,
En hadde noeyt so vele gemaecs
Als in sijnder moeder scoot.

Dees edel, scone jongelinc,
Sijn herte is vol minnen,
Hy sueght in siere moeder scoot,
Der edele coninginnen.

[57 r°] Al dat in den hemel es
En men in der weerelt vindt,
Dat en waer al te achten niet,
En daet dat aldersuetste kint.

---

v. 10 Hs. *mesteet*

v. 23 Hs. *gemacts*.

Lof ende danc ende eeuwige eere,
Heb die hoige Drivuldicheit,
Die ons den Sone hier heeft gesonden
Te dragen onze jammerlicheit.

XXX

Een kindeken es geboren,
Een volle vloet;
Die van hem es vercoren,
Hy mach wel dragen hoogen moet.

Dit kint compt ons nu coopen
Met grooter macht;
Het was hem al ontloopen,
[57 vº] Hij heeft ons weder bracht.

En wien mach nu ontbliven
Dese vulle vloet?
Hy liet hem doch ontliven,
Dees hoge minneer goet.

Nu es hy nedercomen
Ende seere gebeet,
Dit wonder es vernomen :
Die Godssone is met ons gecleedt.

Een kint es ons gegeven,
Dat aensach onsen noet,
Van sinen volke verdreven :
Dat dunct mij jammer groot.

Nr XXX — v. 5 Hs. *besoeken;* doorgehaald en vervangen met *un coopen.*

v. 12 Hs. *minneer* aldus voluit geschreven.

Nu leit hy gebonden
[58 rº] En weynet seere,
In arme doexken gewonden :
Genedich God, geweldich Heere!

XXXI

Die Vader in der ewicheit,
Die heeft van minnen der menscelicheit
Sinen enigen Sone gesant van boven;
Daerom soe helpten my alle loven.

Hy sprac totten engel Gabriël :
« Doet my een bootscap (ende sijt snel)
« Tot Maria in eertrijc;
« Gruetse my seer ende ootmoedelijc.

« Gruetse my seere al in den name mijn,
« Ende segt haer dat hi wil sijn
« Geboren van haren reynen live;
« Nochtan soe salsi maget bliven ».

[58 vº] « O Vader Heere, wat ghy gebiet,
« Des en willic laten niet;
« Die bootscap die is wel bewaert,
« Ic vaerse doen met snelre vaert ». —

« God gruetu, overscone maghet!
« Sijt vrolic ende niet versaget,
« Want ghy sijt tot deser tijt
« Boven allen vrouwen gebenedijt.

Nr XXXI. — v. 9 Hs. *in al*

v. 10 Hs. *dat ic.* Daar het de « Vader in der ewicheit » (v. 1), de « Vader Heere » (v. 13) is die spreekt, past *ic* niet; met *hi* wordt de « enigen Sone » (v. 3) bedoeld.

v. 19 Hs. *Wan t,* de *t* met rooden inkt bijgeschreven.

« U mach te moede sijn herde wel.
« Ic ben die engel Gabriël;
« Van Gode ben ic tot u gesint,
« Als dat ghy ontfaen sout een kint.

« Ontfaen suldi met deser spraken,
« Sonder toeval van anderen saken,
« Ende dat kint sal Jhesus heeten.
[59 r°] « Dit hebben voerseit die propheten ». —

« Scoen bode van den paradijs,
« Hoe geerne soudic werden wijs,
« Hoet wesen mocht ende oec gescien;
« Dat wonder en wert nie gesien,

« Noch gehoort, noch oec gelesen,
« Dat een maget soude moeder wesen;
« Want ic doch noeyt by man en quam.
« Desgelijc, voerwaer, ic noeyt en vernam.

« O scone bode, ic seggu dat
« Ic hebbe minen Heer, minen God
« Gelooft te houden reynicheit;
« Daertoe ben ic altoes bereit » —

« Maria, blijft sonder ontsien,
[59 v°] « Dit sal emmer aldus gescien :
« Die Heilige Geest sal u omvaen,
« Van hem suldi dit kint ontfaen.

« Ghy sult des kints, dat seggic me,
« Genesen sonder enich wee
« Jegen der natueren sede,
« Dat noeyt vrouwe van kinde en dede.

---

v. 23 Hs. *gesent,* lees « gesint » wegens het rijm op « kint » in den volgenden regel.

v. 43 *Omvaen* voluit aldus geschreven in het hs.

« Maria, blijft sonder vreesen;
« Ghy sult sijn salige moeder wesen,
« En hy u kint ende daertoe Godt;
« Maria, dits Gods gebodt ». —

« Scoen ingel, na dat ic u sie,
« Gods wil altijt in my gescie,
« Minen dienst altijt te sijnder eeren;
« Siet hier die dienstmaget ons Heeren.

[60 r°] « God heeft my vaderlic versien;
« Na dinen woerde moet my gescien.
« Tot nu was hy die vader mijn :
« Nu salic sijn die moeder sijn ».

XXXII

Laet ons met vollen chore
Singen nuwen sanc,
Want God es ons geboren,
Een kindekijn;
Dies moet hy hebben danc.

Wy mogen wel vrolic leven,
Ic segge u wel waerof,
Want God heeft ons gegeven
Den Sone sijn :
Dies moet hy hebben lof.

Hy nam uut goeder minnen
[60 v°] Onse menscheit an;
Hets recht dat elc met sinne
Dit kindekijn
Loeft als hy best can.

Nr XXXII. — v. 7 *waerof*. Zie boven, bl. 33 en de noot bij I, 48.

Wel hem, die suete ende sachte
Dit kindeken antieren sal!
Want wie met reynen gedachte
Dit kindekijn
Wiecht, hij lovet al.

Wy willen dit kindeken wermen
Met onser minnen gloet,
Soe sal hy onser ontfermen :
Huut minnen fijn
Gaf hy doer ons sijn bloet.

Laet ons dit kindeken baden
[61 r°] Met onsen tranen nat,
Ende bidden om genade
Met herten fijn :
Ons werdes wel te bat.

O rose sonder dooren
Boven de lelien soet!
God was van u geboren
(Dats wel aenscijn)
Doer u groet oetmoet.

O Maria, lief moeder
Ende maget reyn,
By u wert God ons broeder;
U kindekijn
Verlost ons al gemeyn!

O vrouwe, der doecht gewone,
[61 v°] Wilt altijt sijn bereyt,
Te bidden uwen sone,
Dat sijn aenschijn
Ons niet en werde ontseit.

---

v. 18 Hs. *wy*
v. 32 Hs. *suet;* lees *soet* wegens het rijm op *oetmoet*, v. 35.
v. 37 Hs. *reen;* lees *reyn* om het rijm te hebben op *gemeyn* van v. 40.

XXXIII

*Op Wie wilt horen sin/
gen van enen tymmerman.*

De sancta Maria virgine.

Wie wilt horen singen
Van enen leeu seer gram,
Hoe die maget Maria
Aen sine minne quam.

Dat vernam een bode,
Die engel Gabriël;
Hy was gesonden van Gode,
Al toe der maget snel.

[62 r°] « God gruet u, vol genaden »
Sprac hy ter maget fijn,
« Die Heere is van den trone,
« Wilt sijn u kindekijn ».

Nr XXXIII. Zangwijze en titel in rooden inkt.

v. 1 Hs. *Wi.*

v. 2 De « leeu zeer gram » is natuurlijk Christus. Elders nog wordt Christus bij eenen leeuw vergeleken, zooals b. v. in het volgende gedicht tot Maria gericht (in het *Gheesteliick Paradiisken der Wel-lusticheden*, Antwerpen, 1619, 4e deel, bl. 16) :

Ghedanckt / ghelooft / ghepresen /
Moet zijn den weerden pant /
U vreucht reyn uytghelesen /
Jesus u kindt plaisant :
Die als een Leeu vaillant /
Heeft ontdaen den helschen bant.

De oorsprong van die vergelijkingen moet in de bekende Bijbelsche uitdrukking : « de *leeuw* uit Juda » (S. Jans *Openb.* V, 5) gezocht worden.

Ghy droecht negen maenden
Der engelen coninc,
Van u soe was geboren
Jhesus de jongelinc.

Ghy leit dat kindeken cleyne
Al in een crebbekijn,
Al voer twee stomme beesten,
Die ewege sone fijn.

Hoe wel was u te moede,
O moeder ende maget fijn,
Doen u dat kindeken cleyne
[62 v°] Boet sijn root mundekijn.

Ghy moest van vrouden beven
(Dat es wel openbaer),
Doen op u sloech sijn ogen
Die ewige godheit claer.

Ghy naempten in uwen arme,
Ende gaeft hem in uwen scoot
U meechdelike borste
Al in sijn mundeken root.

Sijn bruyn oegxken scone
Sloech hy in u aenschijn;
Hij was u eigen sone,
Die ewige godheit fijn.

Als ghy den kindeken cleyne,
[63 r°] O moeder wel gedaen,
Met uwen handen reyne
Sijn voetken wilt gaen dwaen :

v. 34 Hs. *in sijn aenschijn*. Het verband eischt *u* in plaats van *sijn*.
v. 40 Hs. *wil*

Verleent my, scone vrouwe,
Die ogen alsoe nat,
Dat ic met minen tranen
Bereiden mach dat bat.

Als ghijt heft uten bade,
Dat proper kindeken cleyn,
Wilt hem van mijnder herten
Maken een beddeken reyn.

XXXIV

Op *Her esel ghy moet een esel sijn.*

De sancta Maria virgine.

Die dageraet geet op ende fijn
Daeruut soe compt des hemels scijn :
[63 v°] Dat is der maget sone.
Hy woude hier nedercomen tons
En laten sinen troone.

Die overscone bruet ende maegt,
Sy heeft den coninc best behaecht;
Daerom heeft sy sijn minne.
Sy es gemaect ons advocaet,
Der ingelen coninginne.

Die coninc sach die scone sale;
Sy beviel hem alsoe wale,
Dat hi er in wonen quam;
Boven alle creaturen
Ghenuechte hy in haer nam.

Nr XXXIV. — Titel en zangwijze in rooden inkt.

v. 9 Hs. *sijn advocaet.* Blijkbaar eene vergissing; de zin eischt *ons.* Cfr. XXXVIII, 30.

Sy brachte dat suete, cleine kindekijn,
Des Vaders Sone, een eeuwich scijn;
[64 r°] Sy es soe wel geraect.
Al woude hy suegen in haren scoot,
Hy heeftse selve gemaect.

Ghy sijt dat hemelsce paradijs;
In u soe wies dat godlijc rijs,
En quam in deser tijt.
Die in dat paradijs mocht gaen,
Hy waer te mael verblijt.

O sterre der zee, ghy sijt soe scoone,
Ghy verblijt daer al den troone.
En, die te water sijn,
Sy hebben hope en troost alleene
Aen uwen scoenen scijn.

O scone wingaertrancke, ghy sijt soe fier,
U rueke verdrijft dat helsce dier
[64 v°] Ende houtten in uwen bant.
Edel vrouwe, ghy mochten dwingen,
Want hy ontsiet u hant.

Ghy sijt die roose in Jherico,
Ghy maket hemel ende eerde vro,
Met uwer sueticheit.
Hulpt ons, vrouwe, na deser tijt,
In de eeuwige salicheit.

---

v. 29 Hs. *hebbe*

XXXV

[65 r°] Die metten sterren is opgegaen,
Sy heeft den eeuwigen soen ontfaen
Uten troone,
En hem boven al behaecht :
Des draecht sy croone.

Hy es eene fierder maget kint,
Al uut des vaders hert gesint;
Hets wonder groot,
Dat hy woude suygen als een cleyn kint
In uwen scoot.

Sy es een edel coninginne;
Haer oetmoet ende haer groote minne
Die heeft ons bracht,
Die hemel ende eerde alleyne
Heeft in siere macht.

[65 v°] Sy es die overscone stadt,
Die God seere minde en oec besat

Nr XXXV — v. 1 *sqq*. De eerste strophe luidt aldus in het hs. :

Die metten sterren is op gegaen
Sy heeft den eeuwigen soen ontfaen
Moeder ende maget
Des vaders sone quam uten troone
En die hem boven al behaecht
Des draecht sy croone.

Die, in het voorlaatste vers, werd boven den regel in kleine letters bijgeschreven. — Dat er aan den tekst geknoeid werd, is duidelijk; ik heb de lezing gewijzigd in overeenkomst met den bouw der volgende strophen.

Als sinen troen;
Si heeft daerboven in sijn rijc
Den hoechsten loen.

Sy es die borre en die fonteyne,
Die overvloeyt ons allen gemeyne,
Dies es ons noot;
Wy vinden overvloedich goet
In haren scoot.

O poorte des hemels, ghy sijt soe scone;
Doer u soe comen wy in den troone
Na deser tijt;
Nu hulpt [*ons*], vrouwe, doer die scoen poorte,
Die ghy selve sijt.

XXXVI

[66 r°] O eeuwige wijsheit, daer menich jaer
Die oude vaders openbaer
Om riepen met penitencien swaer,
Ghy sijt ons nu gegeven.

O Adonay, o Heere groot,
Ghy hebt aensien ons groote noot,
En sijt in eender maget scoot
Als een cleyn kint gelegen.

---

v. 19 Hs. *Hi heeft*, blijkbaar eene vergissing van de copiïste. Het verband eischt *si*.

v. 20 De afschrijfster had eerst geschreven *Den eewigen loen;* de twee laatste woorden werden met rooden inkt doorgehaald, en vervangen door *hoechsten loen*.

v. 22 Hs. *gemeȳne*

v. 29 *Ons* door mij ingevoegd; het wordt door den zin vereischt.

O wortel van Yesse, ghy sijt
Die suete, weerde, gebenedijt,
Daer God af woude, in deser tijt,
Mensceliker natueren leven.

O sloetel, heer Davids ewich goet,
Ghy hebbet uwen grammen moet
Al gewandelt in oetmoet,
[66 vº] En onsen val vergeven.

O blickende raey des hemels troon,
Ghy sijt die eeuwige sonne scoen,
Ende eender puerder maget soen,
Daer hemel ende eerde voer beven.

O coninc des volcx, gelooft sydy,
Dat ghij ballinge maket vri;
Des moet u een yegelijc, wie hy sy,
Ewige glorie gheven.

O edel coninc Emanuël,
Wy weten allegader wel,
Dat ghy ons moecht ende niement el
Die ewige glorie geven.

XXXVII

[67 rº] Hed es natuere met u solaes
Wijslistich es u leere;
Al heb ic u wijs noch gedient,
Tot God wil ic my keeren.

Nr XXXVI — v. 9 Hs. *want ghy sijt.* Het eerste woord staat er te veel.

v. 12 *Mensceliker natueren;* versta : volgens, overeenkomstig met de mensch. nat. *Cfr.* voor derg. genitieven, Stoett, *Mnl. Syntaxis*, § 26.

v. 14 Hs. *En ghy*

Nr XXXVII — v. 1 Dezen regel begrijp ik niet; ik vermoed dat de plaats verdorven is, maar zie niet hoe ze in orde kan gebracht worden. Zou men niet aldus kunnen verbeteren : *Uut est, natuere, met u solaes?*

Ic heb gemint, ic was verblint;
Natuere en wouts niet laten;
Doen ic tot minen gronde quam,
Doe moest ict varen laten.

Een knagen, een wroegen ginc my an,
Als ic mijns gronts neme ware;
Dat ic met herten heb gemint,
Dat wil ic laten varen.

Och, dat ic van hem ye sciet,
Die my soe seere minde,
En heb gedaen natueren raet,
[67 v°] Gevolcht mier dommer sinne!

Soe waric ga, soe waric ben,
Altoes soe moet ic dincken,
Die God met al sier herten mint,
Hem selven hy hem moet scincken.

Ic hebbe gemint den eertscen troost,
Daerop gerust met minnen,
Gevolcht al mijnre sinlicheit;
Hoe soudic God bekinnen?

Och Jhesus, alderliefste Heer,
Ic en wil u niet verliesen;
Voer al dat in die weerelt es,
Wil ic u uutverkiesen.

XXXVIII

En baet egeen castien dese wise

De sancta Maria.

[68 r°] Met herten ende met sinne
Sinden wy u ewige lof,
Vri edel coninginne,
Daerboven in u hof.

Hiertoe sijn wy te cleyne,
Als wy bedincken dat,
Dat ghy sijt vrouwe alleyne
Van al soe hoger stat.

Die coninc es u sone,
Dat vaderlike woort;
Naest hem draeght ghy de crone,
Want u dat rijc behoort.

Die alle dinc heeft gescapen,
Dat es u enich kint;
U meechden ende u knapen
[68 v°] Sijnt al dat men daer vint.

Ghy hebt alleene die eere,
En sijt daermet verhoeght;
Uwen stoel steet bi den Heere,
Daer ghy gebieden moeght.

Nr XXXVIII. — De titel en de aanduiding der zangwijze zijn in rooden inkt.

v. 11 Hs. *hem dragic de;* stellig eene vergissing.

v. 13 Hs. *gescepen.* Om het rijm te hebben met *knapen* van v. 16 lees ik *gescapen.*

Ghy droechten, scone reyne,
En waert sijn voesterkijn met,
Want God hadde u alleyne
Te selken dienst geset.

Daerom moet u van rechte
Al te dienste staen;
Die ingelen sijn u knechten,
Ende altoes onderdaen.

Ghy sijt des hemels chierheit,
[69 r°] En ons een advocaet,
Ende een vloet der mildicheit;
Geeft ons tot duechden raet.

Nu hulpt ons, scone vrouwe,
Daerboven by u lief kint,
Daer men sonder rouwe
Gebruuct dies men daer vint.

XXXIX

Dat scoenste kint es ons geboren,
Dat alresoetste mannekijn;
Die sijn herte aen hem wilt keeren,
Hy sal hem getrouwe sijn.
Deus eterne tu piissime

Die wilt goeden huwelic doen,
Ons vrouwe sal hem beraden;
Sy heeft soe sconen jongen soen,
Die wilt sy alom bestaden.
[69 v°] *Deus eterne tu piissime*

Nr XXXIX — v. 5 Naast *Deus eterne tu pijssime*, dat met rooden inkt onderstreept is, heeft men rechts, aan den rand, met kleine letters *de repeticie* bijgeschreven.

v. 10 Hs. *tu*, boven den regel in kleinere letter bijgeschreven.

Mach men goeden houwelic doen
Aen een arm gesellekijn?
Het es van haven also bloot,
Dat leet in een arme crebbekijn.
Deus eterne

Al es dit soete knapelkijn
Alte arm van goede,
Hy es doch edel ende fijn,
Ende alte fier van moede.
Deus

Sijn voetkens waren dicwile cout,
Doen hy begonst te gane,
Ende altoos was sijn helsken bloot,
Ende luttel hadde hy ane.
Deus

Sijn groot armoede maect ons rijcke;
Dat heeft ons sijn minne gedaen.
[70 r°] Van liefden en consti niet gerusten
Totdat hy hadde die doot ontfaen.
Deus

Die hemel vloeyde honechvloet,
God vergaf den toren,
Doen die ewige wijsheit weert
In eenen stal geboren.
Deus

O ewich ende genadich God,
Wat hebdi voer den mensce gedaen!
Als wy te male niet en sijn,
Wat suldij dan van ons ontfaen?
Deus eterne tu piissime.

---

v. 33 Hs. *weert* aldus voluit geschreven.

vv. 37-39 Versta : als wij in het geheel *niets* zijn, wat moet Gij dan van ons krijgen in de plaats van het vele dat Gij voor ons, menschen, gedaan hebt?

XL

Ic bidde den oversten Heere,
Dat hy mijn sinne
Volcomelyc wil keeren
Aen sijn minne.
[70 v°] Hy es een eewige weelde
Sonder gelike,
Van Gode moet hy vloeyen :
Hy es soe ryke.
Nemmermeer en wert verstaen
Sijn ongemetenheit,
Hy es soe oversoete
Van rechter edelheit.
Van minnen woudi oec sterven
Die hy tot ons droech,
Op dat hy rechter trouwen
Altoes waer genoech.
Het es een hemelsce oone
Daer hy met loonen sal,
Soe wie die mach besitten,
Hi heeft vercregen al.
Ic bidde den oversten Heere.

N[r] XL — v. 2 Hs. *sijn minne* doorgehaald, en daarnaast verbeterd in *mijn sinne*.

v. 7-8, 9-10, 11-12 op één regel geschreven.

v. 17 Hs. *Hy es* — vv. 17-18 op één regel geschreven.

v. 19 Hs. *mah*

XLI

Ic vruchte der weerelt gemeyne.

Die godheit vant der gracien vont;
Van enen behoudere es ons nu cont,
[71 r°] Des hebbe God danc.
Een maget sal ons een kindeken bringen
Eer iet lanc.

Ons boetscap es wel gedaen;
Her Gabriël is wel ontfaen;
Des hebbe God danc.
. . . .
D

Des selen wy alle sijn verblijt;
Die coninc comt ons in corten tijt.
Geloeft sy hy.
Wy dancken u, Jhesus, soete vruecht,
Die ons es by.

Des sijn verblijt der ingelen scaren,
Dat een maget sal cort gebaren;
Gelooft sy sy.
Wy dancken u, *et cetera.*

Nr XLI. — De zangwijze met rooden inkt onderstreept.

v. 1 *Der gracien vont* beteekent, meen ik : « de gift, de schat der genade » (*cfr.*, voor die opvatting van *vont*, MAERLANT'S *Martijn*, I, 358); en *vinden* is « scheppen » (*cfr.* o. a. *Martijn*, II, 86).

v. 10 In de ruimte, tusschen strophen 2 en 3 (en die niet grooter is dan de ruimte tusschen de andere strophen), heeft men, op een regel afstand van v. 8, een D bijgeschreven.

v. 19 Hs. *dancke* — « Et cetera » in dit vers en verder met de gewone afkorting geschreven.

Al gheet dese maget met kinde groot,
[71 v°] Sy es ombesorgt van alre noot;
Gelooft sy sy.
Wy dancken u, *et cetera.*

Dit kinderbedde moet hebben lof;
Daer en es voirsien huys noch hof.
Gelooft sy sy.
Wy dancken u, *et cetera.*

In armoeden wil hy sijn geboren,
Die alle rijcheit soude behooren.
Gelooft sy sy.
Wy dancken u, *et cetera.*

Her Josep heeft een goet geval,
Dat hy dit kindeken voesteren sal.
Gelooft sy hy.
[72 r°] Wy dancken u, Jhesus.

Her Jhosep is ten dienst bereet,
Sijn couse moet sijn des conincx cleet.
Gelooft sy si.
Wij dancken u, *et cetera.*

Dese edele vrucht die moeten [*wi*] loven
Metter moeder int rijcke daerboven.
Gelooft sy sy.
Wy dancken u.

Die godheit vant der gracien vont,
Van eenen behoudere es ons nu cont;
Des hebbe God danc.
Een maget sal ons een kindeken bringen
Eer iet lanc.

---

v. 21 Hs. *ombesorgt* voluit geschreven.
v. 36 Hs. *ihosop*
v. 40 *wi* ontbreekt in het hs.
v. 44 Hs. *heeft*, doorgehaald en *vant* in kleinere letter daarboven geschreven.

XLII

[72 v°] *Van den Kerstdach.*

Doen Cristus was geboren,
Keerdi sinen toren
Van menscheliken geslechte;
Daertoe was vercoren,
In ewicheit te voren,
Een maget reyn van rechte;
Soe scone, edel creatuere
Quam noyt in Gods gedechte.

In den couden middernachte,
Doen die maget haer soenken brachte,
Sceen die sonne claer
Van dat ongescapen licht,
Dat hemel ende eerde heeft gesticht,
Alst was gebootscapt daer
Van den ingel in der locht
Den herdeken openbaer.

[73 r°] Si leide dat kindeken in haren scoot,
Ende (dies sy hadde deeren groot),
Op hoeyken in der cribben,
In doexkens naect gewonden,
Al daeren die herdeken vonden,
Soe ons scriftuere seggen.
Ghebenedyt soe moet hy sijn
Diet aldus woude hebben.

Nr XLII. — Titel in rooden inkt.

v. 1 Hs. *xpristus*, voluit aldus geschreven.

v. 3 Hs. *geslachte*; lees *geslechte* wegens het rijm op vv. 6 en 8.

v. 12 Hs. *Want dat*

v. 14 Hs. *gebootscap*

Op u herte woude hy buygen,
Ende u soete borsten suygen,
Daer die engel voer beven.
Vloedege genade es u bewijst;
Ghy hebt dat hemelsbroot gespijst,
Daer wy alle by leven,
En die levende fonteyne gedrinct :
Dats u alleene gegeven.

[73 v°] Die ingele van den troone
Sy loefden den Gods sone,
Doen hy was geboren;
Sij songen nuwen sanc,
Dat in den hemel clanc,
Alst men wel mocht horen :
« Allen goeden menscen vrede »,
Die nie en was te voren.

Maria, hemels paradijs,
In u wies dat vaderlijc rijs
Ende die godlike fonteyne,
Men mach geen milder vinden;
Ghy vloeyt in allen inden
Den creatueren gemeyne.
Hoe uwen herten te moede was
Bekinnedy alleyne.

[74 r°] Desen soeten nacht ende dach
Niement te vollen loven en mach
Na sijn groote weerde,
Doen dat soete hemelslam
In den scoot der maget quam
Hier neder op dees eerde;
Wy mogen wel oetmoedich sijn,
Ende laten al hoverde.

v. 48 De zin is : « Dat wist gij alleen; dat kon geen ander begrijpen ».

Dees coninc sonder gelike
Quam uut sinen rijke
In desen droeven dale;
Hy ginc in een roxken bloot
Van dore te dore om sijn broot;
Hy en hadde huys noch sale;
Maer als hy [*te*] sinte Maerte quam,
Deedse hem alte wale.

[74 v°] Doen Jhesus, dese jongelinc,
In allen landen preken ginc,
Versach hem een minnersse,
Die hij boven al vercoes
Om te bliven alletoos
Der hoger minnen meestersse,
Sente Mariën Magdalene,
Ende oec een groote leerersse.

XLIII

Van Jhesus Kerst Mariën sone.

Jhesus Kerst, Mariën kint,
Die nu was geboren,
Hy heeftse boven al gemint;
Daertoe essi vercoren.

Hy nam raste in haren scoot,
Hy soegh der maget borste,
Die selve was dat levende broot
Ende alder weerelt vorste.

---

v. 63 *te* ontbreekt in het hs.; door mij ingelacht wegens den zin.

v. 71 Hs. *magd'*.

v. 72 Hs. *leeresse;* lees *leerersse* om een zuiverder rijm te hebben met vv. 67 en 70.

Nr XLIII. — Titel in rooden inkt.

[75 r°] Noch beter, noch scoender, noch sueter en quam
Nie in deser weerelt wijt,
Dan Jhesus, dat hemelsce lam,
Die ons van sonden heeft gevrijt.

Hy quam uut sijns vaders herte
Liggen in der crebben,
Daer hij coude ende groote smertte
Van armoeden wouden hebben.

Noch bedde, noch pueluwe, stoel noch banc,
En waren in desen armen stal,
Mer der heyliger ingelen sanc
Was gehoort al over al.

Die stomme beesten (dat is waer)
Knielden voer onsen Heere;
Sy bekinden dat God was daer,
[75 v°] Ende boden hem lof ende eere.

In deser hoger nacht
Heeft die maget pure
God ende mensce ter weerelt bracht;
Daeraf vereyst natuere.

In deser nacht, dat groote licht,
Dat niemen en can begripen,
Die sonne ende mane heeft gesticht,
Hy woude hierneder blijken.

In deser nacht es opgedaen
Fonteyne der genaeden;
Die dorstich sijt gaet drincken saen :
God saelt noch al beraden.

---

v. 14 Hs. *cribben;* lees «crebben» wegens het rijm op «hebben», van v. 16.

v. 30 Hs. *tan*

Die scone wijngaert es volvloeyt,
[76 r°] Die druve es gesneden,
Daer der gracien wijn uut vloeyt
Op den dach van heden.

O o o o o et o,
Allen meghden vrode,
Benedicant Domino,
Van allen sinen goede.

O o o o o et o,
Die Gode willen minnen,
Sy selen altoos wesen vroe,
Ende dragenen int herte binnen.

XLIV

O edel coninghinne der hemelen ende reyne maghet, / moeder alre ontfermicheit ende mildicheit, om / den bitteren rouwe ende groote bedroevenisse dijns / herten ende dijnre zielen, die ghy hadt doen ghy / saghet uwen lieven sone, Jhesum Cristum, hangende / aen den cruce jammerlike stervende, ende om / dat groote [76 v°] medeliden dat u lieve kint // met rechter minne tot u hadde doen hy u sach in grote / bedroevenisse, daer hij u beval sinte Jan ewangeliste / tot eenen behoeder : soe waerlike biddic u, edel vrowe, / maghet Maria, dat ghij u ontfermetighe oghen / wylt keeren op my, arme sondighe mensche, ende wylt / mij trosten in allen minen bedroevenissen, ende hulpt / my uut allen

v. 37 *Volvloeyt* klinkt vrij zonderling; wellicht moet men *volbloeyt* lezen; *b* en *v* kunnen gemakkelijk verward zijn geworden.

v. 48 Na dezen regel staat, door een andere hand, in geschrift van jonger dagteekening : *Nota,* waarop dan de prozatekst begint.

Nr XLIV — r. 1 Hs. *coninghe*

r. 11 Hs. *Maria dat ghy wilt u;* het ww. *(wilt)* werd door vergissing eens te veel geschreven.

mynen noden, want ghy een milde / moeder syt alre bedroefde herten. Daerom wilt mij / verhoeren, o werde maght Maria, in mijnen noot, / in mijnen bedroevenisse ende myn scrien, ende mijn carmen; / want ic [*met*] groote zwaerheit in mynre zonde bin, ende / ic en wet niet tot wyen dat ic vlien sal anders dan / tot u, lieve edel vrouwe Maria, moeder Jhesum Cristum, / want du best een troosterse, ende een vremakerse tusschen / den zondare ende uwen lieven soen. Daerom, kert uwe ontferm/herteghe ooren tot my, ende hoort mijn ghebet, ende bewerft mi / genade, om de ontsprekelike minne diens lieves kint / die hij hadde . . . . tot allen menscen doen hij nederquam uut synere glorien, / ghesent van sinen Vader metten Heijleghen Geest in u, / Maria, menscelike nature aen te nemene ende op IX / maenden van u, edel vrowe, ons gheboren wert, doer / alle dat liden dat hy doer ons gheleden heft, / doer den groeten anxt die u lieve soene hadde opten / berch van oliveten, doen hy sinen lieven vader aen . . . .

XLV

[77 r°] In eenen boghaert quam ic ghegaen
Des morghens voer der sonnen,
Daer ic vant eenen edelen hert
Omvaen met fellen honden.

Die eerste, die hem volgde nae,
Was Judas, die felle quade;
Hy heeften in sijn doot ghejaeght
Met sinen valschen rade.

---

r. 15 Hs. *o werde* zeer onduidelijk.

r. 17 *met* ontbreekt.

r. 25 Na *hadde* een witte ruimte van anderhalven regel.

Nr XLV — v. 4 *Omvaen* voluit geschreven. — Voor het rijm *honden* op *sonnen*, zie de Inleiding, bl. 33.

Doen sloeghen al die honden aen,
Die daer waren comen,
En hebben desen scoenen hert
Sijn edel lijf ghenomen.

[77 v°] Aen een calummen was dese hert
Seer felleclich ghebonden;
Met gheeselen, met slaghen swaer
Ontfinc hy diepe wonden.

Dese overedel, scoene hert,
Van eender maght gheboren,
Hy was ghecroent al op sijn hoot
Met tweenseventich doren.

Op sijn scouder moest hy draghen
God en creatuere,
Dat cruce swaer, daer hy aen sterf,
Als ons ghetught scryfture.

[78 r°] Al op dat cruce wert hy gheleet;
Met naghelen vast ghebonden;
Daer liet hy hem sijn mijnlijc hert
Met eenen speer doerwonden.

Daer spronghen vijf rivieren claer,
Die ons van sonden vrien;
Diese sdaechs niet eens en gruet,
Hy maechs hem wel vermien.

Daeronder stont sijn moeder goet,
Met liden swaer bevanghen;
Sy liet dat sweert des rouwen swaer
Al doer haer herte ganghen.

---

v. 24 Hs. *ghtught*

v. 29 Vgl. boven, XI, 3, en de noot aldaar.

v. 36 Hs. *herte,* de laatste *e* in plaats van een andere, uitgekraste letter (eene *a*?), geschreven.

[78 v°] Neven haer stont sijn minnersse groot,
Die droeve Magdeleene;
« Sy heeft dat alderbeste deel »,
Sprac God van haer alleene.

Cristus sprac aldaer hy hinc :
« Wijf, sieter uwen sone »;
Tot sinen jongher sente Jan :
« Siet daer dijn moeder schone ».

O moeder Gods, o reyne maeght,
Met uwen kinderen beyde
Compt, in dure van onser doot,
Onser zielen doen gheleyde.

v. 47 Hs. *in*, verbeterd uit *int*; de *t* is zwart doorstreept.

ALPHABETISCH REGISTER

DER LIEDEREN IN HET HANDSCHRIFT VOORKOMENDE.

LIJST DER VOORKOMENDE ZANGWIJZEN.

OPGEMERKTE DRUKFOUT.

Nr IV, v. 81 (bl. 49), lees *ongequets* en schrap de noot bij dit vers.

GUDRUN.

81, 4.

De uitgevers hebben daardoor dat zij in 81, 4 *lebeten* in *lobeten* veranderden zelf nog eene « nichtssagende vierte Zeile » gemaakt.

Aan 81, 1 « ...... *ez ist sô geschehen,*

daz wir unser schenken / selten haben gesehen
noch unser truhsæzen, / die uns solten tragen spîse. »

sluit zich :

« *si lebeten gotes güete / und wâren in ir tumben jâren wîse.* »

zeer goed aan.

leben, met den tweeden naamval, komt in het Mhd. zoo vaak voor, dat ik geen plaatsen moet aanhalen (1) (*spîse, trinkens, wes, des*). Met een abstractum verbonden zooals *güete* vind ik het in Willehalm, 340, 4-8 :

Terramêr den stuol dâ zAche
wolt besitzn und dan ze Rôme varn,
sînen goten prîs alsô bewarn,
die Jêsus helfe wolde lebn,
daz die dem tôde wurde gegebn.

---

(1) Over *leben* met den partitief-instrumentalen tweeden naamval (Genitif des Mittels) spreekt H. Winkler in zijne uitstekende *Germanische Casussyntax*, I, bld. 526-27.

82.

De Nibelungenstrophe 82 is zoo moeielijk te verstaan omdat degene die haar heeft overgeschreven enkelvoud en meervoud dooreen heeft gehaald. Als wij in 82, 4 lezen : ***eȥ was ein vremede spîse, die im diu juncvrouwe truoc***, dan moeten wij bepaald in 82, 3 lezen : ***des si dâ lebeten*** (i. e. de drie jonkvrouwen in het algemeen) ***des brâhtes im genuoc***. Hier is Martin in de onzekerheid, welke jonkvrouw bedoeld wordt; volgens den geheelen samenhang van het gedicht kan slechts Hilde bedoeld worden; vgl. 169, 4 :

diu hete erȥogen in selben; / jâ wuohs er bî ir harte sorclîche;
170, 2 : ***sie het im ofte liebe / in grôȥer nôt getân,***
dô er si aller êrste / vant in einem steine (vgl. ook 185, 3).

In 82, 1-2 kan het meervoud blijven staan, omdat wij ons kunnen voorstellen dat die DRIE jonkvrouwen geneigd waren, Hagen op te voeden, en daarom voedsel voor hem zochten. Het vers 82, 2 ***a***, zou men in ***bî in si nern wolden*** veranderen kunnen (vgl. Nibel., 141, 1); ***kêrte : nerte*** vindt men al in Parzival, 603, 11-12; ***werte : kêrte*** in Willehalm, 82, 11-12.

482.

Martin houdt deze strophe « mit ihren verschränkten Constructionen » voor een « Muster des Interpolatorenstils »; zooals allen, die deze strophe verklaren (1), ze opvatten, is zij even zoo weinig mooi als waar. Ik zou ze zoo lezen :

(1) Ook Paul, *Mhd. Gramm.*3, § 382.

In guoten siten schône / grüezen dô began
diu sît bî im truoc krône / der wœtlîche man.
die maget minneclîche / — des in wol geluste —
er beslôz mit armen; / der schœnen lîp vil süezeclîch er kuste.

Over *diu* in 2 *a* vgl. PAUL, § 343; buitendien nog PARZIVAL, 109, 10-11:

wan si truoc in ir lîbe
der aller ritter bluome wirt enz.

ibid. 60, 16-17: *und bôt zwei lant unde ir lîp*
swer dâ den prîs bezalte.

W. BANG.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

I. NEDERLANDSCHE PHILOLOGIE.

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN DER KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE, 1898.

G. Segers, *De ontwikkeling onzer taal,* bl. 108-145. Onder dien titel, welke, zooals Schr. zelf opmerkt, meer belooft dan men bekomen zal, worden « eenige beschouwingen over het onderricht onzer Moedertaal in het Lager en Middelbaar Onderwijs » gegeven. « Eerst zij gezegd, dat, wil men uitslagen in het taalonderwijs bekomen, het vooral noodzakelijk is, dat de onderwijzers en leeraars volkomen op de hoogte hunner taak zijn ». Dit is wel het geval, maar « voor een niet gering aantal onderwijzers, [zullen] eenige wenken niet geheel nutteloos... zijn ». Die wenken bestaan hierin dat o. a. de onderwijzers de « letterkundige » taal moeten spreken, geen dialect; dat zij den « taalschat » der leerlingen moeten uitbreiden; dat de « leesboeken » die zij gebruiken, « proeven van plaatselijk dialect » zullen opnemen; dat « de verheffing van de gewestelijke taal tot letterkundige, het hoofddoel der school hoeft te zijn », welk doel voornamelijk door « vertellen » zal bereikt worden. Verder wordt er op gedrukt dat, naast de moedertaal, men niet « al te vroegtijdig een tweede taal zal invoeren »; « het wezen van het lager onderwijs sluit [dat] overigens uit ». In het middelbaar onderwijs worden de meeste vakken in een vreemde taal onderwezen; Schr. wijst op de nadeelen van een dergelijk onderricht, en handelt daarna over het onderwijs van het Nederlandsch in de middelbare scholen, « eene bij uitstek zware taak » voor den leeraar. Hij « aanziet » niet alleen het spreken van de taal « als den grondslag voor alle taalonderricht », maar ook het zingen, en inzonderheid letterkundige ontledingen van schrijvers, vooral van Vondel; verder zullen opstellen gemaakt worden, en ook « het onderricht der spraakleer mag natuurlijk niet ontbreken ».

In zijne « Lezing » *Eene kortswijlige verhandeling over het partikel « Op »*, bl. 377-385, zet D. Claes de verschillende beteekenissen en het gebruik van dit woordje « bij de spraakmakende gemeente » uiteen; het is een reeks van uitdrukkingen waarin dit voorzetsel aangewend wordt.

Th. J.-I. Arnold handelt over *Het Nederlandsch in de Gentsche dagbladpers*, bl. 306-370; eene lange lijst, in alphabetische volgorde, van allerlei barbarismen (meestal gallicismen), die Schr. « gegaard [heeft] in den lusthof der Gentsch-Vlaamsche dagbladpers », maar die vaak ook elders aangetroffen worden. Vooraf gaan eenige beschouwingen o. a. over het belachelijke van Zuidnederlandsche dagbladen die bij de Noordnederlanders het gebruik van bastaardwoorden (inz. Fransche) wraken, terwijl zij er zelf zooveel (ofschoon andere) schrijven, en, wat erger is, door allerlei barbarismen hun « Vlaamsch » ontsieren; over de « zuiveringswoede » bij sommige Vlaamsche dagbladen, enz.

Dr L. Simons, *Een blik op Vondel, als wijsgeer*, bl. 247-286. Het opstel werd geschreven naar aanleiding van den eersten Rei uit « Lucifer ». Schr.'s doel is « eenige beschouwingen in het midden te brengen over Vondels wijsbegeerte, die het breede en zekere spoor volgt der scholastieken ». Zijne denkbeelden heeft de dichter in twee gedichten neergelegd, schoon op verschillende wijze, nl. beknopt in den beroemden *rei* van « Lucifer », en breed uitgewerkt in de *Bespiegelingen van God en Godsdienst*. Het eerste van die twee gedichten wil Schr. uit een zuiver wijsgeerig oogpunt verklaren, bij welke verklaring ook van de *Bespiegelingen* gebruik gemaakt wordt, in zooverre die ter toelichting er van kunnen strekken. Na eene uiteenzetting van die algemeene beginselen van Vondels theodicea, welke in Lucifers rei van toepassing zijn, wordt dit laatste stuk regel voor regel — bijna woord voor woord — onderzocht en verklaard, en als slot komt een overzicht van zang en tegenzang : in den zang wordt het *onvolmaakt* begrip van het oneindig wezen ontwikkeld; de tegenzang antwoordt, dat het *volmaakt* begrip daarvan buiten het bereik der schepselen ligt.

J. Broeckaert, *Nog iets over onze oude liedjeszangers*, bl. 21-38. Het artikel bevat « nadere bijzonderheden.... eerst en vooral over Jozef Sadones » (biographische bijzonderheden, mededeelingen over zijne werkzaamheid, inz. over zijne liederen) en over zijn zonen Jan-Baptist en Hendrik; verder over eenen Antwerpschen liedjeszanger uit de laatste helft der 18e eeuw, nl. J. B. Coesemans (kenmerkende

eigenaardigheden van zijne liederen, en uittreksels), alsmede over J. B. Van Werelijkhuizen en een paar andere, waarvan alleen de namen worden opgegeven.

In een ander opstel handelt dezelfde schrijver over *Elisabeth van den Hove, Nederlandsche dichteres* (1666-1751), bl. 459-464. Zij is gesproten uit een Noordnederlandsche, katholieke familie, woonde eenigen tijd te Goes, vestigde zich, na den dood van haren echtgenoot, te Dendermonde, en overleed er. Van hare gedichten bestaat eene kopij in handschrift : 94 stukken van zedelijken en godsdienstigen aard. Hoewel geen hooge dichterlijke vlucht verradende, zijn die verzen toch merkwaardig genoeg om aan de vergetelheid ontrukt te worden. Schr. geeft echter thans geen ontleding van noch uittreksels uit die verzameling.

A.-J.-M. Janssens, *Verstrooide perels*, bl. 411-428. Een verhandeling over de versjes, die oude « beeldekens of santjes » versierden. Schr. heeft 500 dergelijke gedichtjes verzameld, deelt er eenige van mede, en wil er den oorsprong, ja, « den vermoedelijken dichter » er van opsporen. Hij meent dien gevonden te hebben in Pater Poirters, doch doet opmerken dat hij geen stellig bewijs daarvoor heeft : hij gist slechts.

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN DER KON. AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN. *Afdeeling* LETTERKUNDE, 4e reeks, D. II, (1898).

A. Kluyver, *Het artikel* Mazapan *in de « Etymologische Untersuchungen » van Mahn*, bl. 37-49. Schr. is van meening dat het artikel van Mahn over *Mazapan* er een voorbeeld van geeft, hoe onbewezen stellingen soms geloof vinden door het gezag van hem die ze uitspreekt. Mahn toch heeft zonder eenig eigenlijk bewijs aangenomen dat het Ital. woord *mazzapane*, waaruit in het Nederl. *marsepein* is ontstaan, oorspronkelijk eene verbinding is van Lat. *maza panis*, eene afleiding die reeds eeuwen geleden werd uitgesproken (voor het eerst in de 15e eeuw door den Venetiaan Ermolas Barbaro; ook Kiliaan kende ze), en in later tijd herhaaldelijk, hoewel er niets van door Mahn wordt gezegd. Volgens Schr. is dit de ware afleiding niet. De vormen van dit Romaansche woord in de verschillende Europeesche talen zouden terugwijzen op een Ital. vorm met *r (marzapane)*, die reeds gewoon was in de 14e eeuw, terwijl Mahn van de bewering uitgaat, dat de oudste vormen van gezegd woord geene *r* hadden. *Marzapane* nu, zooals blijkt uit vele

plaatsen, door Schr. aangehaald en besproken, was oorspronkelijk niet de naam van iets eetbaars, maar wel die van eene *doos* of *kistje;* het werd in dien zin vermoedelijk ontleend aan het Provençaalsche *massapan* (of een vorm uit een nauw daarmee verwante Romaansche taal); zeer spoedig werd er in het Ital. eene *r* aan toegevoegd, en de benaming ging over op eene lekkernij die men in Italië had gevonden, en die in zoodanige *doosjes* of *kistjes* verkocht werd.

J. Verdam, *Middelnederlandsche geestelijke poëzie*, bl. 145-174. In deze bijdrage handelt Schr. over de aanwinsten onzer kennis op het gebied der Mnl. geestelijke poëzie, vooreerst naar aanleiding van de uitgaven van De Gheldere (*Dietsche Rime*, 1896) en De Pauw *(Mnl. gedichten en fragmenten)*, die veel overblijfsels van geestelijke poëzie voor den dag hebben gebracht, doch inzonderheid naar aanleiding van twee hss. uit de boekerij der Koninklijke Akamedie. Die hss. werden voor zestig jaar door G. J. Meyer besproken (Werken van de 2e Klas van het Kon. Instituut, VI, 2), doch schijnen eenigszins vergeten te zijn geraakt. Geheel ten onrechte, meent de Schr., want zij zijn belangrijk genoeg om grondig onderzocht te worden. Na de twee hss. beknopt beschreven te hebben, wordt door hem de inhoud er van geschetst. De verschillende stukken, die er in voorkomen, behooren tot het lyrisch-epische vak; sommige zijn reeds bekend uit andere verzamelingen en worden gevonden o. a. in de boven vermelde uitgaven; eenige, van de best geslaagde, worden afgedrukt. Aan die mededeelingen worden de opmerkingen vastgeknoopt, waartoe die stukken aanleiding geven : opmerkingen over de taal, bespreking van enkele voorkomende woorden, verbetering van verdorven lezingen, enz. De bijdrage eindigt met een korte waardeering; uit een letterkundig oogpunt, van de behandelde teksten, waar de Schr. bondig uiteenzet waarom, op dit gebied, elke nieuwe vondst welkom is, en op welk standpunt men zich moet plaatsen om de middeleeuwsche dichters billijk te beoordeelen.

HANDELINGEN EN MEDEDEELINGEN VAN DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE LEIDEN, *over het jaar* 1897-1898.

In de afdeeling « Handelingen » komt eene rede voor van Dr J. Verdam over *Sporen van volksgeloof in onze taal en letter-*

kunde, bl. 35-86. Spreker wijst er op dat de taalstudie het hare kan bijbrengen bij de studie der beschavingsgeschiedenis; in de taal immers worden allerlei overblijfselen van vroegere perioden bewaard, en die « taaloudheden » geven ons verrassende kijkjes in den beschavingstoestand van ons voorgeslacht. Ditmaal wil hij handelen over verschillende spreekwoorden, vaste uitdrukkingen en woorden, die berusten op voorstellingen en begrippen welke aan het oude volksgeloof herinneren. Eerst worden door hem eenige spreekwoordelijke zegswijzen verklaard (in de boonen zijn, den dans niet ontspringen, het haar van den hond, uit zijn vel springen, een kwaad oog op iemand hebben, enz.); daarna allerlei uitdrukkingen, ontleend aan lang verouderde sterrekundige beschouwingen (als onder een gelukkig of ongelukkig gesternte geboren zijn; zijn gelukster is aan het tanen, enz.), of geneeskundige voorstellingen (als hardvochtig, kwaadsappig, zwartgallig, kwaad bloed zetten, enz.), of natuurkundige begrippen (een ongelikte beer, blind als een mol, doof als een kwartel, krokodillentranen, enz.; inz. uitdrukkingen ontleend aan de vogelwereld, als geluksvogel, fenix, grijpvogel, de raven zullen het uitbrengen, daar zal geen haan over kraaien, e. a.); ten slotte worden een viertal plaatsen uit schrijvers behandeld, voor welker juist verstaan de wetenschap der volkskunde onmisbaar is, nl. twee uit Mnl. geschriften, waar Maria met een « uutvercoren nachtegale » vergeleken wordt (Maerlant's *Clausule*, v. 283-4), en Christus met een pelikaan (*Profit. Liedeb.*, 254), en twee uit de 17e eeuw : een toespeling op het volksgeloof aangaande den ijsvogel in een sonnet van Hooft, en de bekende voorstelling van de tortelduif in den rei van den *Gijsbrecht van Aemstel*, die evenzoo een in den tijd van Vondel nog bestaand en hem bekend volksgeloof weergeeft.

In de « Mededeelingen » staat van denzelfden Schrijver eene *Herinnering aan H. Hoffmann von Fallersleben* (1798-1874), bl. 80-103, waarin gewezen wordt op 's mans buitengewone beteekenis voor de herleving der studie van de taal en letterkunde uit de middeleeuwen. Schr. ontleent de meeste bijzonderheden aan des dichters autobiographie (*Mein Leben*, 6 dln., Hannover, 1868). Hij spreekt eerst over de verscheidene wetenschappelijke reizen, door Hoffmann in Noord- en Zuid-Nederland ondernomen; verder over zijne werken over Mnl. letterkunde, inz. over de *Horae Belgicae*, en wijst ten slotte op de onderscheidingen die hem, en met recht, te beurt vielen.

S. J. Fockema Andreae handelt over *Spreekwijzen en vormen aan het oude Recht ontleend*, bl. 104-123, nl. de volgende : kiezen of deelen, woord houden, den handslag geven, handtasten, zijne eer verpanden, belofte maakt schuld, jaar en dag, voor de roode deur, den staf over iemand breken, (te pande) staan, godspenning, alle goede dingen bestaan in drieën, wie eerst komt, eerst maalt.

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE, 1898.

J. Verdam handelt over *Een nieuw fragment van den « Huge van Bordeeus »*, bl. 89-104. Uit de nalatenschap van Prof. Acquoy is door de Maatschappij der Nederl. letterkunde een perkamenten blad uit een Mnl. hs. aangekocht, ongeveer 340 verzen bevattende van den *Huge van Bordeeus*. Het is van een ander hs. dan dat waarin ons stukken van den Mnl. roman zijn bewaard, maar moet er ten nauwste mede verwant zijn. Schr. bespreekt den inhoud, die Kalff's meening (nl. dat de Mnl. vertaling een vrije bewerking van den Fr. tekst is) komt steunen, en drukt daarna de nieuwe verzen af.

Verder, bl. 304-309, deelt dezelfde Schr. de afwijkende lezingen mede van *Een onbekend afschrift van het Atretsche Couchy-fragment*, dat in 1859 door den Parijschen geleerde A. Guesnon gemaakt werd, toont aan dat verschillende der gissingen van De Vries daardoor tot zekerheid worden gebracht, en bespreekt een paar plaatsen waar dit nieuwe afschrift eene verbetering aan de hand doet.

P. Fredericq, *Nieuwe fragmenten der berijmde Fransche vertaling van Maerlant's drie Martijns*, bl. 33-45. Van die vertaling had Schr. in 1884 reeds in het *Tijdschrift* eenige brokstukken bekend gemaakt; de overige, die men wist bestaan te hebben, waren zoek geraakt. Onlangs werd door den heer L. Gilliodts-Van Severen, in zijn werk : *L'œuvre de Jean Brito* (1897) die vertaling afgedrukt, « maar vergezeld van een dertigtal geheele of verminkte onuitgegeven strofen der Fransche vertaling, niet alleen van den *Wapene Martijn*, maar ook van de twee andere *Martijns* ». Schr. deelt dien nieuwen tekst mede, na hem nog eens met het hs. vergeleken te hebben.

J. Bolte wijst er op, bl. 85-87, dat in de Universiteitsbibliotheek te Breslau *Eine Verdeutschung von Coornhert's Schauspiel « Abrahams*

Uytganck » gevonden wordt; ze werd door een onbekenden vertaler 60 jaar na het oorspronkelijk drama (1570) gemaakt.

M. Rudelsheim, *Eenige onuitgegeven gedichten van Marnix. Marnix' zelfcritiek*, bl. 105-146. In een hs. van de Universiteits-bibliotheek te Gent komt de vertaling voor van vier psalmen, door Marnix in 1576 gemaakt; zij verschilt aanmerkelijk van de vertalingen later (1580, 1591, 1617) uitgegeven. Zij zijn vergezeld van twee sonnetten, de eenige die wij tot nog toe van Marnix kennen. Aan de echtheid valt niet te twijfelen. Schr. deelt die sonnetten mede, en bespreekt dan de vertaling, die, « beter dan de drie uitgaven, ons een blik in zijn zelfcritiek verleent, in zijn ontwikkeling als nauwgezet vertaler, in zijn dieper inzicht van de techniek van het vers, naarmate hij het meer beoefende ». Marnix' vertalingen worden immer nauwkeuriger en vloeiender. In zijn eerste periode heeft hij, als alle rederijkers, moeite om de Fransche of classieke versmaat toe te passen; woord- en versaccent verschilt vaak; vreemde woorden en stoplappen komen in menigte voor; maar al spoedig werden door hem die barbaarschheden geweerd, al spoedig besefte Marnix hoe wanluidend die valsche klemtonen klonken.

W. L. de Vreese gaat voort met het uitgeven van *Nieuwe Middelnederlandsche Fragmenten* (Cfr. Leuv. Bijdr., II, 80). Ditmaal zijn het *Drie nieuwe fragmenten van den « Spieghel Historiael »* die hij mededeelt, bl. 200-222. Het eerste fragment zijn twee perkamenten bladen, door den Schr. op de Kon. Bibl. te Brussel weergevonden; het tweede is een strook perkament, afkomstig uit een register van de abdij te Eename, en thans op de bibl. der Gentsche Universiteit; het derde bestaat uit twee bladen perkament, aldaar thans ook. De tekst er van is reeds gedeeltelijk bekend; de onbekende verzen worden afgedrukt, en van de overige de afwijkende lezingen medegedeeld.

J. Franck, *Aus der Komburger Handschrift*, bl. 269-283. Het artikel bevat : 1°) de collatie van den *Reinaert*, ter aanvulling van een collatie, door Boekenoogen in het 11e deel van het « Tijdschrift » medegedeeld; 2°) de collatie van den *Wapene Rogier;* 3°) een reeks tot nog toe onbekende woorden, of bekende woorden met nieuwe beteekenissen of op ongewone wijze gebruikt, als bijdrage tot het Mnl. woordenboek; 4° twee korte prozateksten tot dusver onuitgegeven.

Een paar fragmenten van den roman van « Limborch », door Prof. Gallée in een Lat. martyrologium uit het laatste der 14e of

het begin der 15e eeuw ontdekt, worden door G. Kalff, bl. 297-301, medegedeeld. De tekst er van wijkt niet veel af van den door Van den Bergh uitgegeven.

A. Kluyver, *Sukade*, bl. 46-48. Het woord komt ongetwijfeld van Ital. *zucca* = « kalebas », van waar Ital. *zuccata*, en dit is het grondwoord, zoowel van Fr. *succade*, *chucade* als van Ndl. *sucade* en *sucate*.

Van denzelfden komt nog voor *Anjer en anjelier*, bl. 147-160. Deze woorden — aan den Romaanschen oorsprong waarvan men niet moet twijfelen — luidden vroeger bij ons *angier* en *angelier*, *angulier*. Door verplaatsing van den klemtoon, en door verwarring met *angelier*, is uit het eerste *anjer* ontstaan; *anjelier* zelf is uit *angelier* voortgekomen, daar de *g*, eerst uitgesproken als een gewone Ndl. *g*, later vóór den toonloozen klinker in *j* overging (Vgl. b. v. *orange*, *frange*). Wat den oorsprong aangaat, het is moeielijk dien in het Fr. te willen zoeken, zooals men tot dusver deed; Schr. meent dat de namen veeleer van dien der Ital. stad *Angera*, *Angiera*, Lat. *Angleria*, afkomstig zijn. — In *Nog iets over* Anjer *en* Anjelier, bl. 262-268, bespreekt J. W. Muller een plaats uit Spieghel's « Hertspieghel », en wil aantoonen dat *anjer* niet onder invloed van *anjelier* ontstaan is, dat die vorm niet jonger is dan *angier*, dat de *j* van *anjelier* aan het voorbeeld van *anjer* moet toegeschreven worden; wellicht is *ánjer* rechtstreeks uit den Ital. vorm *anghéra* voortgekomen; wellicht werd *anghéra* bij ons als *angjéra* gehoord, en werd achtereenvolgens **ang-jéer*, *anjéer*, *ánjer*.

A. Kluyver handelt nog bl. 241-254, over *Kaliber*. Na de verschillende voorgeslagen afleidingen besproken te hebben, inzonderheid die, volgens welke het woord aan het Arabisch zou ontleend zijn, poogt hij te bewijzen dat het een Romaansch woord is, en waarschijnlijk het Fransch *calibre;* de oorsprong van dit laatste is *aequilibrium*, als term bij de artillerie.

J. H. Gallée bespreekt, bl. 49-66, de volgende woorden : 1°) *Drost*, *drossaert*, *drossatus*. De verschillende vormen, die er van voorkomen, worden bijeengebracht, en op enkele kleinigheden in het verloop van de beteekenis en de ontwikkeling van den vorm wordt de aandacht gevestigd. Schr. neemt niet aan, dat men in het eerste lid met Ohd. *truht* = « dapes » te doen heeft; hij vat het op als « gevolg, schaar, krijgsbende »; Ohd. *truht-sâzo* (Os. *druhtsâto*), oorspronkelijk met den hoofdtoon op het eerste lid, beteekent dan eigenlijk : « degene die de hoofdplaats had van, de directie

voerde over de *druht* ». — 2⁰) *Hekse.* Het is waarschijnlijk eene samenstelling; het eerste lid kan wezen Germ. *haga*, in beteekenis gelijk aan κακός, waar het mede verwant is; we hebben het nog in Mnl. *hagemunt* = « valsche munt », *haagturf* = « slechte turf »; daar, en in enkele andere samenstellingen, werd het tot nog toe uit *haag* = Lat. *sepes* verklaard; het tweede is wellicht ontstaan uit Germ. *teswja* = « iemand die kwaad doet » (daarmede kan wel Mnl. *tissen, tessen*, uit *teswian*, samenhangen).

G. A. Nauta geeft, bl. 67, eene plaats op uit een Engelsch gedicht van omstreeks 1350, waarin hij *myke*, ons *mik*, aantreft, als scheepsterm gebezigd. De oorspronkelijke beteekenis is « gaffelvormig voorwerp, waarop iets anders, vooral een dwarspaal, rusten kan ».

J. Franck, *Mittelniederländisch « allene »*, bl. 73-81. Schr. toont aan, dat Mnl. *een, eene* « hetzelfde » kan beteekenen (*cfr.* Hg. « es ist mir alles eins », Mhd. « al ein »). Verbonden met het versterkend *al*, beteekent het verder « overeenstemmend, voortdurend, overal, geheel en al » (onder invloed van Fr. *uniment?*). *Allene* beteekent ook « zelf, vanzelf »; omgekeerd komt *zelf* voor met de beteekenis « alleen »; dat is uit *allene* = *solus* te verklaren. — In *Eine Bemerkung über « nooit »*, bl. 81-83, wijst dezelfde Schr. op het volgende verschijnsel. In de levensbeschrijving van de H. Lutgardis, door Prof. F. van Veerdeghem onlangs teruggevonden, hebben de verzen regelmatig vier heffingen met ééne daling er tusschen, uitgezonderd die, waarin *oit* en *noit* voorkomen. Derhalve moeten die woorden als tweelettergrepige gelezen worden : *ô-it* en *nô-it;* het eerste bestanddeel is Igm. *au̯o* « die »; het tweede, het toonlooze *iet*, zoodat *ooit* uit oorspronkelijk **au aiw wiht*, later *ô êo wiht*, door samentrekking ontstaan zou wezen.

H. Kern bespreekt, in verschillende bijdragen, de volgende woorden : 1⁰) *kantoor, quatuor*, bl. 161-163. Deze twee zijn voorbeelden van eene en dezelfde klankontwikkeling; nl. de *ĕ*, die in *kĕleur*, *kĕrant* (van Fr. *couleur*, *courant*), enz. gehoord werd, vóór men *kleur*, *krant*, enz. zeide, gaat, in bepaalde gevallen, in een *a* over; aldus uit *kĕntoor* ons *kantoor;* evenzoo is de *a* in Lat. *quatuor* te verklaren, uit *quĕtuōr*. — 2⁰) *Canis*, *çuni*, bl. 192. De *a* in Lat. *canis* is te verklaren als die in *quatuor*, dus uit een *ĕ* (uit een oud *cunis*, eerst *cĕnis*, later *canis*, eindelijk *cánis*). — 3⁰) *Boot*, bl. 237-240. Het woord is in het Ndl. uit het Engelsch gekomen; men heeft aangenomen dat er, buiten het gebied der Germaansche talen, geene verwanten er van bestonden; Schr. toont aan dat Skrt. *bheḍa* of *bhela* = « boot,

vlot », er mede samenhangt. Oorspronkelijk beteekende dat woord « stuk hout, plank »; *boot* moet in hoofdzaak dezelfde geschiedenis hebben doorgemaakt, en ten slotte uit denzelfden wortel gesproten zijn als *beitel*, *bitter* en *bijten*.

A. Beets, *Sjappetouwer*, bl. 193-200. Schr. handelt over de verschillende opvattingen van het woord, wijst op de oudste plaatsen waar het voorkomt (nl. in Alewijn's *Jan Los*, 1721), en bespreekt dan de afleiding, door prof. Veth voorgesteld : het zou een verbastering zijn van Mal. *siapa toea*; is dit zoo, dan moet het eerst om een « onverschillig mensch » te beteekenen gebruikt zijn.

J. Verdam, *Van noode hebben, van doen hebben*, bl. 164-168. Het Mnl. *van node* beteekende « gedwongen, noodzakelijk, noodwendig »; het werd vaak verbonden met *moeten*, en *moeten hebben*. Dit *van node moeten hebben* nu werd als een tautologie opgevat; men liet *moeten* weg, en *van node hebben* alleen kreeg dezelfde beteekenis; later nog beteekent het : « noodig hebben »; en daarnaast komt *van node zijn* = « noodig zijn ». Door contaminatie ontstond, uit die uitdrukking, eene tweede, nl. *te doene hebben*, verbasterd tot *van doen hebben*, ook in dezelfde opvatting.

In zijn *Dietsche verscheidenheden*, CXXII-CXXIV, bl. 310-319 (*Cfr.* Leuv. Bijdr., II, 193), handelt dezelfde Schr. over de volgende woorden : 1°) *Baeshudich*. Het woord werd, ten onrechte, door Schr. niet in het *Mnl. Wdb.* opgenomen. Een tweede voorbeeld wordt aangehaald (een bewijs dat het dus wel bestaan heeft), en de afleiding wordt besproken : tegen de door De Vries gegevene, nl. dat het eerste deel Mlat. *băssus* = « pinguis » zou wezen, zijn bezwaren (vooral de *ā* in het Mnl.); daarom vraagt Schr. of men wellicht geen Mlat. *bāsus* naast *băssus* mag aannemen? — 2°) *Oorspronc*. Schr. wijst op plaatsen, bij Mnl. schrijvers, maar het woord voorkomt, om de verklaring van het *Nederl. Wdb.* te steunen, nl. dat *oorsprong* niet, zooals Franck en Vercoullie[1] beweren, naar het voorbeeld van het Hg. gevormd is. — 3°) *Onder — ende*. Schr. stelt een nieuwe verklaring van die uitdrukking in de plaats van die door De Vries vroeger gegeven, en maakt door het aanhalen van vele plaatsen het gebruik en de beteekenis van de zegswijze bekend.

G. J. Boekenoogen, *Duimkruid*, bl. 236, wijst op een plaats, in een officiëel stuk van 1488, waar het woord reeds voorkomt; het moest toen reeds gewoon zijn.

D. C. Herseling, in zijn artikel over *Bestekamer*, bl. 292-296, komt op tegen de tot heden gangbare meening, dat dit woord een verbastering zou wezen uit Mnl. *bassecamere*, Fr. *basse chambre*; het is eene euphemistische, of liever schertsende uitdrukking.

G. A. Nauta bespreekt, bl. 84-86, de vv. 12-13 uit den *Spaanschen Brabander*, waar Jerolimo's woorden, van de Schelde gezegd, « *(hem) supporteert tot over Meyr* », beteekenen dat de Schelde doorstroomt tot voorbij Mere (dus niet : *tot in zee*, en Meyr is op te vatten als eigennaam). *Beer*, in den volgenden regel, was de naam van een Antwerpsche herberg in Bredero's tijd.

B., *Ferguut*, vs. 1852-53, bl. 88. De lezing van het hs. werd ten onrechte door Verwijs veranderd; men behoude ze, met wijziging van de interpunctie; na v. 1851 komt een punt; in v. 1852 verdwijnt het komma, en men vatte het vers aldus op : Een nog onervaren meester heeft u gelaten.

C. Bake, *Nog eens « Dubbeluw »*, bl. 169-171. Schr. komt enkel op het woord terug (zie Leuv. Bijdr., I, 82) om te wijzen op eene plaats bij Langendijk (*Don Quichot*, 6e tooneel), waar *Dubbelduw* ongetwijfeld « duivel, booze geest » beteekent; wellicht heeft het woord diezelfde beteekenis bij Bredero.

A. Hendriks, *Palamedes* .v. 796. De woorden : « dat tref Laomedon » beteekenen : « dat verwijt treffe Troje ». Daarmede valt van Lenneps verklaring weg.

J. Franck weidt uit, bl. 283-285, over het *Vyuergat* in Rein. I, 1640. Hij wijst op het onduidelijke van de voorstelling, vraagt of men niet in *muergat* mag verbeteren (dat als *uiuergat* gelezen werd, vanwaar de schrijfwijze *vyuergat*); misschien mag men ook aan *vuyrstergat* denken. — J. W. Muller, die, bl. 286-291, insgelijks de plaats bespreekt, weet geen raad met *muergat*, dat niet in het verband wil passen; ook tegen *vuyrstergat* bestaan bezwaren : geen der beteekenissen er van geeft een goeden zin. « Zonder een beter hs., of een juister inzicht in den toenmaligen bouwtrant der huizen, zullen wij in dezen wel geene stellige uitkomst verkrijgen ».

J. Verdam, *De Griseldis-novelle in het Nederlandsch*, bl. 1-18. De Griseldis-novelle, die tot de in de middeleeuwen meest verbreide romantische stoffen behoort, komt het eerst voor in den *Decamerone*, wordt verder in al de Europeesche litteraturen aangetroffen en is ook in de onze herhaaldelijk bewerkt geworden. Schr. vermeldt in het Ndl. de volgende bewerkingen : 1°) een hs. van het « Museum Meermannianum » (Den Haag); het dagteekent van omstreeks 1400,

en werd geschreven door een « brueder van den prediker oorde »; het is een vrij getrouwe vertaling van Petrarcha's Latijnsch verhaal; de taal er van is Oostelijk getint; 2°) een hs. uit het begin der 15e eeuw, door Gallée ontdekt en uitgegeven (*Tijdschrift*, d. IV, 1884); 3°) een incunabel, te Deventer in het laatst der 15e eeuw gedrukt, en naar een Ofra. bewerking vertaald; 4°) Coornhert's vertaling in zijne « Vijftigh Lusthige Historiën oft Nieuwigheden Joannis Boccatii »; 5°) Dirck Potters bewerking in *Der minnen loop*, IV, 1095 *sqq.*; 6°) eene berijming uit het begin der 16e eeuw, door zekeren Anton. Ghyselers; 7°) het *Historielied van de verduldige Griesella*, waarschijnlijk uit het begin der 17e eeuw; 8°) verschillende dramatische bewerkingen uit de 16e eeuw, en 9°) volksboeken uit de 16e-19e eeuwen.

Dit opstel is eene inleiding tot de uitgave van den tot dusver onbekenden Griseldis-tekst, daareven onder 1°) vermeld, en die door Schr., op bl. 18-30 afgedrukt wordt.

J. A. Nijland, *Nog eens Jakobus Bellamy*, bl. 31-32. Schr. vond, onder de « Bellamiana » van het Zeeuwsch Genootschap, twee proeven van eene onafgewerkte critiek van het gedicht *M. H. De Ruyter*, door Loosjes (Haarlem, 1784); ze worden hier medegedeeld als getuigenis afleggende van Bellamy's « gezond oordeel op letterkundig gebied, zich zoo gunstig onderscheidende van dat van vele zijner tijdgenooten ».

J. A. Worp, in zijn opstel *De « Alfreda » van P. A. Codde en Lope de Vega's « La hermosa Alfreda »*, bl. 68-72, toont aan dat eerstgenoemd werk geen vertaling is van Rotrou's *La belle Alfrède*, welk naar het Spaansch van Lope zou bewerkt zijn. De inhoud van het Ndl. stuk is geheel anders dan het Spaansche; het Fransche stuk komt niet in aanmerking om de verhouding van Codde's werk tot dat van Lope te bepalen. Schr. zegt dat men van een « bewerking » door Codde niet mag spreken; aan de Sp. en Ndl. stukken ligt misschien dezelfde kroniek uit de 12e eeuw ten grondslag; Codde heeft aan zijn drama een heel afwijkend slot gegeven.

M. M. Kleerkooper, in zijn bijdrage *Een vergeten catalogus*, bl. 172-189, deelt de *Catalogus ... bibliothecae ... D. Samuelis Costeri* mede, die thans in de Kon. Bibl. te Dresden te vinden is; er blijkt uit dat S. Coster in het Lat. en Fransch ervaren was, de geschiedenis bestudeerde, enz.

J. Hobma, *Een veelbesproken blijspel*, bl. 255-267. Is de *Warenar* van Hooft alleen, of heeft Coster er aan medegewerkt? Schr. onderzoekt op zijne beurt dit vraagstuk (*cfr*. Leuv. Bijdr., II, 210), en schaart zich aan de zijde van Dr Stoett, tegen Coster als medewerker. Hij onderzoekt vooral, ter staving van zijn besluit, den uiterlijken vorm van het tooneelspel.

F. Buitenrust Hettema, *Namen en Zinspreuken*, bl. 301-303. Kleine lijst, uit een werkje van 1810, van zinspreuken van dichters der 16e en 17e eeuwen.

G. J. Boekenoogen, *Concept van Bestedinge tot het bedijcken van de Assendelver meer, a° 1553,* bl. 223-236. Een stuk uit het archief te Assendelft; het bevat een aantal minder bekende uitdrukkingen, en is geschreven in de gewone schrijftaal der Zuidhollandsche eilanden, hier en daar wat Zeeuwsch gekleurd. Schr. deelt het mede, en geeft dan de beteekenis en verklaring aan van eenige waterbouwkundige termen, die er in voorkomen.

NOORD EN ZUID, 1898.

Dr A. Beets verklaart de volgende woorden en uitdrukkingen: 1°) *Laarzenis,* bl. 95 (het is eene omzetting van *lazernis*, d. i. « lazerheid, lazerij »); 2°) *Eene veer van den mond blazen*, bl. 478-479 (daarin hebben we niet, een gelukkig gevonden beeldspraak, maar een uitdrukking aan de oude rechtspraktijk ontleend, zooals blijkt uit eene plaats uit de *Statuten* van Maastricht, *a°* 1380); 3°) *Een deuntje den hals breken*, bl. 80-82 (« den hals breken » beteekent hier niet, zooals Leendertz wil: « er een einde aan maken », noch, zooals Stoett verklaart: « opzeggen, nazingen », maar « bederven, verknoeien, radbraken »).

Dr. F. A. Stoett behandelt: 1°) *Door het bedstroo druipen,* bl. 172-173. Schr. oppert zijn bedenkingen tegen de door Kluyver gegeven verklaring in het *Ndl. Wdb.*, II, 1247, en vat « druipen » hier op als « langzaam door iets heen vallen, vermageren »; het staat hier in denz. zin als in de uitdr. « door de kleeren druipen »); 2°) *Iemand eene loer draaien*, bl. 243-259. Na te zijn nagegaan wat er reeds vroeger over den oorsprong van die zegswijze is medegedeeld, en na ze vergeleken te hebben met andere van gelijke beteekenis, besluit hij dat het subst. *loer,* in 't Mnl. « lomperd, botterik », oorspr. « iets van geringe waarde, een lap, vod, lor » moet beteekend hebben; het is identisch met *luur*, Ofri. *lûr(e)*, en de *oe* is

aan Duitschen invloed of aan een dialectische uitspraak van de *û* als *oe* te wijten.

G. A. Nauta weidt uit, bl. 354, over *Het Cambrijnsche vocht*, d. i. « bier », en over den oorsprong van de benaming (de naam van den Brabantschen Hertog Jan I, beschermer van het brouwersgild, zit er in).

Van de nog al talrijke, meestal korte en vaak niet onderteekende opstellen, die sommige woorden, uitdrukkingen, zegswijze verklaren of bewijsplaatsen (soms voor reeds gegeven verklaringen) bijbrengen, noem ik o. a. *Lombard*, bl. 20; *in gezegende omstandigheden* en *laks*- bl. 51, *mof*, bl. 79, *miniaturen*, 85, *een Mingo*, bl. 187, *laberlottig*, *heid*, bl. 100 (door P. H. H.; ten onrechte, volgens hem, in de wdbb. *labberlottig* gespeld); *een gek in quarto*, bl. 377; *men moet geen oude palen verzetten*, bl. 386; *oog om oog*, bl. 464; *weerga*, bl. 480 (door C. B[ake]; het woord zou een opzettelijke vervorming zijn van « weerlicht »); *de droes op Marken*, bl. 583 (door K. P[oll]; Marken werd in vroeger tijd als een verblijfplaats van den duivel beschouwd, zooals blijkt uit verschillende plaatsen bij oudere schrijvers).

C. J. Vierhout zet zijne *Stilistische overwegingen* voort, bl. 53-59 (*cfr.* Leuv. Bijdr., II, 204); ditmaal heeft hij het over ontkennende zinnen, gebruik van voornaamw., gebrek aan samenhang tusschen de verschillende zinnen, verkeerd gebruiken van voorzetsels, enz. — J. Bergsma gaat eveneens voort met zijn in vorigen jaargang begonnen bijdrage over *De voorvoegsels der werkwoorden*, bl. 184-187 (*cfr.* Leuv. Bijdr., II, 203); ditmaal wordt het voorvoegsel *ge*- besproken. — Opstellen over *Synoniemen* komen voor door Van der Mate, bl. 72-78; 177-183; 378-383; 530-532. Na een inleiding over de beteekenis van het woord, het te maken onderscheid tusschen grammaticale en lexicologische synoniemen, het doel der studie van de synoniemen en de te volgen methode bij de scheiding van zinverwante woorden (nl. etymologie, taalgebruik, spraakkunst en logica), behandelt hij, op de door hem aangewezen wijze, dertien groepen van synoniemen. — Ook C. J. Vierhout levert een opstel over *Woorden van gelijke beteekenis*, bl. 345-349.

Andere bijdragen tot de spraakkunst zijn die van S., over de *Verdeeling van de bijvoeglijke zinnen*, bl. 174-176; C. Bake, *Eene kommakwestie*, bl. 350-353 (gebruik van komma's in « uitbreidende » bijzinnen); H. Slotboom, *Afhankelijke vragen*, bl. 362-374 (bepaling, soorten, woorden die tot inleiding er van dienen); *primaire*

en ***secundaire buiging***, bl. 375-377. Daarbij sluit zich aan het opstel van Dr A. Kluyver, ***Over de methode van het taalkundig onderzoek***, bl. 321-332. Door eenige, goed gekozen voorbeelden, toont Schr. aan, hoe men, bij de studie van de etymologie der woorden, zich niet mag laten verleiden door uiterlijke overeenkomst in klank; dat de taalstudie noodzakelijk historisch moet wezen; dat de goede methode bestaat in het juist en met tact te pas brengen van goed geordende kennis, en dat men moet beginnen zoo veel kennis mogelijk in zijn bezit te krijgen.

J. Verdam, ***De werking der bijgedachte in de taal,*** bl. 413-448. De analogie of de invloed der uiterlijke overeenkomst is een factor die allerlei storingen in den levensloop der woorden teweegbrengt. Nauw daarmede in verband, wat aard en werking betreft, is de macht of werking der bijgedachte in de taal, d. i. het bekend verschijnsel waarbij, wanneer door het gesproken woord in onzen geest eene voorstelling gewekt wordt, niet alleen die voorstelling, maar andere, in klank daarop gelijkende, levendig worden. Dit wekken eener bijgedachte kan opzettelijk geschieden : dan ontstaat, aan den eenen kant, de woordspelling, de kwinkslag; aan den anderen, de dubbelzinnigheid. Maar veel vaker geschiedt dat onwillekeurig, en dat juist is belangrijk voor de taal. Schr. schetst dan achtervolgens de machtige werking van dien factor als de oorzak van : 1°) allerlei onlogische of onjuiste woorden, uitdrukkingen, zinsvormen (b. v. iemand uitveteren; voor twee jaar geleden, ik ben moeten weggaan); 2°) verschillende wijzigingen op het gebied der woordvormen (b. v. genitieven als ***des werelds;*** ik ***tijg*** aan het werk); 3°) het in onbruik raken van woorden (b. v. engelsch = engelachtig; Oostenrijk voor het « aardsch Paradijs); 4°) het aannemen van een inheemsch gewaad door woorden aan andere talen ontleend (b. v. armborst en hangmat); 5°) wijzigingen in de woordbeteekenis, ook onder invloed van de volksetymologie (b. v. Mnl. antwordt en antwerde; durven; geeuwhonger, enz.).

Dr G. A. Nauta schrijft een reeks verklarende aanteekeningen bij de ***De drie Zustersteden*** van Ledeganck, bl. 59-71; J. Langeraap eene ***Inleiding tot de « Leekedichten »*** van De Genestet, bl. 260-275; Taco H. de Beer handelt over ***P. C. Hooft***, bl. 88-94 (algemeene waardeering; Hooft's karakter; zijn stijl; zijn betrekkingen met zijn tijdgenooten); over ***J. Cats***, bl. 163-171 (Cats' beteekenis; als dichter is hij al heel weinig meer voor onze dagen); over ***Bilderdijk***, bl. 276-284 (hoe het komt dat Bilderdijk wel gekocht,

maar niet gelezen wordt; zijn waarde voor onzen tijd : hij verdient in bloemlezing ernstig gelezen te worden); over *Jan Van Beers*, bl. 355-361 (levensloop van den dichter; blik op zijnen tijd; zijne waardeering in Noord-Nederland), en over *C. Huygens*, bl. 525-529 (Huygens staat nader aan onzen tijd dan Vondel en Hooft, omdat bij hem het humoristische genre den boventoon heeft, inz. de ondeugende, Fransche humor; Huygens is ook belangrijker voor den taalbeoefenaar, omdat zijn woordenschat dien van bijna alle anderen overtreft).

P. Visser beschouwt *Poot als natuurdichter*, bl. 469-475. Poot had, in de dorre « poëzie-looze » achttiende eeuw, twee hoedanigheden, voor eenen dichter onmisbaar : gevoel voor klank en zin voor de natuur. Zijn verzen kenmerken zich door een prachtig rhytme; maanlicht en stilte voeren zijn hart de fijnste ontroeringen toe; vaak heeft hij fantasietafereeltjes naar den klassiekerigen smaak van zijn tijd, maar overal komen er brokken waarneming van Hollandsche werkelijkheid in. Hij is eigenlijk dààr dichter, waar hij zich zelf is, en den wansmaak van zijn tijdgenooten niet involgt. — Eene andere, ongeteekende bijdrage, handelt ook over *Poot*, bl. 465-468; Schr. geeft eenige biographische inlichtingen, beschrijft den kring waarin Poot verkeerde, en huldigt den dichter vooral als een kunstenaar met groote oorspronkelijkheid, die niet door oefening en navolging zijn kunst had verkregen, en boven alles er naar trachtte eenvoudig en natuurlijk te zijn. Aan beide opstellen wordt door Taco H. de Beer een *Naschrift* toegevoegd, bl. 475-477, waarin Schr. wijst op de beteekenis van Poot voor onzen tijd, en de gebreken van den dichter vergoelijkt door er aan te herinneren dat zij grootendeels aan Poot's tijd, en niet aan den dichter zelf, te wijten zijn.

In een ongeteekend opstel, *Mannenkarakters in den Hollandschen roman*, bl. 333-344, worden de hoofdhelden van eenige der meest gelezen tegenwoordige Ndl. romans geschetst (« Een zwakke » van Fr. Coenen; de kroonprins uit Couperus' « Majesteit », « Bernard Bandt » van Herman Robbers, enz.). Zoo deze schrijvers dergelijke mannenkarakters kiezen en het publiek hen bewondert, toont dit dat zij beantwoorden aan een behoefte van het oogenblik; maar daardoor wordt volstrekt niet bewezen de zoo vaak verdedigde theorie, dat het werkelijke leven zich weerkaatsen moet in de producten van de verbeelding, want tusschen de mannenkarakters, door de phantasie van de schrijvers geschapen, en de thans werkelijk levende mannen bestaat een groot verschil.

J. Roeseling's *Van een oudt liedeken*, bl. 225-242, is een beschouwing over het bekende « Het daghet in den Oosten ». Schr. wijst op de populariteit van dit lied, de « vergeestelijking » er van, de reis er van naar Duitschland en elders.

W. K. — *J. F. Oltmans*, bl. 34-47. Schr. is het niet eens met Jonckbloet, die Oltmans veel te ongunstig beoordeelt, en hem te hard valt voor het zwakke van de karakterteekening der personages in zijne romans; Ten Brink oordeelt meer waardeerend, maar drukt te zeer op Oltmans zoogen. afhankelijkheid van Scott, hoewel Oltmans zich geheel naar Scott vormde. Een invloed die veel nadeeliger werkte op de vrije ontwikkeling van Oltmans' gaven waren de denkwijze en de smaak van zijne tijdgenooten. Schr. erkent dat Oltmans geen schrijver van groote beteekenis was. Merkwaardig is het dat hij, hoewel Protestant, zich kenmerkt door liefde voor kerkpraal en kloosterleven; die karaktertrek had hij gemeenschappelijk met de Duitsche meesters van de romantische school.

Aug. Gittée, in zijn opstel *Van Eeden's « Kleine Joannes »*, bl. 47-51, toont aan hoe dit boek een gesymboliseerde historie is van het zieleleven van den mensch; het werk wordt ontleed, en op eenige kenmerken er van gewezen : « het is een parel aan de kroon van onze jongste Nederlandsche letterkunde ».

Dr A. S. Kok zet zijne *Arenlezing* voort, bl. 129-146 (*cfr.* Leuv. Bijdr., II, 207). Schr. deelt veel bijzonderheden mede aangaande Jacopo Sannazzaro, den bekenden humanist (1453-1530), die een beroemd epigram in het Lat. dichtte (een lofspraak op Venetië), dat hem met zes honderd ducaten beloond werd. Het is het duurste epigram dat bekend is! Driemaal werd het in het Ndl. vertaald, o. a. door Bilderdijk. Naar aanleiding van dit versje, wordt door Schr. uitgewijd over de geschiedenis van het epigram in onze letterkunde.

Ten slotte blijven nog te vermelden enkele bijdragen waarin eene of andere plaats van eenen schrijver besproken wordt; zoo handelt H. Slotboom, bl. 83-85, over de constructie van *Hagar, v. 7*; M. C. B[ake], bl. 259, verklaart « krenken » in *Warenar, v. 567*, als « schaden », en dan slaat *hem* niet op het voorafgaande *bak* = « baksel, beslag », maar op Rijkert; M. Tarf bespreekt, naar aanleiding van Nauta's boven vermeld opstel, eenige plaatsen uit *Ledeganck's « Aan Brugge »*, bl. 384-386 (vragen om nadere inlichting en terechtwijzigingen).

TAAL EN LETTEREN, 1898.

J. Franck, *Schriften zur Limburgischen Sprache und Literatur*, bl. 49-52; 105-109; 135-139; 337-341; 387-392; 415-421; 463-476; 503-515. Schr. begint door er op te wijzen hoe de gunstige ligging van Limburg in de middeleeuwen het ontstaan van een letterkunde, op het laatste der 12e eeuw, bevorderde. Hoe echter die Limburgsche dialecten, die toen een schrijftaal werden, waren, is nog niet genoegzaam onderzocht. Het Limburgsch vormt de overgang van het eigenlijk Ndl. tot het Duitsch-Limburgsch, en verder tot het Middelfrankisch; maar daar 1º) het Limburgsch — evenals het Vlaamsch, het Brabantsch, enz. — niet èèn dialect, maar de benaming van eene reeks dialecten is, en 2º) geen enkel Limburger zijn eigen dialect zuiver schrijft, maar steeds een min of meer conventioneele schrijftaal, zoo zijn het voornamelijk de nog thans levende gewesttalen die men moet bestudeeren om tot een antwoord op de gestelde vraag te geraken. Dit noopt Schr. een overzicht te geven over hetgene tot nog toe verricht werd met betrekking tot de letterkunde en de dialecten van Limburg. Hij bespreekt achtereenvolgens 1º) « Het Roermondsch dialect » van Dr L. Simons (1889) [Bruikbaar, doch met veel voorzichtigheid te raadplegen; de methode laat te wenschen over]; 2º) « De klank- en vormleer van het Mnl. dialect der St. Servatiuslegende » van F. Leviticus (1892) [Duidelijk; de Schr. houdt echter niet uiteen, wat in de dialectische vormen op rekening van den dichter en op die van den afschrijver moet komen; vele onnauwkeurigheden bovendien]; 3º) Het « Nederduitsch glossarium van Bern » door Dr F. Buitenrust Hettema (1889) [Franck geeft er een rijke nalezing op]; 4º) « De Limburgsche Sermoenen », door Dr J. H. Kern (1895) [De spraakkunst wordt geprezen, hoewel Schr. er toch veel aanmerkingen op te maken heeft; de overgeleverde tekst is te conservatief behandeld]; 5º) « De levens van Jezus in het Mnl. » door Dr J. Bergsma (1897) [Schr. spreekt daar geen oordeel over uit, omdat het werk nog niet af is]. — Ten slotte geeft hij, daartoe van den rijken voorraad van bouwstoffen gebruik makend, een systematisch overzicht over de eigenaardigheden van het Limburgsch, en doet opmerken hoe men die synthesis moet opvatten, na hetgeen hij in het begin van het opstel geschreven heeft.

J. G. Talen zet zijne *Beknopte spraakleer van 't beschaafde Nederlands* voort, bl. 39-48, en handelt hier over « de comparatie » (*cfr.* Leuv. Bijdr., II, 210).

Uit de nalatenschap van J. A. F. L. Baron van Heeckeren (*cfr.* Leuv. Bijdr., II, 210) worden door T. N. van der Stok verscheidene stukken medegedeeld met *Nog een en ander over Vondel*, bl. 1-13; 401-408. Het eerste handelt over « de tendenz van den *Lucifer* ». Schr. bestrijdt de allegorische opvatting van Van Lennep en Jonckbloet, en stelt er een « theologische » voor in de plaats : Vondel nl., « een groot liefhebber van de zoogen. typische theologie », heeft een theologisch treurspel geschreven; de opstand der Engelen is hem « een voorspook van den opstand in de Kerk; evenals de oproerige engelen uit den hemel, werden de afvallige zielen uit de Kerk geworpen ». Maar Vondel is niet bitter; hij is integendeel tot zachten weemoed gestemd, omdat zoovelen zijner vrienden tot die afvalligen behoorden, zooals hij vroeger. — In het tweede stuk, « Vondel als lofdichter », verdedigt Schr. de stelling, door de verzen op 's mans beschermster, Mevr. van Vlooswijck, te bespreken, dat Vondel even groot lof- als hekeldichter was. — In het laatste, « Het tooneel, Vondel en de Kerk », wijst hij er op hoe de verschillende Protestantsche secten uit die dagen jegens het tooneel vijandig gezind waren, en inz. vijandig tegenover Vondel stonden. Vondel had, door middel van zijn bijbelsche drama's, stichting door het tooneel willen bekomen; maar een dergelijk plan moest mislukken, want de schouwburg had een al te zedelooze omgeving. Overigens, het Protestantisch mysticisme begreep niets van Vondels symboliek. — Vondel is meer een theologisch en zedelijk, dan echt godsdienstig dichter geweest.

Ook J. Koopmans schrijft eene reeks *Vondel-Studieën*, bl. 257-278; 355-377; 481-502. — I. *Vondels verchristeliking van de heidense didaktiek.* Vondel beschouwde de heidensche *fabel* als een leerwijze, door God zelf voorgeschreven, tot verkondiging van het geopenbaard geloof. Zie zijn *Vorstelijcke Warande der Dieren*, zijn *Gulden Winckel.* Men meende dat God de gewoonten en levenswijze der dieren den mensch tot leering voorhield; dat was ook Vondels beschouwing. Hij was door en door mystisch, en onderwees gaarne door een verbloemde manier van zeggen; daarom trok hem de fabel aan. Hij is, in de 17e eeuw, als een geleerde monnik geworden, « dichterlijke sermoenen schrijvend van kerkelik-exegetiese inhoud, dierekt of indierekt ter ere van den allerhoogsten God »; op 84-jarigen ouderdom vertaalde hij nog de « fabelen », van Ovidius : dit geschiedde ook om de heidensche didaktiek dienstbaar aan het ware geloof te maken. — II. *De verchristeliking van de heidense epiek.* Voor en na

de Renaissance heeft men er zich op toegelegd de heidensche mythologie christelijk te verklaren. Vondel, zooals zijn meeste tijdgenooten, zagen de Heidenen voor « verbasterden van Godt » aan; in hun fabelleer schuilden nog waarheden van goddelijken oorsprong. Die opvatting bracht tot het allegorisch verklaren er van; Vondel deed dat van den beginne af; hoe langer hoe meer wordt de heidensche historie en letterkunde door hem « verchristelijkt »; de beteekenis van de *Aeneïs*, b. v., ligt voor Vondel in de prophetische stelling van 't stuk : hij zag er de voorspelling in van den ondergang der oude wereld en de stichting van het rijk Gods. — III. *Eerste wijzgerige en theologiese invloeden.* Evenals voor Spieghel en Hooft, was voor den protestanschen Vondel het Christendom veeleer een dichterlijk-wijsgeerig stelsel dan eene theologie; men zoeke in zijne werken geen innige vroomheid. In de godsdienstige twisten van zijn tijd is hij de kampioen van de verwonnen partij geweest (b. v. Palamedes, de gedichten over Barnevelt). Later betoont hij zich de trouwste letterknecht van Menno's rechtzinnige school; hij kant zich tegen de predestinatie-leer. Maar de grenzen van zijn oppervlakkig geloofsgebied heeft hij kunnen verruimen, zonder de dogmatische diepte van een specifiek eigen leerstelsel behoeven te begeven.

Van denzelfden Schr. kom nog stukken over Maerlant voor. In het eerste, *Maerlant's « Alexander »*, bl. 93-104, wordt eerst gesproben over de opvatting van Alexander in de oudste bewerkingen der sage, daarna over de allegorisch-apocalyptische beteekenis, die in de middeleeuwen op den voorgrond treedt, en ook bij Maerlant te vinden is. Bij dezen is Alexander de eerzuchtige, die in het Oosten door Lucifer, in het Westen door God ten val wordt gebracht door zijn onverzadelijke eer- en heerschzucht, en door zijn gemis aan christelijken ootmoed. — Het tweede stuk loopt over Maerlant als *Boetprediker*, bl. 183-196. Schr. zet uiteen hoe Maerlant de wereld bestrafte, en haar op God wees. Betrekking daartoe worden inz. de *Martijns* beschouwd, waar Maerlant niemand spaart. Doch als hij de dienaren der Kerk gispt, ondermijnt hij niet de Kerk, maar strijdt in haren geest. Iets wat hem verheft boven zijn tijd, is « z'n mildheid in z'n beoordeeling van de vrouw », en het zelfbedwang dat hij van den man eischt; dat geeft hem « een sterk Germaanse karaktertrek ».

J. G. Talen, *Iets over de Zwaanridder*, bl. 287-294. Deze bijdrage — geschreven naar aanleiding van J. F. D. Blöte's laatste

navorschingen — loopt over de Cleefsche zwaanriddersage. Schr. betoogt eerst dat ze een tijdlang in Kleef moet gebloeid hebben als stamsage van het regeerende huis (in de 15e eeuw moet er een ware Zwaanridderkultus aan het Hof aldaar bestaan hebben), en wijst er verder op dat vroeger, in de 13e eeuw, ze in Brabant bloeide (Wolfram van Eschenbach heeft die Brabantsche sage in zijn *Parzival* overgenomen, met zekere afwijkingen). De Brahantsche sage zelve is ontstaan uit de Fransche (die van Godfried van Bouillon), en de Kleefsche werd naar de redactie van den *Parzival* gewijzigd.

F. Buitenrust Hettema, *Iets over Bredero*, bl. 65-92. Bij het beoordeelen van Bredero's « Liederen », heeft men, volgens Schr., te weinig op de tijdsorde er van gelet; men heeft, in plaats van den tijd van vervaardiging zoo mogelijk eerst vast te stellen, de minder of meer ontwikkelde « dichter-techniek » als criterium voor het dateeren van verzen beschouwd; dat is een « petitio principii ». Schr. bespreekt een aantal verzen, waar men het jaartal van weet, om te doen uitkomen dat, in vele van zijne eerste minneliederen, Bredero reeds heerschappij over de taal bezat, en dat bijgevolg gezegd criterium hier tot geen uitkomst leidt. Verder wordt uitgeweid over Bredero's karakter; hij was ernstig en komisch, realistisch van jongst af. Wij kennen Bredero lang nog niet; alleen iemand die « dichter-intuietsie » heeft zou ons « de dichter » kunnen schetsen.

J. A. Worp handelt, bl. 409-413, over de *Nederlandsche Don Juan drama's*. Ongeveer in 1620 werd te Madrid een drama gespeeld, de *El Burlador de Sevilla* van Fra Gabriël Tellez (meer bekend onder zijn deknaam Tirso de Molina); het riep een reeks navolgingen en bewerkingen in het leven. In de Nederlanden verscheen het eerste Don Juan drama in 1669 : 't was een zeer slecht geschreven stuk, in 3 bedrijven, van A. Peys. In 1719 valt een bewerking door G. van Maater (vertaling van Molière's *Don Juan*); toen kwamen die drama's in de mode; Schr. bespreekt de stukken van F. Seegers (1720), F. Rijk (1721) en J. van Rijndorp. Ook in het Friesch werd de geschiedenis gedramatiseerd, nl. door Yede Jurjens in zijn *Trotsen Edelman* (1709).

J. Koopmans, *Da Costa's Iedeaal*, bl. 545-551. Eenmaal Christen, is Da Costa even orthodox, als hij rechtzinnig als Jood is geweest. Op de voorstellingen van de profeten en de rabbijnen bouwt hij de bekende chiliastische verwachtingen; hij wordt een profeet, en Nederland zal 't nieuwe Sion zijn, vanwaar uit de ware

Heilsleer zich over half de aarde zal verspreiden; hij ent « 'n eigen nasieonale iedee op 't Profeties iedeaal »; maar.... hij heeft te lang geleefd voor zijn ideaal, en zag het door de feiten niet verwezenlijkt worden.

Jacob Ek Jzn., *Van Hélène Swarth*, bl. 433-456. De « schrijvers-artiesten » streven naar het zuiver weergeven van de realiteit; het lyrisch element wordt overwegend : men wil zoo volmaakt mogelijk zijn indrukken uiten. In hooge mate geschiedt dit bij Hélène Swarth. Zij heeft een ongelukkige liefde gehad; uit al hare gedichten spreekt « de smart » over dat verlies; eerst rouw, dan verteedering, later weemoed. Slechts in hare *Aquarellen* ontbreekt dit subjectieve bestanddeel; daar treedt zij op den achtergrond en zingt van de schoone natuur en van menschengeluk. Doch zij blijft daar ook de dichteres van den weemoed. Wat haar kenschetst is dat zij niet — zooals de litteratuur sedert 1880 — heftig optreedt tegen de « convensie » van de oude litteratuur van vóór 1880, maar zacht blijft.

J. de Meester, *Aug. P. van Groeningen en de Epiek*, bl. 305-330. Na op het subjectieve en individuëele karakter van de poëzie sedert 1880 gewezen te hebben, toont hij aan dat Aug. P. van Groeningen — was hij blijven leven — de epicus zou geworden zijn die in de jongste litteratuur gemist wordt. Hij bespreekt dan de verschillende werken van den schrijver, inz. *Een nest menschen* en *Martha De Bruin*, die hem ons best doen kennen. Van Groeningen was echter meer voortreffelijk epicus in details, dan in den bouw van zijn verhaal. Doch hij heeft niet kunnen geven wat wij mochten verwachten; hetgeen overblijft van den te jong gestorven schrijver, is belangrijk, omdat het oorspronkelijk is.

Dr. B[uitenrust Hettema], *Inleiding tot dichterstudie*, bl. 209-238. Het oude idee is dat er een dichterstijl en een dichtertaal bestaan, die van de prozaische natuur moeten afwijken; verzen kenmerken zich ook nog door maat en rijm. Bovendien heeft men kunstregels bijeengebracht die tot het vervaardigen van gedichten behulpzaam zijn zullen : men leze ijverig de gebruikte « poëtische uitdrukkingen », zie anderen de kunst af, enz. Alles navolging, vooral van de klassieken! Kunst wordt alzoo gekunsteldheid. Het Romantisme kwam daartegen in verzet, en zocht eenen « leiband » in de middeleeuwen; dat was ook nadoen-kunst. Echte dichters werpen zooveel mogelijk elken leiband weg; natuur en waarheid, die aan veel dichter-uiting ontbreekt, moet terugkeeren. Tot het in-

zicht van wat eigenlijk het « dichterlijke » is, moet men komen door vergelijken, niet door definities. Men moet afkeer leeren krijgen van dwaze beeldspraak en « poëtische frazes », en trachten waar te zijn, zich zelven geven.

In *Nog eens de « Warenar »*, bl. 239-244, bestrijdt F. A. Stoett nogmaals Leendertz in zijn theorie over het ontstaan van het tooneelstuk (*cfr.* Leuv. Bijdr., II, 210), en geeft een andere verklaring van sommige plaatsen; in een *Naschrift* daarop, bl. 245-248, houdt, P. Leendertz zijne meening staande. — Ook W. van der Heide, bl. 295-296, verklaart anders eenige verzen, waarop, wederom in een *Naschrift*, bl. 295-299, Leendertz antwoordt, en zijne uitleggingen handhaaft.

A. Brants handelt, bl. 279-285, over de bekende Mnl. sproke *Wisen raet van vrouwen* (inhoud van het verhaal, grammatische toelichtingen; Schr. meent dat het gedicht geschreven werd naar een mondeling verhaal van Pieter van Iersele, die dus niet de vervaardiger zou wezen), en W. van der Heide geeft tekstverklaringen bij Starings *Ivo*, bl. 113-134.

Dr W. F. Gombault, *Holland=Hol-land?* bl. 197-199. Prof. R. Fruin is in 1885 tegen de toen algemeen aangenomen etymologie *Holland=Holtland* opgekomen, en heeft *Holland=Hol-land* voorgesteld. Schr. onderzoekt Fruin's bewijzen, en toont aan : 1º) dat de vorm *Holt-land* reeds vóór 1200 bestaan heeft, en niet door scribenten in de 14e en 15e eeuw uitgedacht werd; 2º) dat het wegvallen der dentaal vóór de *l* in het Mnl. een gewoon verschijnsel is; *Holtland* > *Holland* is dus niet vreemd, en ten onrechte beweert Fruin dat we *Holtland* > *Houtland* zouden moeten hebben; 3º) dat juist de rijkdom aan hout, en niet de laagte, het *holle*, het eigenaardige van de landstreek was. Daarom blijft Schr. bij *Holland=Holt-land.*

B[uitenrust] H[ettema] geeft, bl. 457-458, op grond van plaatsen uit oudere « kluchten », eene eenigszins andere verklaring van *Buiten-beentje* dan Dr Kluyver in het *Ndl. Wdb*, i. v. *been.*

P. H. van Moerkerken verklaart, bl. 458-459, *Flatteren* in Bernagie's « Studente-leven » als « snappen », en, bl. 539-541 *Hagendevelt*, dat in verschillende oudere tooneelspelen voorkomt met de beteekenis « voortreffelijk », niet, zooals tot nog toe algemeen aangenomen wordt, als zijn ontstaan te danken hebbende aan den hoofdpersoon van een romantisch verhaal, maar wel aan zekeren

« Hagendevelt », die te Amsterdam in de 17e eeuw woonde, en bij het volk als een uitstekend goochelaar bekend stond.

W. L. de Vreese deelt, bl. 201, eene plaats mede uit de *Lamentatie* van den Bruggeling Zegher van Male waar *Op zijn genevois* beteekent : « op zijn genueesch ». Dat steunt de door Dr Nauta vroeger gegeven verklaring (*cfr.* Leuv. Bijdr., I, 96-97).

OUD HOLLAND, 1898 *(afl. 1-3).*

P. Leendertz, Jr., *Een Middelnederlandsche Cisiojanus*, bl. 112-120. Schr. begint met er op te wijzen hoeveel moeite onze middeleeuwsche voorouders hadden om eenigszins nauwkeurig een datum aan te wijzen. Van de verschillende hulpmiddelen die zij kenden om dit gemakkelijker te maken, bespreekt hij in het kort de twee meest gebruikelijke, nl. de Zondagsletter en de *Cisiojanus* (benaming van rijmpjes uitgedacht om de plaats der verschillende feesten in den kalender gemakkelijk te onthouden), en deelt daarop een dergelijken « Cisiojanus » mede, in Mnl. verzen geschreven. Aan den eigenlijken kalender — die in een hs. der Hertogelijke bibliotheek te Wolfenbuttel te vinden is — gaan een dertigtal regels handleiding vooraf, die het stuk belangrijk maken. Schr. meent dat het gedicht binnen het gebied van een van de bisdommen Kamerijk of Doornik (meest waarschijnlijk dit laatste) vervaardigd werd.

C. W. Bruinvis geeft, bl. 63-64, *Eenige kleine mededeelingen naar aanleiding van de « Zeeusche Nachtegael »* (cfr. Leuv. Bijdr,, II, 96). Het zijn bijzonderheden personen betreffende die aan den bundel hebben medegewerkt (nl. Anna Roemer Visschers echtgenoot en hare zonen; Francisca Duarte, enz.).

DIETSCHE WARANDE, 1898.

G. Segers' uitvoerige studie over *Vondel en de Turken*, bl. 66-78, 127-133, 217-231, 287-302, werd geschreven met het doel « eenig licht op eene nieuwe zijde van Vondels karakter [te] werpen »; Schr. wil nl. doen uitkomen hoe Vondel niet alleen belang stelde in alles, wat er om hem gebeurde in zijn vaderland, maar nog zijn geest bezighield met wat daarbuiten omging. Herhaaldelijk vestigt hij, in zijne werken, de aandacht op het gevaar dat het Christelijk Europa van de zijde der Turken bedreigde; ja, « het Oostersche vraagpunt » was de « politieke aangelegenheid [die] hem meest bezighield ».

Dit staaft Schr. breedvoeriger door de gedichten te ontleden die Vondel vervaardigde ter gelegenheid van de krijgstochten, tegen de Turken ondernomen. De eerste maal liet hij zich tegen dit volk uit in 1639; zijne vrees voor de Turken straalt meest van al door in zijn *Opdracht* van « Joannes de Boetgezant » (1662); zijn laatste gedicht tegen de Turken werd geschreven na den val van Kandia, toen hij reeds in zijn tachtigste jaar was.

I. Teirlinck, *Hulsterloo in Reinaert de Vos*, bl. 417-424, 459-469. Dit artikel is, volgens de verklaring van den Sch., een gedeelte eener studie, die uitsluitend over de plaatsnamen in den *Reinaert* handelt. Na vermelding der verschillende plaatsen waar *Hulsterloo* voorkomt, en in welke schrijfwijzen, toont hij aan dat deze naam in de Middeleeuwen niet onbekend was. Hij bespreekt verschillende oorkonden waar hij in aangetroffen wordt (de oudste is van 1136), toetst de meeningen van Willems, Jonckbloet, Serrure e. a., en komt tot het volgende besluit : het *Hulsterloo* uit den Reinaert lag op Kieldrecht; het gehucht heet thans *Kouter*. Dit meent Schr. te mogen opmaken om de volgende redenen : 1) *Hulsterloo* lag in het « oostende » van Vlaanderen; 2) in het land van Waas, « int soete lant » van den dichter; 3) het was een ver maarde bedevaartplaats in de Middeleeuwen; 4) men vond daar de *Kreke*, eene beek, en het gehucht, de *Krekelmuite*, welke beide namen hij met het eerste deel van het *Kriekeput* uit den « Reinaert » identificeert; 5) in de 15e eeuw vond men de Kieldrecht drie stukken land, *Simon*, *Woestijne* en *Wildernesse* geheeten, drie namen, die ook in de teksten van den « Reinaert » voorkomen; 6) eindelijk, een oorkonde van 1269 vermeldt een zekeren *Wilhelmus Clericus*, die te Hulsterloo woonde.

J. Broeckaert deelt, bl. 359-371, *Twee spotdichten op Dendermonde door Willem Caudron* mede. Beide komen voor in een onuitgegeven hs. der 17e eeuw; de schrijver, W. Caudron, was een Aalstersche poëet, in zijn tijd nog al beroemd. Het eerste stuk is een « zonderling mengelmoes van schimpscheuten en scheldnamen », het tweede acht hij niet zonder belang als « eene bijdrage tot de geschiedenis ».

Oude zangwijzen, door H. Roes, bl. 329-332, bevat, na een korte bespreking van een druk van 1632 der « *Geestelycke Harmonie* » met het « *Geestelyck Lusthoofken* », de « beginsel-regels » der melodieën (van geestelijke en wereldlijke liederen) die in die bundels voorkomen (12 + 47).

DE GIDS, 1898.

In deel III, bl. 120-158, komt eene niet onderteekende bijdrage voor : *Tollens. Documenten uit de jaren 1807-1831.* « Uit een paar honderd en meer briefjes en brieven door Tollens aan zijn uitgever Immerzeel geschreven, zijn hier enkele uittreksels bijeengebracht, die tot illustratie kunnen dienen van den man en zijn tijd ». Die briefwisseling is nooit intiem geweest; wat wij daaruit vernemen brengt ons niet veel verder dan tot de oppervlakte van het leven; alleen één ding moet ons daarbij troôsten : zelfs al had Tollens zich in zijn brieven wat meer ontboezemd, wij zouden hem toch niet nader zijn gekomen. De brieven dagteekenen uit de jaren 1807 en vlgg. Toen lag Tollens' opbruisende jeugd al achter zijn rug; hij was een bezadigd man geworden, bij wien de « zaken » vóór het verzenmaken gingen. Uit de brieven van Immerzeel vernemen wij niets aangaande zijn overgang van de Moederkerk tot de Remonstrantsche Gemeente (in 1827). Die brieven worden onder drie hoofdstukken gebracht : 1°) brieven uit den tijd van het Koninkrijk van Holland, bij de eerste herleving der letteren (1807-1809). Tollens krijgt al naam door heel het land. — 2°) Brieven uit de jaren 1818-1821, toen Immerzeel aan de dichters van Nederland in zijn « Muzenalmanak » een vereenigingspunt aanbood. Tollens, die aan het hoofd van het bestuur stond, veroverde in dit tijdperk zijn plaats onder de eersten van het Rijk door zijn *Overwintering*. — 3°) Brieven uit de jaren 1829-1832, tot Immerzeel gericht; bovendien onuitgegeven gedeelten van W. de Clercq's dagboek (beeld van het leven der toemalige Rotterdamsche poëten) en nog onbekende brieven van W. Messchert (zij lichten ons in omtrent de crisis in Tollens' leven, waar zijn « bekeering een uitvloeisel van was »). — Die verschillende stukken worden onderling verbonden door aanteekeningen, die het verband begrijpelijk maken; evenzoo worden toespellingen op personen en feiten door een aanteekening verklaard.

HET BELFORT, 1898.

W. de Vreese geeft, bl. 231-235, *Eene collatie van Jan Brinckerinck,* nl. « Van swighen », die in het Brusselsch hs. als negende « collatie » voorkomt, maar door W. Moll niet werd op-

genomen, omdat hij het stuk voor een fragment hield, « van zeer geringe beteekenis en waarschijnlijk niet van Brinckerinck ». Schr. doet opmerken dat niets die uitsluiting wettigt (de acht overige « collatiën » hebben eveneens een fragmentarisch karakter), en geen enkel ander bewijs heeft Moll bijgebracht om aannemelijk te maken dat het stuk niet van Brinckerinck is. Hij deelt het dus mede « om der volledigheid wille, en ook omdat het eenige woorden bevat waarvoor eene bewijsplaats te meer niet onwelkom kan zijn ».

H. De Marez, *Studies van hedendaagsche Nederlandsche literatuur. Hélène Swarth*, bl. 5-13; 219-230; 386-396 werden naar aanleiding van de twee laatste bundels *Blanke duiven* en *Diepe wateren* geschreven. Gansch het temperament van de dichteres is « samenvatbaar » in deze enkele uitdrukking : smartelijke liefde. De verschillende dichtbundels van de dichteres worden besproken met het doel « in groote, breede trekken de personaliteit van Hélène Swarth te schetsen »; Schr. houdt zich « vooral bij hare psychologische ontwikkeling; het « ik » is bij haar zoo overweldigend en zoo belangrijk, dat men onwillekeurig daaraan het leeuwenaandeel geeft ». « Hare subjectiviteit ergert niet een oogenblik, omdat het gevoel, dat zij bezingt [nl. de liefde], niet beperkt is in de palen van haar enkel persoontje ». Zij heeft dat bezongen, « nu eens als een eenvoudige mensch, dan eens als een half-god; zong zij haar leven, zij zong ook zoo het leven van ons allen ».

A. J. Oostdam, *Katholieke letteren*. III. *N. H. C. Sloot*, bl. 115-124 (enkele biographische bijzonderheden, opsomming van en beknopt overzicht over hare werken); IV. *J. A. Vesters*, bl. 589-599 (Na het noodlottig uiteinde van Vesters geschetst te hebben [1881], worden de waardeerende bewoordingen door de *Kathol. Illustratie*, aan zijn nagedachtenis gewijd, aangehaald, waarop een kort overzicht over zijn voornaamste geschriften volgt).

E. van Hove, *Jan De Laet als letterkundige*, bl. 366-376. Schr. wijdt eenige blz. aan De Laet als dichter, romanschrijver en journalist, drukt er op dat hij Conscienc's boezemvriend was en « trouw helper in het oprichten van het grootsche gebouw der Vlaamsche Beweging », en betreurt dat zulk een man wordt vergeten. — Deze studie heeft A. Moroy genoopt in een korte bijdrage, *Jan De Laet als letterkundige*, bl. 617-621, « eenige bedenkingen in het midden te brengen ». Schr. meent dat de heer Van Hove « overtollig wierook heeft gebrand » voor De Laet; hij wijst er op dat De Laet zeer goed besefte dat hij noch een groot

dichter noch een groot romanschrijver was; eenige biographische bijzonderheden werden verder medegedeeld en eenige vergissingen verbeterd.

J. Muyldermans, *Over spreektaal en schrijftaal*, bl. 213-218. Schr. betreurt den afstand tusschen gesproken en geschreven taal, en beweert dat, in Zuid-Nederland, de kloof dagelijks breeder wordt, « daar onder onze schrijvers eene drukking schijnt te bestaan zich meer en meer van de volkstaal opzattelijk te verwijderen » (*d. i.* zij schrijven niet meer « zooals men spreekt », maar trachten .... Nederlandsch te schrijven). Het Zuiden is, in opzicht van taal, veel conservatiever gebleven dan het Noorden; geef, « heden nog, eenen Rosweyde, eenen Poirters, 'nen de Swaen, enz., in handen van gewone lui », zij verstaan die taal nog zeer goed. Daaruit besluit Schr. dat wij die taal van de Zuidndl. schrijvers der 17e en 18e eeuwen niet mogen verwaarloozen; wij moeten ze in eere houden, en wat er nog in de dialecten van voorkomt, gebruiken. Anders handelen. « uitdrukkingen en wendingen verwerpen, die onder ons volk nog klank en gang behielden, dat ware de taal wetens en willens verarmen, den afstand tusschen spreek- en schrijftaal noodzakelijk verbreeden ». Wij moeten dan maar schrijven zooals het volk spreekt, m. a. w. dialect schrijven. Op het Noorden moet niet gelet worden : « zij het hunne, wij het onze ».

ROMANIA, 1897.

G. Huet, *Sur la rédaction néerlandaise de « Maugis d'Aigremont », suivi de fragments inédits*, bl. 495-516. De Mnl. vertaling van den Franschen roman « Maugis d'Aigremont » (bij ons onder den titel van *Maleghijs* of *Madelghijs* bekend) is slechts gedeeltelijk tot ons gekomen. De heer Huet doet ons in dit opstel nog tot dusver onbekende fragmenten kennen, die thans in de « Bibliothèque Nationale » te Parijs bewaard worden. Naar aanleiding daarvan onderzoekt hij eerst uitvoerig de verhouding van de Mnl. vertaling tot het oorspronkelijk (voor de vertaling, dier zeer sterk afwijkt van de Fr. redactie, werden, gedeeltelijk ten minste, andere gegevens gebruikt; er werd aan het oorspronkelijk veel gewijzigd, veel bijgevoegd en ook veel er van weggelaten; vandaar het groote verschil), en deelt dan den nieuwen tekst mede (twee fragmenten, in een Lat. hs. uit het begin der 16e eeuw voorkomende; ongeveer honderd verzen, waarvan Schr. de plaats tusschen de andere bestaande fragmenten bepaalt).

J. P. Vogel, *Het leemen Wagentje.* Indisch tooneelspel uit Sanskrt en Prākrt in het Nederlandsch vertaald (*Academisch Proefschrift* der Amsterdamsche Universiteit). — Amsterdam, Scheltema en Holkema, 1897.

Het « Leemen Wagentje » is een Indisch tooneelstuk, vermoedelijk door zekeren Dandin, een dichter uit de 5e of 6e eeuw n. Chr., geschreven. Het is een van de voornaamste voortbrengselen van de letterkunde der Hindo's, en, zooals de heer Vogel het in zijne « Inleiding » zegt; « zoo voortreffelijk door karakterteekening en levendige handeling, door poëtische schoonheid en hoogheid van denkbeelden, dat velen [dit stuk] zelfs stellen boven Kālidāsa's wereldberoemd drama ».

Na een en ander te hebben medegedeeld over den aard, den tijd van vervaardiging en den auteur van gemeld stuk, bespreekt de Schr. verder, in zijne « Inleiding », de Europeesche vertalingen die er van gemaakt werden, en zet ten slotte uiteen hoe hij zijne taak van vertaler heeft opgevat. Het kwam hem voor dat « noch een proza-vertaling, als van Böhtlingk en Regnaud, noch een geheel metrische, als van Fritze, den juisten indruk kan geven van het origineel, en dus de afwisseling van gebonden en ongebonden stijl, zoo kenmerkend voor het Indisch drama, ook in de vertaling moest blijven bewaard; bij het weergeven der poëtische gedeelten was [zijn] streven de oorspronkelijke metra, zooveel mogelijk, te behouden ». Voorwaar, geene gemakkelijke taak, daar het Nederlandsch zich maar moeielijk leent tot het navolgen van de Indische versvormen. Schr. hoopt dan ook (bl. 184) dat men hem een paar lichte vergrijpen tegen de spraakkunst niet te zwaar zal aanrekenen.

Op de vertaling, waarin Schr., zoo getrouw mogelijk, de Sanskrit- en Prākritteksten naar vorm en beteekenis tracht weer te geven (bl. 1-163), volgen de « noten » (bl. 164-182), die het noodige bevatten wat door den lezer tot goed begrip van het tooneelspel kan gevraagd worden, terwijl in de « aanteekeningen », waar het boek mede eindigt (bl. 183-216), rekenschap gegeven wordt van alle plaatsen, waar de vertaling van andere, inzonderheid van die van Böhtlingk afwijkt, of waar de Schr. eene andere lezing verkoos boven die van Stenzler, wiens uitgaaf van 1847 hij tot grondslag gebruikte.

Wanneer men bedenkt dat, waar in de meeste landen van Europa van alle eenigszins belangrijke voortbrengselen der Indische

letterkunde, ééne of meer vertalingen verschenen, in het Nederlandsch zelfs de meesterstukken van die oude, rijke en veelzijdige litteratuur niet bekend werden gemaakt (1), dan zal men zeker den heer Vogel dank weten het « Leemen Wagentje » vertolkt te hebben, om dit stuk ook ten onzent die belangstelling te doen vinden, welke het ten volle verdient. C. L.

J. Heinsius. *Klank- en Buigingsleer van de taal des Statenbijbels*, P. Noordhoff, Groningen, 1897.

Twee jaar gelegen, op 28n April 1897, verdedigde de heer J. Heinsius het proefschrift waarvan de titel hierboven staat, ter verkrijging van den graad van Doctor in de Nederlandsche Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam.

Enkele bladzijden inleiding gaan de behandeling van het eigenlijke onderwerp vooraf. Schr. deelt erin beknopt mede hoe de Statenoverzetting van den Bijbel « in den tijd van bijna negen jaar tot stand werd gebracht door vier en twintig mannen van beteekenis in hunne dagen », wie die mannen waren en hoe ze te werk gingen, hoe ze, door hun afkomst, de verschillende gewesten van de Nederlanden vertegenwoordigden, en hoe, nemen wij dat alles in aanmerking, wij tot het besluit komen « dat het niet mogelijk is a priori te zeggen, welk dialect men in den Bijbel of eenig deel daarvan zal aantreffen ».

In zijn proefschrift heeft Schr. alleen den tekst der Canonieke geschriften behandeld, en voor zijn onderzoek daarbij gebruik gemaakt van den druk van 1657, « de beste editie des Statenbijbels », « de eerste van drukfouten gezuiverde uitgave ». De invloed door den Statenbijbel uitgeoefend op het latere Nederlandsch gaat ten andere vooral uit van deze uitgave, « die sedert altijd is nagedrukt ».

In zijn Klank- en Buigingsleer nu, vergelijkt Dr H. de taal van den Statenbijbel vooral « met de schrijftaal van omstreeks 1600 »: de taal van Marnix' *Byencorf*, van een paar geschriften van Coornhert, en van Hugo De Groot's *Bewys van den waren Godsdienst*.

---

(1) Met uitzondering van enkele werken (de *Çākuntalā*-vertaling van Prof. H. Kern, 1862; die van het stuk *Mālavikāgnimitra* door Dr J. Van der Vliet, 1882, alsmede die van het *Pancatantra* door G. H. Van der Waals, 1895-1897) en eenige brokstukken (o. a. door P. A. S. van Limburg Brouwer in den *Gids*) is alles nog in het Nederlandsch onvertaald gebleven.

« Dat er zulk een taal bestaan heeft, (de Schr. duidt ze aan met « O. N. S., d. i. Oude Nederlandsche Schrijftaal), zal wel niet « ontkend worden. Dit neemt niet weg dat zij enkele eigenaardig- « heden vertoont van het dialect des schrijvers, die zich van haar « bedient; wij mogen dit a priori onderstellen en 't blijkt dan ook « het geval te zijn. Soms hebben die idiotismen wortel geschoten « in den bodem der schrijftaal, en vinden wij een woord in twee « vormen naast elkaar; ik zal dan trachten na te gaan, tot welk « dialect de vorm behoort, welke door de Bijbelvertalers wordt « gebruikt en door hen dus als de echte algemeen-nederlandsche « wordt beschouwd. Waar ik de idiotica of andere werken niet « vermeld, waarop ik mijn uitspraak grond, heb ik de aanwijzing « der dialecten in den regel te danken aan Prof. Te Winkel. »

Zooals te verwachten was, na de mededeelingen over de wijze van ontstaan der Vertaling, blijkt deze een mengelmoes te zijn uit de verschillende dialecten van de bewerkers, met, bijwijlen, twee verschillende dialectvormen van hetzelfde woord naast elkander (vremt, vreemt; effen, even, enz.), en meer dergelijke zaken. In de behandeling der *e* vóór gedekte *r* staat de Stb. vrijwel op 't standpunt van het Vlaamsch-Brabantsch. « Afgezien van *aerde*, komen bijna geen woorden met *a* voor; en in de O. N. S. zijn de *a*-vormen, weder met uitzondering van *aerde*, bijna uitsluitend tot de Noordnederlandsche schrijvers beperkt » (bl. 19). — Met betrekking tot *-ng* in den auslaut acht Schr. als waarschijnlijkst « dat de oudere uitspraak van gutturale **n** + **k** en de jongere van gutturale **n** naast elkaar stonden » in de O. N. S. welke hij aanneemt in 1600 als κοινή bestaan te hebben. In den Stb. wordt auslautende *ng* vrij algemeen door *nck* weergegeven, in de eerste uitgave; meest door *ngh* daarentegen, in de uitgave van 1657 (bl. 41). — Stb. heeft den Noordnederlandschen vorm *gunste*, niet den Vlaamschen : *jonste* (bl. 48). Enz.

Wat de Buigingsleer betreft, « de hoofdvormen der sterke vervoeging komen én in de O. N. S. én in den Stb. over 't algemeen natuurlijk overeen met die welke in het Mnl. en nog thans worden aangetroffen » (bl. 56). — Vormen « als *leget, seget, teelt*, in de 16e eeuw nog niet ongebruikelijk » komen niet voor in de O. N. S. noch in den Stb. (met uitzondering van *heeft*). Enz.

Deze enkele grepen, links en rechts, uit Klank- en Buigingsleer, benevens de aangehaalde plaatsen uit de Inleiding, mogen volstaan tot inlichting van doel en methode. De *Klankleer* beslaat bl. 10 tot 55.

De *Buigingsleer*, bl. 56 tot 165 ('t Verbum, bl. 56-84; verbuiging der substantiva, bl. 84-117; der adjectiva, bl. 117-132; der pronomina, bl. 132-157; des artikels, bl. 157-159; eindelijk, de telwoorden, bl. 159-165).

§§ 163 tot 170 verdienen bijzondere vermelding (bl. 102-116); bijwijze van « Aanhangsel » handelen zij over 't geslacht eener reeks substantiva, in 't Mnl., in de 16e eeuw. in STB., in de 17e eeuw en in het tegenwoordig Ndl.

In § 244 spreekt Schr. zijn *Slotwoord* uit : « Hiermede is mijne « taak volbracht. Vooral uit de klankleer bleek ons, zooals wij reeds « van te voren onderstelden, dat het dialect der Staten-vertaling « een aantal Vlaamsch-Brabantsche eigenaardigheden vertoont. De « taal des Statenbijbels is een waardige vertegenwoordigster van « onze schrijftaal, maar bezit in nog sterker mate dan deze, « vormen die aan de tongvallen onzer Zuidelijke broeders zijn « ontleend ».

L. S.

BERICHT.

In de volgende afleveringen zal eene beknopte opgave van de verschenen tijdschriftartikels de *ontleding* dier artikels vervangen, ontleding zooals onder andere *Noord- en Zuid* er geregeld eene zeer verzorgde de belangstellenden aanbiedt.

PH. C.

Leuvensche Bijdragen

OP HET GEBIED VAN DE

GERMAANSCHE PHILOLOGIE

EN IN 'T BIJZONDER VAN DE

NEDERLANDSCHE DIALECTKUNDE

ONDER HET BESTUUR VAN PH. COLINET, EN MET DE MEDEWERKING VAN
W. BANG, L. GOEMANS, C. LECOUTERE, L. SCHARPÉ,
ENZ.

IIIde JAARGANG. — 2de EN LAATSTE AFLEVERING.

INHOUD.

1900.
ANTWERPEN, DE NEDERLANDSCHE BOEKHANDEL.
LEIPZIG, OTTO HARRASSOWITZ.

Gedrukt bij Joseph VAN IN & Cie, te Lier.

De *Leuvensche Bijdragen* verschijnen op onbepaalde tijdstippen; 15 tot 20 vel druks vormen eenen jaargang.

De inschrijvingsprijs per jaargang is **10** fr. (**5,50** gulden, **9** mark).

Brieven, boeken ter bespreking (2 exemplaren) of ter vermelding (1 exemplaar), tijdschriften in ruiling, en alle andere stukken voor de *Leuvensche Bijdragen* in te zenden bij den heer L. Goemans, Justus-Lipsiusstraat, 68, te Leuven.

ANTONIUS SEXAGIUS'

De Orthographia Linguae Belgicae

HERDRUKT EN MET INLEIDING EN AANMERKINGEN VOORZIEN.

In den loop der XVIe eeuw, vooral ten gevolge van de verspreiding der drukkunst, ziet men, zoowel bij de Duitschers, Engelschen en Nederlanders als bij de Italianen, Spanjaarden en Franschen eene neiging ontstaan of weder opkomen om de schrijftaal eenvoudiger te maken en met de gesproken taal in nauwer verband te brengen.

In de Nederlanden was, gedurende de tweede helft der XVIe eeuw, de spelkwestie aan de orde van den dag. Geleerden en schrijvers hielden er zich druk mee bezig, en in tijd van ongeveer dertig jaar, kwamen er ten minste vijf pogingen tot stand om de spelling te verbeteren. De drie eerste werden in 't werk gesteld door Zuid-Nederlanders : den Gentenaar Joos LAMBRECHT (1), den Brugge-

---

(1) *Néderlandsche || Spellynghe | uutghesteld by vrághe | ende andwoorde | duer Joas Lambrecht || Lettersteker. Tot onderwijs der || Jonghers voor haar earste beghin. || Gheprent te Ghend in tiaar || M. D. L.*, uitgegeven door de *Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen,* 4e reeks, nr 3 (Heliotypisch facsimile van het eenig bekende exemplaar berustende in de Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool). Gent, C. Annoot-Braeckman, 1882.

ling ADRIAEN VANDER GUCHT (1), en den Brabander ANTOON

---

(1) « Desgelycx » schrijft DE HEUITER « heeft noh korter (*dan* VAN T'SESTICH) deze zake gehandelt ADRIAEN VANDER GUCHT, schoolmeester tot Brugge / zoukende plat Brux die zinen te leren schriven / dwelc mede mijn voornemen contrarij / zult u ijnsgelijx niet verwonderen van onse verscheidenheit. Ic wilde wel dat hem geliefde int liht laten te komen zijn grote Orthographie / daer hij af vermaent in zijn Korte abusive Orthographie (zo hij den Titel geeft) zo zoudemen hem beter in veel zaken verstaen / dat nu mits kortheit een weinih te doincker beschreven staat. » (*Nederduitse Orthographie*, bl. 30.)

Het schijnt wel dat het boekje waarvan DE HEUITER gewaagt spoorloos verdwenen is. VANDER GUCHT schreef nog menige andere werken, waaronder het volgende ons bewaard gebleven is :

Cijfer-bouck, inhoudende vele nieuwe / fraye ende gherieuighe Practijcken van Arithmetica... vergadert ende ghemaect bij Adriaen vander Gucht in- gheboren Poorter der Stede van Brugghe / ende schoolmeester aldaer in de Rudder straete / daer men de ʒelue vijnd te coopen.

Gheprent te Brugghe inde Peerde straete bij mij Pieter de Clerck / Gheʒworen Drucker der Co. Ma. wonende inde Synagoghe — Int jaer ons Heeren / 1569.

In het PREVILEGIE dat het *Cijfer-bouck* voorafgaat is er ook sprake van een boek over de Vlaamsche spelling :

« De Coninglicke Maiesteyt heeft ghegont ende gheconsenteert Adriaen Van der Gucht te mogen doen prenten by eenen ghezworen prenter diet hem believen zal dese 6 naervolghende boucxkens..... Het vierde : *De Vlaemsche Orthographie, by de welcke men alle Nederlādsche talen op haerlieder natuerlicken wt-gāgh ofte pronunciatie magh leerē spellen, schryvē, pronunciērē ēn stellen, alsoock daer vā dweersche brievē ordonneren.........* Ghegheven tot Brusel den elfsten dach February. Anno 1567 onder des Co. Maiesteyts zeghele van rooden wasse. Ende onderteekent, De Langhe. »

Is *De Vlaemsche Orthographie* hetzelfde werkje als de *Korte abusive Orthographie* door DE HEUITER aangehaald en heeft de schrijver, bij het uitgeven, alleen den aangekondigden titel veranderd ? Ofwel, zou de *Vlaemsche Orthographie* niet de *Grote Orthographie* zijn van welke de schrijver, volgens DE HEUITER, in zijn eerste boekje melding maakt, en is die ooit onder de pers gebracht geworden ?

van t'Sestich (1); de twee andere door Pontus de Heuiter of de Huyter (2) en de Amsterdamsche Kamer *In Liefde bloeyende* (3), welke in hunne hervorming meer eene algemeene taal bedoelden (4).

(1) *De || Orthographia || Linguae Belgicae || sive || De recta dictionum || Teutonicum scriptura, secundum || Belgarum, praesertim Brabanto- || rum, pronuntiandi usita- || tam rationem. || Lovanii || Excudebat Joannes Masius Typogr. || Jurat. Anno 1576. |*

(2) *Nederduitse || Orthographie, || Dat is : || Maniere houmen opreht Nederduits spellen ende || schriven zal | niet alleen nut ende nootelic die op- || reht begeren te schriven | maer al die zulx de || ioincheit zouken te leren. || By een vergaert door Pontus de Heuiter van || Delft | Canonic van Gorinchem. || T' Antwerpen, || By Christoffel Plantijn. || M. D. DXXXI.*

(3) *Twe-spraack || vande || Nederduitsche || Letterkunst || ofte || Vant spellen ende eyghenscap || des Nederduitschen taals; || uytghegheven by de Kamer || in Liefd Bloeyende, || t' Amstelredam || Tot Leyden, || By Christoffel Plantyn, || M. D. LXXXIV.*

(4) « 't Nederlants » zegt de Heuiter, op bl. 93 en volg., « een gemeingelde Tale makende/ volg' ic die nature van alle lants spraken die 't zuverste hunder talen/ niet juist in dit of dat lant stellen (hou wel deen Lant en Stat beter spreect dan dander) maer inder verstandihsten en meest der geleerden gewente/ ende ooc ufenijnge des Edeldoms/ die in alle talen altoos zeer gezoht heeft die haer te zuveren/ ende uit des gemeens slijm te helpen. Mede heb ic exempel ande Grieken genomen, die vier lants goude talen in ufening hebbende/ te weten : *Ionica/ Attica/ Dorica/ Aeolica/* die vijfste noh daer uit gesmeet hebben/ die zij nommen Gemeen tale : aldus heb ic mijn Nederlants over vijf en twintig jaren gesmeet uit Brabants/ Flaems/ Hollants/ Gelders en Cleefs/ dwelc diet gelieft mag mij helpen beteren en riker maken : diet niet gelieft bij tzijnbliven/ want mijns veranderijnx oorzake is geweest/ merckende t' Flaems allene te zeer gevalst wezen/ door d'oude hanterijnge en bestier der Fransoizen/ t' gemeenschap van t' lelic Zeus en ontellicke vermeerderijnge der letteren en sijllaben/ int begin/ middel en einde der woorden : 't Gelders/ Cleefs/ en Gulix door handelijnge Hoohduitsen/ die deze gelanden na te blazen frai duinct. t' Brabants door t' gestadih gewoon der Duitse en Bourgonse Princen,

In zijne inleiding deelt ons Joos LAMBRECHT op kenschetsende wijze mede hoe men destijds over de heerschende wanspelling dacht :

« Om dies wille/ dat ic binnen acht of tien iáren haarwaard/ by verzoukijnghe ghewaarworden ben/ tmesbruuc/ d'onuougheligheit/ d'ouerhoapmijnghelijnghe/ ende tonachtzaam verschil/ twelc alle schoolmeasters/ schríuers ende boucprenters ghebrúken/ in haar spellen van veelderley Nederlandsche/ als Vlaamsche/ Brábantsche/ Hollandsche/ Gheldersche/ Cleefsche/ Vriessche/ Gullicsche/ ende Zeausche taalsilleben/ of uutganghen van spráken/ waar duer menighmaal de zin qwalic/ ende tot verkearden verstande ghetrocken werd/ tzelue dicmaal met diuærschen claerken ende ghelearde persoanen onderurághende/ arguwérende/ ende daar van disputérende : om ten násten datt mógheligh wézen moghte/ daar in te voorzien/ ende be-

heeft mede een vreemde heuike omgehaingen/ en zonder dat ist niet te prizen/ mits t' lelic gegaap der diphthongen/ bina in alle woorden plaets eissende/ en t' lainc gelei der vocalen daer zij gout buitens lants door te kennen zijn/ gelijc die Hollanders door tgeblaet en eigen woorden afbijtsel en half eetsel/ dwelc niemant nemen zal of ic met einge lants tale genuihte name te schimpen......

Anders 't Flaems (maer zuver plat Flaems) heeft in veel woorden zijn eigenheit/ en zahte uitspraec/ mits t' klein en zaht gebruic der diphthongen by Brabant en Hollant te geliken. t' Brabants is in duitspreken vol van geluit/ en kraktig bizonder die de diphthongen wat matigen. Thollants lerende kort spreken en ongestaart en gebreect geen minnelicheit...... »

In de *Twe-spraack* wenscht men ook de spelling eener « algemene Duytsche taal » tot stand te brengen :

« Nopende onze spelling/ die is met de ghewoonlyke niet heel ghelyckstemmigh/ nochtans de zelve naarder ghelyckende als eenighe andere des spellings niewe herstellinghen. Doch de wyl een ghoede eenpaartighe spelling/ als een grondvest is van een welgheboude spraack/ ende dat in onze ghewoonlyke wyze misbruyck van elck daar iet oplettende ghevonden word/ hebben wy raadpleghende met verscheyden luyden hem dies verstaande/ zo in zonderlinghe steden

terijngh te vinden : en*de* ghemaerckt dat tot noch toe/ niema*nd* treffelic daar in ghewrocht hebbende/ iet an den dagh ghebraght en heeft : Zo be*n* ic van den zinne ghe-worden.... dit bouxkin van der Spellijnghe an de*n* dagh te brijnghe*n* : op dat van nu voord an/ tzelfde in alle schólen van Néderlandscher spráke/ den jonghers zoude móghen voorghehauden ende onderwézen werden » (1).

LAMBRECHT was een voorstander van de phonetische spelling. Hij zet niet alleen de orthographie van zijnen tongval uiteen, maar zoekt ook de klanken van de voornaamste andere Nederlandsche dialecten zoo nauwkeurig mogelijk weer te geven (2). Daarom kon zijn boekje

---

van Holland/ als in Braband ende Vlaanderen/ oock op heel oude ende verscheyden niewelyck veranderde spellinghen scherpelick lettende/ *zulcken voet* ghenomen *die de ghemeen spellingh zo na komt als doenlyck, ende nochtans in zich selven eenpaartigh en gelyckformigh is;* zo elck int overlezen van deze twespraack zien magh. » (A 4.)

Doch die algemeene taal is niet zooals bij DE HEUITER, eene verstandhouding tusschen al de voornaamste dialecten. Dit denkbeeld wordt er zelfs bespottelijk gemaakt : « G*(edeon).* Wiens wyze van spreken zoud' ick u Neefken dan leren? R*(oemer)* de beste. G. hier zal 't gheschil zich wydlustigh delen; de Brabander zal zegghen de vrindelyckste taal te hebben/ de Hollander de zuyverste/ de Vlaming zal oock de zyne willen voorstaan/ de Stichtse en Gelderse desghelyken omdat zij het Hooghduyts wat naarder komen, de Vries zal zyn spraacx oudheid by brenghen. R. Ofmenze al te hoop by een riep om t' gheschil te effenen. G. Dat doet/ lust u te horen/ hanen krayen/ hennen kaekelen/ katten maewen/ ...... ende al dezen hoop/ ghelyckelyck een duivels muzyck voort brengen. » (Bl. 62.)

(1) *Op. cit.* A ij.

(2) B. v. : « *ei* of *ey*, werd ghenomen, in de naaruolghende ende dierghelike silleben ende woorden, als *zeik*, op zijn Brábants, van *zeikin*, voor *zeaken* (*de uitspraak en spelling van Lambrecht's dialect*) — *eu* zalmen némen in de naaruolghende ende dierghelike silleben ende woorden, als *Heu*, *meutmaker*,... op zijn Brábants. — *Iaei* of *iaey* werdt alleane van den Hollanders en Zealanders ghebruukt... » enz. (D 1, v°, D 11.) — Zoo komt het dat zijn vocalisme een veertigtal vocalen, diphthongen en triphthongen telt.

« in alle scholen van Néderlandscher spráke » voor 't eerste leesonderricht dienen en den titel voeren van *Nederlandsche Spellijnghe*. « Niet, zegt hij, dat mijn meanijnghe of verstand zy/ dat de Hollanders/ of Brábanters haar eighen manieren van uutsprake, op de Vlaamsche wíze/ of de Vlámijnghe*n* ende Vriezen haar pronu*n*ciacië/ op de Brábantsche/ of Holla*n*dsche uutsprake veranderen zullen : maar dat elc in tsine zulke termen of silleben van spráken/ als hy in zijnder moeder tálen ghebruukt/ de zelue déghelic/ ende met zulken letters alsser toe dienen/ spelle*n* magh. Exempel : zo waar de Zeala*n*der pronu*n*ciëerd Jae/ daar en behoard hy in tspellen va*n* den zeluen woorde den Vlámijngh noch den Brába*n*ter niet te volghen/ aldus Ja : of hy moeste oac zoa spréke*n* (1).

Dat zelfde beginsel van taalparticularisme werd toegepast op het Brabantsch dialect door ANTONIUB SEXAGIUS of VAN T'SESTICH. De overeenkomst van beide werkjes de *Nederlandsche spellijnghe* en de *Orthographia* in het toegepaste beginsel en in menige bijzonderheden, als de schrijfwijze der lange vocalen *aa*, enz., der *au* (Nl. *ou*, *au*), der *ou* (Nl. *oe*), enz. zou ons tot het besluit voeren dat SEXAGIUS zijn voorganger heeft geraadpleegd en diens wenken te nut heeft gemaakt. Hij verklaart echter uitdrukkelijk dat hij niemand in België kent die vóor hem eene soortgelijke onderneming op touw zette (2). Die derde proef tot het scheppen eener degelijke orthographie is wel is waar beperkt tot het phonetisch schrijven van een dialect; maar dit dialect had het grootste aandeel in de definitieve

(1) *Op. cit.* Inleiding.

(2) « *Neminem tamen video qui ex professo id* (d. i. de verbetering der spelling) *in Belgico nostro, eoque Teutonico idiomate, hactenus facere tentarit.* (*Op. cit.* A 5, v°.)

vorming van het Nederlandsch, zoodat de schrijfwijze die voor den tongval kon gelden, ook aan de beschaafde schrijftaal ten goede kon komen, en dat zij voor de latere hervormers meer belang opleverde dan VANDER GUCHT of LAMBRECHT. Onrechtstreeks ten minste zal dan ook SEXAGIUS' werkje wel invloed op onze spelling uitgeoefend hebben.

PONTUS DE HEUITER heeft het geraadpleegd (1) en wellicht heeft de schrijver van de *Twe-spraack* die in zijn voorbericht van *des spellings niewe herstellinghen* gewaagt, het ook in de handen gehad (2).

Door dit werkje werd de naam van den schrijver bij zijne tijdgenooten zeer bekend. Sedert is hij in vergetelheid geraakt en de uitgevers van Joos LAMBRECHT zijn de eerste, meen ik, die hem opnieuw eene plaats onder de spellinghervormers hebben ingeruimd, zonder nochtans in bijzonderheden over hem te treden. Zoo ook Dr TE WINKEL, die hem alleen door PONTUS DE HEUITER schijnt te kennen (3).

't Is niet enkel om in die leemte te voorzien, en SEXAGIUS zijn rang onder de Nederlandsche orthogra-

(1) « Meester ANTHONIS TZESTIH advocaet inden hogen raet tot Mechelen heeft over aht *(sic)* jaren int Latijn van deze zake zeer kort geschreven : maer want zijn voorneme alleen is te leren plat Brabants : t' mijn opreht Nederlants/ of elc lant zijn uitsprake/ zult u niet verwonderen dat wij altemet verscheiden spreken en oordelen/ aangezien van ouden tiden vriheit gebleuen is/ tot den dage van heden/ onder alle die haer oit gemouit hebben met die Vrikonsten/ verscheide gevoulen te mogen hebben/ zonder tegens vrienschaps wetten en geboden, enihsins te zondigen/ want den lezer van als lezende/ mah volgen in dusdanigen twist/ zonder noot van zielververlies/ of te quetsen die gemeen ruste/ dat hem gelieft en best behaeht. » (*Nederduitsche Orthographie*, bl. 29 en 30.)

(2) Zie de nota, bl. 170.

(3) Hij noemt hem *Anthonis Tzestich* evenals DE HEUITER doet. Cfr. *Grundriss der Germ. Phil.*, 2e uitg., I, bl. 783, 794.

phisten terug te schenken dat thans in de *Leuvensche Bijdragen* de vrij zeldzaam geworden tekst met de noodige inlichtingen over schrijver en inhoud wordt afgedrukt (1). In de eerste plaats wilden wij daardoor op 't groote belang der phonetische poging van SEXAGIUS naar behooren de aandacht vestigen. En voor vakmannen zal het wel niet noodig zijn veel woorden te verspillen om te doen uitschijnen welk groot belang pogingen als deze opleveren, bij de nauwkeurige studie van de ontwikkeling der dialecten en der taal in 't algemeen.

Wel is waar hebben de waarnemingen van SEXAGIUS enkel eene betrekkelijke waarde. Daar hij nochtans de klanken van zijn dialect bijna overal met die van 't Latijn en 't Fransch vergelijkt, is zijn arbeid voor ons een kostbare bijdrage tot de kennis der Brabantsche uitspraak op 't einde der XVI[e] eeuw.

Wij laten hier den herdruk der *Orthographia* door eene korte inleiding over persoon en doel van den schrijver voorafgaan en door een commentaar over zijn werk volgen.

*
* *

(1) Volgens de vriendelijke mededeeling van den H. F. VANDER HAEGHEN, hoofdbibliothecaris aan de Hoogeschool van Gent, bezit de bibliotheek dier stad drie exemplaren van de *Orthographia;* twee, verneem ik uit dezelfde bron, zijn er na den dood van SERRURE uit diens boekerij verkocht geworden respectievelijk voor 20 en 30 frank. De bibliotheken van Brussel en Luik bezitten het werkje niet; bij die van Leuven berust een zeer wel bewaard exemplaar, dat ons bereidwillig ter beschikking in gesteld geworden om dezen herdruk te verzorgen.

Antoon van t' Sestich (1) of Sexagius — zooals zijn vader naar het heerschende gebruik zich reeds liet noemen — stamde af van Tieleman van t' Sestich (2) die te Leuven den 6 November 1419 overleed en de stichter was eener familie die aan ons land veel mannen van beteekenis heeft geschonken. Tieleman's zoon Jan, te Leuven geboren, liet drie dochters na, en een zoon, Ghislenus (3). Deze had drie zoons, waaronder Jan van t'Sestich of Sexagius (4), den vader van onzen schrijver, die zich te Brussel ging

(1) Het meerendeel dezer inlichtingen over de genealogie van de familie van t' Sestich heb ik te danken aan de welwillendheid van Mevr. de Mentock, geboren Barones Snoy, wier overgrootmoeder Dorothea Francisca Josepha, de laatste der van t' Sestich's (1721-1793), de achterkleindochter was van Antoon, den schrijver der *Orthographia*. Voor de andere bijzonderheden over deze familie raadplege men in de eerste plaats Edw. van Even, *Messager des Sciences historiques*, *Jg.* 1877, bl. 166 en volg., en *Louvain Monumental*, bl. 39 en 305; verder A. Wauters, *Histoire de Bruxelles*, I, bl. 492 en III (Liste biographique); Reusens, *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, série II, T. XI; Valerius Andreas, *Bibl. Belg.*; Molanus, *Hist. Lov.*, édit. De Ram, I, bl. 482 en II, bl. 759.

(2) Tieleman oefende het ambacht uit van hoefsmid en kwam door taaie vlijt tot rijkdom. Zijn zoon Jan, te Leuven den 8 Maart 1467 overleden, wist met hetzelfde bedrijf het vaderlijk erfdeel nog te vergrooten.

(3) Ghislenus werd te Leuven licenciaat in de rechten en overleed aldaar den 4 Augustus 1508. Hij was het die *het Sestichen huys* op de Naamsche straat te Leuven liet bouwen, dat later 't College van Utrecht werd, bijgenaamd « van den Hoogen Heuvel » *(Collegium Alticolense)* en nu nog, onder den volksnaam van *Hoogen Heuvel*, ten deele tot lokaal voor 't Koninklijk Atheneum dient.

(4) Den 9 Februari 1495 te Leuven geboren en te Brussel den 3 Juni 1558 gestorven. Hij was licenciaat in de rechten, vermaard advocaat aan den Soevereinen Raad van Brabant, Geheime Raad van Karel V en Algemeene Ontvanger der domeinen in 't kwartier

vestigen en in 1530 in het huwelijk trad met ELISABETH BOISOT van Mechelen.

ANTONIUS SEXAGIUS zag omstreeks 1535 te Brussel het licht. Hij werd te Leuven tot licenciaat in de rechten en daarna te Orleans tot doctor bevorderd. Later benoemd tot advocaat bij den Grooten Raad van Mechelen, trouwde hij in die stad met MARGARETHA VAN OVERBEKE, edelvrouwe van Damme, dochter van WILLEM VAN OVERBEKE, secretaris en later griffier van den Grooten Raad (1). Hij stierf te Mechelen den 10 September 1585, waar hij, zooals ook zijne echtgenoote, in de kerk van Sinte Katharina begraven werd (2).

Breda. In 1530 trad hij in het huwelijk met Elisabeth Boisot (geboren te Mechelen in 1513 en gestorven te Maastricht den 21 April 1559, dochter van DESIDERIUS BOISOT, Tresorier-Generaal van Karel V en van Margaretha van Oosterwijk), en werd de gezegende vader van 18 kinderen. De oudste was Desiderius, te Brussel in 1531 geboren en te Leuven den 9 Maart 1585 gestorven. Hij werd advocaat zooals zijn vader en bekleedde onder andere hooge ambten dat van Voorzitter van den Raad van Brabant (1578) en van Kanselier van Brabant (1580). Hij was vroeger door Karel V in den ridderstand verheven geworden.

(1) Uit dien echt sproten 8 kinderen, waaronder :

1° Jan Antonius, geboren in 1573, doctor in de beide rechten van de Leuvensche Hoogeschool, tot kanunnik van de St Pieterskerk van Leuven benoemd en later tot professor aan de Universiteit, waar hij tweemaal, in 1617 en 1623, het ambt van rector bekleedde. Hij werd in 1628 voorzitter van 't Academisch College St Donatus en stierf te Leuven den 10 November 1634.

2° Willem, pastoor van de St Quintinuskerk te Leuven.

3° Ridder Philippus Antonius, die in zijne jeugd als kapitein diende, het beleg en de inneming van Oostende bijwoonde en tot zeven maal toe, tusschen de jaren 1624 en 1650, het burgemeesterschap der stad Mechelen waarnam.

(2) Een Fransch grafschrift waarvan ons de tekst bewaard is gebleven, herinnerde aldaar beider afsterven. 't Luidde als volgt :

Onze SEXAGIUS was een ontwikkeld man. Hij was beslagen in het Nederlandsch, Fransch en Latijn en blijkt niet onbekend geweest te zijn met de Duitsche en Italiaansche talen. Buiten de *Orthographia* kennen wij nog van hem eene verbeterde uitgaaf van een werk over burgerlijke rechtspleging door PHILIPS WIELANDT, raadsheer bij den Grooten Raad van Mechelen in 't Nederlandsch opgesteld en in 1558 te Antwerpen verschenen (1). De eerste uitgaaf, door SEXAGIUS bezorgd, zag het licht in 1573 onder den titel van *Practycke Civile des Edelen Heere M. Philips Wielandt, Raedt ons gheduchts Heeren Philippus Ertshertoghe van Oostenryck, Hertoghe van Bourgongie, etc. President in Vlaenderen ende naderhandt hooft van synen Hoogen Rade neffens hem residerende. Van nieus oversien, ghecorrigeert ende ghesuppleert by Ant. van t' Sestich, advocaet voor den voorschreven Raedt tot Mechelen. Gheprint T Antwerpen by Hans de Laet, in de Cammerstrate, in de Rape*, 1573. Dat boekje beleefde een zeker getal uitgaven : in 1598 te Antwerpen, in 1603 te Rotter-

---

Cy gist ANTOINE DE SESTICH, *Escuier, Sr*
d'Ophem et Damme, & D.
MARGUERITE D'OVERBEKE.
Mourut le X sept. 1585.
Elle le 25 Feb. 1631.

(Cfr. *Provincie, Stad ende district van Mechelen opgeheldert in haere kercken*, enz. *alsoock alle op-schriften*, enz. *Tot Brussel. By B. Jorez, 1770.*)

(1) *Practique, maniere van procederene, gemaect duer Meester Philips Wielant, heere van Eversbeke, voortyts President in Vlaenderen, ende Raetsheere in den grooten Raedt te Mechelen. Gheprint T Antwerpen by Hans de Laet, in de Cammerstrate, in de Rape*, MCCCCCLVIII.

(Titel aangehaald door PAQUOT, *Mémoire pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept Provinces des Pays-Bas*, enz. T. XV, bl. 54 en volg.)

dam, in 1606 te Amsterdam, weer te Rotterdam in 1622 en 1642, eindelijk te Antwerpen in 1646 (1).

Drie jaar na de eerste uitgaaf van de *Practycke civile* liet hij zijne *Orthographia* drukken.

In de *Cronycke van Mechelen* van Azevedo lezen wij, onder 't jaartal 1576, het volgende bericht :

« Op den 12 November heeft den Heere *Antonius van 't Sestich* Advocaet in den grooten Raedt tot Mechelen, opgedragen aen den Heere *Jacob Suys* inwoonder tot Mechelen, seker boecksken in de Latijnsche taele, raekende de Brabantsche letterkonste geseyt *Ortographia* gedruckt tot Loven by Jan Maes in 't selve jaer, ende goed-gekeurt door den Heer Jan Van Loe, geseyt Loëus, Penitentier der Metropolitane tot Mechelen, ende Licentiaet in de Godts-Geleertheyt.

In deze opdragt verhaelt den Heere *van 't Sestich* hoe den Heere *Jacob Suys*, gewoon was ten synen huyse (in de Nonne-straete) te ontfangen vele geleerde persoonen, die op reyse zynde by geval door Mechelen passeerden, als hy nog syne goederen besat, ende syne erfgoet niet vermindert en was, welcke aen hem nu door de droeve tyden ontbraeken, ten deele door de plunderinge van dese stadt ontnomen (2), ende ten deele, door de verwoestinge van 't Vader-landt ende afval der tegenpartye, ten

---

(1) De uitgaven van 1606 en 1646 trof ik op de Bibliotheek der Hoogeschool te Leuven aan. Voor de andere vgl. Paquot, *loc. cit.* en de *Bibliographie des Pays-Bas*. Die van 1606 is opgedragen aan Nic. Micault : *Clarissimo Viro Dn. Nicolas Micault Domino ab Indevelt, Phylippi II. Hispaniarum Regis in privato suo consilio Conciliario gravissimo Antonius a Tsestich S.* — Volgt een in 't Latijn geschreven bericht.

(2) In 1572 werd Mechelen drie dagen lang door 't leger van Alva geplunderd. Cfr. J. David, *Geschiedenis van Mechelen* en *Vaderlandsche Geschiedenis*.

grootsten deele ontrocken (*sic*) ende onthouden, ende ten deele verteert, waer door hy gedwongen wirt syne liberaelheyt te verminderen... » (1).

SEXAGIUS die een weetgierig en helder verstand bezat, stond ongetwijfeld in druk verkeer met geleerden. Een van die mannen wiens gezelschap hem het dierbaarst schijnt geweest te zijn was Jonkheer JAKOB SUYS of SUSIUS (2), een geboren Hollander, als geleerde hoog aangeschreven (3), die zich vooral bezig hield met de studie van de Oudheid, doch ook met poëzie, — in 1590 gaf hij zelfs Latijnsche gedichten uit waaronder hekelverzen en berijmde psalmen (4) — en wien, zooals we gezien hebben, SEXAGIUS zijn boekje opdroeg.

---

(1) *Vervolg der Cronycke van Mechelen ten tyde der Regeringe van Philippus II Coninck van Spaignien. Tot Loven. By J. B. Van der Haert, in den Gulden Helm,* IV, bl. 25. 't Eerste deel voert tot titel : *Korte Chronycke van vele gedenckweerdige Geschiedenissen soo in de principaele steden van het Hertoghdom van Brabant als in de stadt ende Providcie van Mechelen.*

(2) Zijne voorouders waren van Dordrecht, alwaar een ALLARD SUYS (1393-1473) het burgemeesterschap had waargenomen. Zijn vader DANIËL, was de oom van CORNELIUS SUYS, Heer van Rijswyck en President van den Hove van Holland en Zeeland in 1559. Hij zelf had uit zijn huwelijk met MARGARETHA VAN BERCHEM, uit Antwerpen, twee zoons : Daniël, Heer van Laer en jonkh. Jakob. Uit Mechelen, waar hij langen tijd verbleef, trok hij naar Luik, waar hij in 1592 op 72-jarigen ouderdom stierf. (Cfr. *D'Oude Chronycke ende historiën van Holland (met West-Vriesland), van Zeeland ende van Utrecht door W. van Goethoeven. In 's Gravenhage. By Hillebrant van Wouw, 1636.)*

(3) *D'Oude Chronycke* noemt hem « een seer geleert man » en de schrijvers van 't *Itinerarium per nonnullas Galliae Belgiae partes* zeggen van hem : « *Jacobus Susius noster, reconditae Vir eruditionis* » (Cfr. *Abrahami Ortelii et Joannis Viriani Itinerarium*, enz. Leuven, Van der Haert, 1757, bl. 2.)

(4) VALERIUS ANDREAS, *Biblioth. Belg.*

Aan welke omstandigheden dankte de *Orthographia* haar ontstaan?

Sedert dat SEXAGIUS vader geworden was, en voor 't onderwijs zijner jongens te zorgen kreeg, was het hem onredelijk voorgekomen het taalonderwijs met het Latijn te laten aanvangen, zooals meestal gebeurde. De kinderen ondervonden natuurlijk veel moeilijkheden in 't werktuigelijk lezen dier taal.

« Telkens als ik over het eerste onderwijs der kinderen nadacht, » zegt hij in zijne inleiding, « is het mij gebleken, dat de beste weg tot de kennis der beginselen hierin bestond, de jeugd welke aan de school is toevertrouwd, in hare reeds van moeders schoot af gekende en gemeenzame spraak, alvorens in het Latijn — eene gansch onbekende en vreemde taal — het leesonderricht te verstrekken. Het tegenovergestelde heeft gewoonlijk plaats.

Trouwens, dat het meerendeel onzer schoolmeesters, en ja, al degenen die zich gelasten met de opleiding der jeugd in het hanteeren der Latijnsche taal, het tegenovergestelde doen, daarvan geven ze deze reden : onze Dietsche taal gaat tot nu toe mank aan zulke gebrekkige en bedorven spelling, dat, de jonge leerlingen, die de eerste beginselen der leeskunst bij haar gaan putten, geen anderen uitslag zullen verkrijgen dan, wanneer zij met het leesonderricht in het Latijn zullen beginnen, opnieuw alles te moeten afleeren en al de vruchten van den geleverden arbeid te verliezen. Waarom? Omdat de klinkers en tweeklanken gewoonlijk op eene heel andere wijze uitgesproken worden in de volkstaal dan in 't Latijn, men weet het bij ervaring.... »

Het doel door den schrijver beoogd wordt verder even duikelijk omschreven :

« Daar moet dan eigenlijk », gaat hij voort, « een weg gezocht worden, een middel, waardoor onze moedertaal,

dank zij eene gezuiverde spelling, kan verstaan en uitgedrukt worden, zoodat ze nergens in strijd komt met de uitspraak van 't Latijn, maar er overal volkomen aan beantwoordt. Ja, ze moet zoozeer zelfs met de goede en echte uitspraak der Latijnsche taal overeenstemmen, dat de kinderen, die eerst op gemakkelijker wijze in de moedertaal onderwezen zijn, daarna van zelf en zonder moeite ook in het Latijn goed en volgens den regel kunnen lezen. »

't Is dus een paedagogisch beginsel dat SEXAGIUS' werk overheerscht. De jonge leerlingen moeten, volgens zijne zeer redelijke methode in de eerste plaats hunne moedertaal kunnen lezen en slechts later tot het Latijn overgaan. Doch de orthographie der moedertaal is niet vastgesteld en wijkt zoodanig van de Latijnsche af, dat dergelijke methode voor de leerlingen tot veel verwarring en tijdverlies aanleiding kan geven. Ook hoeft men met de regeling van de spelling te beginnen : dezelfde klanken moeten in beide talen zooveel mogelijk door dezelfde letters uitgedrukt worden.

't Lag dan ook op den weg van den schrijver de klanken (vooral 't vocalisme) van zijn dialect te bepalen en ze met de Latijnsche in vergelijking te stellen. Daarin bestaat voor ons, zooals we het reeds zeiden, het grootste belang zijner onderneming, en 't is dus voornamelijk dat punt, dat in den commentaar zal besproken worden.

*
* *

Wat de wijze van uitgaaf van den tekst betreft, wij hebben getracht zooveel mogelijk de physionomie ervan weer te geven.

De pagineering en 't onderscheid tusschen elzevier, cursief en gothisch blijven behouden. De eenige toegebrachte

wijzigingen bestaan in het vervangen van ę in den Latijnschen tekst door æ, en in het oplossen in cursief der verkortingen ā, ē, ō enz., qz en q; (=*que*) en '(=*us*).

Voor 't gemak der verwijzigingen van den commentaar, worden in den tekst de regels op den rand genummerd.

DE

ORTHOGRAPHIA

LINGVÆ BELGICÆ,

SIVE

DE RECTA DICTIONVM

Teutonicarum scriptura, secundum Belgarum, præsertim Brabantorum, pronuntiandi vsitatam rationem.

AVCTORE ANTONIO SEXAGIO.

LOVANII

Excudebat Ioannes Masius Typogr. Iurat. ANNO 1576.

CVM GRATIA ET PRIVILEGIO.

Hic liber nihil continet quod catholicam fidem offendat, vel Christianis moribus aduersetur : Quod attestor Ioannes Loeus S. Theologiæ Licentiatus, necnon Ecclesiæ Metropolitanæ Mechlinieñ. Pœnitentiarius.

DN. IACOBO SVSIO,

VIRO INCOMPARABILI,

ANTONIVS SEXAGIVS

S. D.

NON *solum scire aliquid artis est V. C. sed ars etiam quædam quæ compræhenderis docendi est, vt ait Cicero, quae sanè maximam partem in eo posita est, vt à facilioribus ac magis notis ad difficiliora paulatim fiat progressio, minusque vulgò nota : quemadmodum non vno in loco id summus docendi ac disponendi artifex Aristoteles disertè tradere atque inculcare penè voluisse visus est. Vnde mihi semper de prima puerorum institutione rationem in animo versanti, ea optima via esse atque ingressio ad primam elementorum doctrinam apparuit, qua videatur vt iam scholæ traditi pueri prius legere docerentur vernaculæ linguæ iam illis ab vbere sinuque nutricio notum ac familiare idioma, quàm, quod ferè fit, Latinæ linguæ prorsus ignotum atque alienum. Cæterùm quòd plerique apud nos scholarum magistri, omnesque adeò qui pueros ad Latinæ*

linguæ vsum comparandum erudiendos suscepere, contra faciant, hac se causa tuentur quòd Vernaculum nostrum Teutonicumve idioma tanto in vitio scripturæ atque deprauatione positum hactenus iaceat, vt si legendi in eo principia pueri ponerent, nihil aliud consequerentur, quàm vti tum, quum ad Latina legenda accederent, multa rursum dedocendi forent, omnique peracti laboris fructu exciderent, propterea quòd alio longè sono pronuntiari literas atque diphthongos vulgò vernacula in lingua solere, quàm nunc in Latina fiat, compertum sit : nec id modo si reputes rectum Latina proferendi modum ac rationem, verum etiam in pervulgata hodie quæ obtinet pronuntiationis deprauatione. Itaque id inde consequi necesse, vt magna ex parte, ea quæ non nisi longo vsu ac studio imbibissent, longiore illis tempore postea dediscenda omnia, vt de integro formari os, atque alia illis inseri pronuntiandi forma atque addisci possit, non absque graui & indigna tenellorum vellicatione ingeniorum, nec paruo temporis dispendio, ne dicam præceptorum molestias maximas, atque ingrata tædia. Verùm hic ego me illis opponere, ac fortiter occlamare soleo :

Quæ-

Quærendam ergo aliquando tandem viam ac rationem quâ idioma nostrum ita possit castigata scriptione compræhendi atque exprimi, necubi cum Latina pronuntiatione planè pugnet, sed ad vnguem vbique respondeat, adeoque etiam cum recta illa atque genuina quam dixi consentiat, quò inuenta illa denique, puerisque proposita, faciliore primum ratione vernaculum idioma edocti, vltro dein ac sine negocio per se ipsi quoque rectè riteque Latinum legere queant. Neque tamen tam de præceptoribus mirari subit, quod nihil eius generis aggressi tentauerint hactenus, posteaquam illis, vti de illorum querimonijs cognoui, non cum vno imperitiæ monstro rem esse sciam, quàm nullum vel patrem extitisse qui curam hanc liberis suis impenderit. Equidem ex quo me susceptis liberis Deus patrem fecit, nihil paterni à me alienum esse existimaui, nec planè piguit inter grauiora studia etiam hunc pro liberis subire laborem, vt huic malo remedium, quod mihi videretur commodissimum adferri posse, indagarem, inuentum describerem, illudque deinde in publicum ederem : non sanè vllius gloriolæ aucupio (quum ex humili hoc scriptionis argumento magis mei detractionem metuam

9, 10 *negotio*

quàm laudem sperem) sed vt in commune rem consulendam proponerem, & his velut initijs doctiores ad eandem hanc exactius tractandam prouocarem, quò recta tandem via communis omnium puerorum institutio procedere inciperet. Quod si fiat, tametsi interim etiam maleuolus seu dicax aliquis existat qui repræhendendi studio ista vellicet magis quàm ipse meliora depromat, communem scriptorum fortunam æquo animo ferre statui, studiumque meum erga rem nostratum tanquam indice ostendisse contentus ero, eaque me mea in publicum consulendi beneficentia contra omnia inuidiæ coniecta spicula tuebor.

Tu qui animi mei propositum scopum, studiaque omnia penitius perspecta iam diu habes, de ijs testificari etiam apud alios facilimè poteris, qui literarum doctrina capti ac præcellentes ad te prouisent. Etenim iam olim ex quo te noui, doctos plerosque & accuratos homines hac iter fortè facientes ad tuam domum memini crebrò diuertere solitos, téque illos benignè liberaliterque accipere, tum quum integræ tuæ opes, atque intacta manebant patrimonia. Quibus nunc quidem, calomitosissimi temporis iniuria difficillimè cares par-

tim

17 *facillime*

*tim illis dudum huius in oppidi direptione accisis, partim patriæ vastatione atque iniqua partium discessione maximam partem ereptis atque detentis, tibi*que *tantisper decoctis; quo tuæ jam benignitatis antiquæ tanquam inhiberi liberalitatis*que *claudi cursum non alius quàm tu ipse multò omnium ferre molestissimè tibi sum conscius. Sed tamen si te mea illis literati sermonis collationibus exponere & probare studia contingat, magnum tum mihi per te laboris mei tulisse præmium videbor, eo*que *etiam facilius posse imperitorum, atque horum semidoctorum nasum, sannas*que *contemnere. Vale Machlinia, pridie Idus Novembris 1576.*

6, 7 *alius quam tu ipse* werd in den tekst zelf met zwarten inkt verbeterd in *alios quam te ipsum* ...

DE ORTHOGRAPHIA

SEV RECTA DICTIONVM

Teutonicarum scribendi ratione, secundum Belgarum, præsertim Brabantorum pronuntiationem.

DEPRAVATAM esse multarum literarum ac diphthongorum apud Latinos pronuntiationem, multi passim viri literati sæpè conquesti sunt : ex quibus nonnulli quæ singularum literarum, tum apud Latinos, tum apud Græcos, vera ac natiua deberet esse pronuntiatio, conati sunt demonstrare. Neque tamen eo profecerunt vt eos, qui ad Latinas literas se conferrent, emendatis vitijs quæ tum ex corruptela vernaculi sermonis, tum aliunde contraxerant, ad priscam, veram, ac genuinam Latini sermonis pronuntiationem planè reducere potuerint; tantum abest vt singulas nationes scripturæ vitia, quæ ex deprauata Latina pronuntiatione contraxerant, in suo quamque idiomate vt corrigerent aliquousque impulerint : vel etiam vt crassissimos illos errores, quos nullo exemplo, atque adeò contra receptam vel inuectam Latinam pronuntiationem, ipsæ sibi adsciuerant non paucos, in vniuersum sustulerint. Tolerari enim potuis-

set si

set si quælibet natio in scribendo idiomate suo, Latinorum ta*n*tum errorem secuta fuisset, & in hoc sibi constitisset, vt vnius literæ eundem vbique, saltem quem apud Latinos habet, sonum seruasset : verùm eò res processit, erroremque error traxit, pr*æ*sertim apud Belgas nostros, & in illis apud Brabantos (quibus hæc potissimu*m* scribimus), vt non solum non vtantur ijs literis, quibus tum Latinos, tum eorum exemplo alias nationes, interdum rectè, aliàs vti perperam vident, verum contra omnem rationem aliàs illis substituant, nihil minus quam id quod volunt exprime*n*tes : tum deinde vnâ eâdemq*ue* literâ non ad vnum tantum vel duos, verùm ad tres vel quatuor interdum sonos, eosque diuersos, vtuntur, prout ex his qu*æ* in progressu dicentur, singulatim apparebit. Ex quo & aliud malum manauit vt iuuenes nostrates, dum se ad Latinarum literarum lectionem conferunt, eosdem abusus errataq*ue* retineant, quæ ex proprio & vernaculo idiomate antea imbiberant. Quod si fuisset, vt primo pueri rectè in suæ & natiuæ linguæ prolatione instituti ad Latina lege*n*da disce*n*daq*ue* accessissent, vltrò profectò atq*ue* sine negotio rectam Latin*æ* pronuntiatione*m* quoq*ue* postea compræhendissent. Et licet plerasque nationes in id incumbere videamus vt crassissima illa errata passim eliminent atq*ue* exorent, quod libri apud illas editi & descripti

satis contestentur, neminem tamen video qui ex professo id in Belgico nostro, eoque Teutonico idiomate, hactenus facere tentarit. Res prima facie satis ardua vel inde apparens quod plurimos in eo audias sonos, quos in Latinis verbis nullos sentis, ac protinus Latinis literis notisque scribi posse diffidas. Quod vt omninò inficias ire nolim, sicuti neq*ue* illud in idiomate nostro plures reperiri diphthongos qua*m* vel in Gallico, Hispanico, vel Italico, ita spero tame*n* me id demonstraturu*m*, vniuersum nostrum idioma rectè posse scribi si non ijsde*m*, saltim totide*m* literis quot in vulgari alphabeto Latino nobis exhibentur, modò mihi concedatur in locum earum, quas vt superfluas tollam, vel saltem in alium vsum transduca*m*, alias supponere : deinde ex vocalibus tot diphtho*n*gos conficere, quot necessitas exiget.

DE VOCALIBVS, *earumq*ue *numero*, *ac longarum à breuibus discrimine*, *quæq*ue *apud nos longa*, *quæ breuia scribenda sint.*

Proinde vt à vocalibus initiu*m* faciam planè indubitatum esse constituo vocali nos vna destitui, quæ medium sonum reddat inter **a** & **e**, nempe ea quæ referat ouiu*m* balantium vocem : & ne magna*m*, in qua olim assueuimus scriptura mutationem faciam, existimaui illam commodè hac quæ sequitur figura nobis

non

non insueta scribi posse, nempe **ę**, cui si præponas **b**, signatus co*n*stabit ouium belantium sonus **bę**. Ex altera autem parte vocalis Græca **y**, qua Latini vtuntur, à nobis vt superflua relinqui poterit, neq*ue* enim video vbi in idiomate nostro necessaria accidat. Erunt igitur vocales qu*æ* nobis in idiomate nostro vsui sint hæ tantummodo, **a. ę. e. i. o. u**, quarum vis ac vsus tum in producendo ac corripiendo, tum in conficiendo ex illis diphthongos, vbi demonstratus fuerit, paululu*m* erit, quod restabit operæ. Ac in primis non animaduersum fuisse à vulgo quantu*m* discriminis sit inter vocalem longa*m* & breue*m*, quamq*ue* diuerso sono distingui debeat vocalis longa à breui, minimè esse mirandum duco, quum nec in lingua Latina id hactenus vix perpensum, nunquam certè in vsum, etiam à doctissimis, quos quidem audiuerim, adductum sit. Quum tamen in eo magnum vertatur momentum, consistatque non solùm nostrum, atque adeò cætera vulgaria idiomata aptè scribe*n*di, verùm & Latina rectè pronu*n*tiandi ratio. Neq*ue* enim existimandum est Latinos olim sine vllo discrimine pronuntiasse vocale*m* lo*n*gam & breue*m*, non solu*m* in penultimis, veru*m* etia*m* in primis & vltimis syllabis, sicuti hodie co*n*sueuimus, sed vocales lo*n*gas ut minimu*m* in duplum lo*n*giore mora enu*n*tiasse quàm breues. Quod ipsum vt clarius meliusq*ue* percipias, deq*ue* illo iudicare queas facilius, fac

scribas

scribas vnius longæ vocalis loco duas vel tres omninò vocales, tumque dictionem ita proferas vt singulis vocalibus suum tempus tribuas, iudicabis continuo quis longarum vocalium debeat esse sonus, quamq*ue* is sit diuersus à brevium sono. Exempli gratia : Notum est quo apud nos modò bal pronuntiari soleat in Hannibal, & Hasdrubal, idque rectè, quòd scilicet breue sit : Verum in sal, non æquè rectè, quod longum sit : ac proinde vt sonum illius discas, scribe per geminum vel trigeminum **a**, hoc modo saal, vel saaal : quod si efferre coneris vt cuique vocali suum tempus tribuas, audis verum sonum productæ vocalis, non dissimilem ab eo quem in Gallico, quum male, dicere volunt, *mal*, vel etiam in nostro idiomate, quum manticam dicere volumus, **maal.** Perinde quis, bis, mis, tis, rectè quoq*ue* pronuntiare solemus, vtpote correpte : at vis, is, glis, lis, productas voces, non item. Proinde si scribas duplici vel triplici **i**, viiis, iiis, gliiis, liiis, ad eamque scripturam pronuntiationem conformes, vno tamen tractu, verum efferes sonum, audiesque in viis, quod audis in Gallico, *viz à viz*, quod eregione significat : in liis, quod in Gallico, *liz*, quum lilium dicunt. & simile quiddam in sexcentis alijs per te ipse animaduertas. Os quoque quando habet in genitiuo ossis, rectè à nostris pronu*n*tiari solet, nempe correptè : at os oris quod

produ-

productum, pronuntiandum est vt Galli faciunt quum plura ossa dicere volunt, *des oz* : Vltimas syllabas in forsan, forsitan, pecten, crimen, exin, dein, iubar, hepar, pater, mater, murmur, turtur, Pallas, Arcas, miles, teres, tempus, pecus, rectè item pronuntiare solemus. At in tytan, hymen, delphin, far, lar, par, crater, ver, cur, fur, foras, musas, Anchises, Chremes, rus, thus, ius, virtus, productiore sono, ac velut geminata vocali pronuntiandæ sunt : quod si facias in par (vt vnum aut alterum exemplum declarem) audies eum sonum quem in Teutonico reddimus, quum idem exprimere volumus, nempe paar : quod si idem in ius facias, audies eum sonum quem in Gallico, *iuz*, quum dicunt, *mettre iuz*, deponere : si denique idem facias in crater & ver, eos sonos accipies, quos in vltimis syllabis percipis, quum Gallicè dicis, fricare & delirare, *gratter & resuer*. Qnæ pronuntiandi ratio quum hactenus non fuerit in Latinis dictionibus vsitata, non potuerunt nostri homines diiudicare quid tantam sonorum à Latino diuersitatem in idiomate nostro efficeret, neque porrò quibus Latinis illa literis, quas tantum nouerant, depingenda erat. Quum, si attentè aduertas, comperies maxima ex parte diuersitatem illam non aliunde prouenire, quàm ex diuersa longarum vocalium à breuibus pronuntiandi ratione, Secundùm quæ plurimæ

dictio-

20 *Quæ...* — 30 *ratione. Secundum...*

dictiones quæ hactenus perperam per diphthongos alitérve Belgica nostra in lingua scribi soleant, scribendæ sunt per vocales longas seu duplicatas. Id enim, nempe per geminas esse scribendas potius quàm, ut nunc apud Latinos, accentu circumflexo notandas censerem, tum quod minoris laboris, tum quod minus nostris hominibus nouum id erit, quippe qui vel simile in multis dictionibus, siue rectè, siue perperam, factitarunt, vel etiam à Germanis superioribus, quibus affines sunt, factitatum viderunt, veluti quum nostri scribunt **veel** multum, **geeft** dat, **beeft** tremit, **steelt** furatur : item quum Germani per duplex **aa** (de hac enim vocali quod ea in serie literarum prima sit primum nunc dicere instituo) scribunt **baar** quod crinem significat, **baab** opes, **baal** pendulam, **baack** vncum, **kaal** caluum, **schaaf** ouem, **raach** vltionem. Ad horum igitur exemplum duplici **aa** scribendas censeo eas quæ sequuntur dictiones nostrates : **maar** sed, **maat** mensura, **waar** vbi, merx, verum, **maart** ancilla, **aan** ad, **baart** barba, **aart** ingenium seu indoles, **baar** feretrum, **gaan** ire, **staan** stare, **taart** placentæ genus, **vaan** vexillum, **maal** mantica, conuiuium, & vice, **baan** planicies, vel callis, **baat** odium, **gedaan** factum, **misdaan** delictum, **raat** consilium, **laat** sero, **gaat** vade, **draac** draco, **baat** commodum, **zaal** aula, **wraack** vindicta, **maacht** virgo. Neque enim pleraque ex ijs quæ dicta

sunt,

sunt, nempe **vaan** / **gaat** / **laat** / **baat** / **maal** / **raat** / aliò crediderim differre à **van** ab, **gat** foramen, **lat** tigillum, **bat** plus, vel melius, **mal** fatuus, **rat** glis, vel rota, quàm sola prolatione vocalis. Solebant autem nostrates hæc omnia & similia quæ duplici **aa** superius scripta sunt, per Latinam diphthongum **ae** scribere, quum ea longè aliam pronuntiationem habeat, ad quam ipsam designa*n*dam, alias etiam illa ipsa rectè vti consueuerunt, vt in **laet** sine, **maelt** molit, **maet** metit, **maent** mensis : ex quibus sanè, vel ipsis testibus, patet eam diphthongum alium habere sonum quàm quæ superius duplici **aa** scripta sunt, sicuti hæc copiosius suo loco dice*n*tur, tum cùm inter diphthongos de diphthongo **ae** agemus.

De Vocali ę.

Seqvitvr vt de vocali ę nouiter à me ascita, nonnihil dicam, qua quando destituti fuimus hactenus à nostris turpiter erratum fuit, dum non distinguere nossent inter illam & alteram vocalem **e**. Hoc tamen rectè ab illis factum, quòd eam quæ breuis, per simplex **e**, quæque longa erat geminato **ee** perscripserint : tametsi ne id quidem perpetuò, vt quum **zeyt** pro dicit scribunt, **vagen** pro tergere, **claer** pro clarus ; quum ista huius vocalis ę apud nos sonum habeant. Illud verò mirari subit, non eos statim

animad-

animaduertisse quàm longo interuallo inter se distent, **wecb** apage, & **węcb** via : Item **spel** ludus, & **spęl** acicula; **belt** imago, & **bęlt** concute nolam. Item **veel** multum, & **gęęl** luteus seu flauus : Item **geeft** dat, & **bęęft** habet, **wecken** excitare, & **węke** hebdomada : vt ita **s**ine discrimine hæc omnia & plurima his similia nostrates ijsdem literis, nempe **e** tum simplici, tum duplici scripserint, quum tamen eorum dispar (vt dixi) sit pronuntiatio. Neq*ue* hic solum abutuntur duplici **ee**, quum scilicet pro duplici **ęę** scribunt, sed etiam in alijs multis, vt quum eodem modo scribu*nt* **keeren** vertere, & **keeren** verrere, **meer** plus, & **meel** farina, vt suo loco, quum de vocali **e** disseremus, dicetur aptius. Et qua*m*quam ex iam memoratis liquido co*n*stare posset, ijs qui aurium iudicio aliquo præditi sunt, qu*æ* dictiones nostrates scribendæ sint per hanc vocalem **ę** tum simplicem tum duplicem, tamen non grauabor hic syluam quandam vtrarumque subijcere, conscius præsertim quam à nostris hic & turpiter & crebrò erretur, dum in Latinis dictionibus pronuntiandis, ex consuetudine, hac vocali **ę** persæpè abutantur pro vocali **e**, idque tum maximè cum sequitur eam **r** vel **s**; vti perspicuum magis euadet, dum ea quæ de vocali **e** dicemus cum his comparaueris. Simplici itaque **ę** inprimis scribenda censeo **pęper** piper, **tręken** doli, **kęken** obgannire,

nire,

nire, stęck baculus, knęcbt famulus, vęter compes, vęgen tergere, męrgen cras, spęl / spęllen aciculæ, ęl vlna, gęlt pecunia, vęlt campus, nęc ceruix, bęl tintinnabulum, węcb via, węgen viæ, węrelt mundus, ręgen pluuia, pęrse torcular, kęrker carcer, męrt forum, węrm calidum, vęrent superiori anno, tęren expendere, vertęren consumere, vervęren terrefacere, gęrs gramen, vergęren colligere, begęren cupere, kęren verrere, węrck opus, tęrgen, irritare, dęruen carere, lęuen viuere vel vita, tęrden gradi, vęrscb recens, tęrscbe pera, scbęrp acutum, vęt pingue, gebęt precatio, bęt quo pro articulo vtimur, vt quum dicimus, bęt lęuen vanden męnscbe : ręcbt ius, ręcbten iura. In quibus rursum notanda nostratium culpa, dum eodem modo scribunt peper piper, gecken irridere, atque pepel papilio, & becken peluis, quum tamen diuersum sonum habeant, & priora duo per ę scribenda sint. Duplici autem ęę, vtpote longa, scribenda sunt quæ sequuntur, pęęr pirum, będelęęr mendicus, kęęr carrus, clęęr clarum, vęęr taurus, procul, lęęr corium, bęęr vrsus, tęęr viscus, męęrt cessat, bęęrt ardet, vergęęrt colligit, begęęrt cupit, vertęęrt consumit, bęęft habet, lęęft viuit, kęęs caseus, ʒęęt dicit, lęęt iacet, węęc septimana. Non ignoro nonnulla ex istis paulò diductiore quàm alia ore pronuntiari, sed quia nisi à crassioribus

B primum

primùm erroribus vulgus nostratum reuocare constitui, consulto abstineo ab exactiore horum inter se distinctione; sufficitque si in præsentiarum commonstrauero quàm longo interuallo eorum pronuntiatio à vocalis **e**, qua scribi solent, pronuntiatione distet.

De Vocali **e**.

PRO tertia vocali posita fuit **e**, de qua nunc dicere instituo, ac ostendere quàm inscitè in pronuntiatione illius etiam apud Latinos erretur, quum sæpè pronuntient per **ę**, quod nonnihil mitius & exilius per **e**, quo scribitur, pronuntiandum erat. Quod quò manifestius fiat, è re duxi si primum ostendero verum huius vocalis vsum, tum in nostratibus, tum in peregrinis vel Latinis etiam dictionibus, quo cognito facilè erit cuique ad imitationem horum & in alijs quoque rectè formare suam pronuntiationem. Ac in primis rectè scribunt ac pronuntiant nostrates **vechten** pugnare, **wech** apage, **hecht** manubrium seu capulus, **trect** trahe, **wect** excita, **melc** lac, **fel** crudelis, **stelt** pone, **belt** imago, **spel** ludus, **quellen** vexare, **gelt** valet, **tellen** numerare, **tempst** cribrum, **water** aqua, **hijster** inops, **kerf** dica, **hauer** auena, **merrie** equa, **hamer** malleus, **errien** arare, **beste** optimus, **vesten** mœnia, **wespe** vespa, **gespe** fibula, **nestel** ligamen,

wet

1 *nostratium*

wet lex, **wetten** acuere, **bed** lectus, **met** cum, **besmet** pollutus, **spet** veru. Ad quorum imitationem Latinos oporteret pronuntiare **e**, quod est in his quæ sequuntur vocabulis, quæ prædictis conformia selegi, tempus, nempe pater, mater, merces, verbum, bestia, vestio, vespa, Nestor, omnes, &, debet, habet, & similia. Infinitum enim esset singula prosequi, atque adeò superuacuum, quum ex his paucis facilè sit cuique, qui modò non habeat Midæ aures, de similibus simile iudicium proferre. Sequuntur porrò nonnulla quæ rectè à nostris duplici **ee** scribi consueuerunt, quibus subijciam & aliqua quæ non rectè : Ac in primis quidem rectè scribunt per duplex **ee**, **veel** multum, **neer** humilis, **beeck** riuus, **geeft** dat, **beeft** tremit, **scheen** videbatur, **steel** manubrium, **reez** gygas, **speelman** tibicen, **smeet** percutiebat, **weechschaal** libella, **neep** pungebat, **genereert** / **corrumpeert** / **doceert** / & similia verba quibus passim ex Latinis deductis ad istorum modum vtimur. Quæ verò non rectè à nostris per duplex **ee** scribi consueuerunt, in primis sunt ea quæ superius ostendi per duplex **ẹẹ** scribenda. Extra quæ sunt & alia quæ perperàm per duplex **ee**, scribi diuersitas soni satis indicat, nempe **beest** pro bestia, **meer** plus, **heer** dominus, **keeren** vertere, **weer** nodus, **heel** integrum : quæ quomodo scribenda sint suo loco demonstrabitur, tamen

18 *gigas*

hic obiter admonuisse sufficiat, vt plurium collatione, vero vsu duplicis **ee** penitius cognito, falsus relegetur ac exulet.

De Vocali **i.**

Proximvm est vt de litera **i** dicamus, quæ nunc longa est, nunc breuis, ut cæteræ vocales; ac eam quæ longa est Galli nullo signo distinxerunt, vt quum *vil* vilis dicunt, *lict* lectus, *cuit* coctus, *cuir* corium, *vomir* vomere, *captif* captiuus, *saisir* occupare, *seruir* seruire, & *habit* vestis. Reddidi verò superius rationem quare mihi videatur consultius, vt pro longa vocali geminam scribamus; à Gallis interim discamus vocalem hanc quum longa est nulla extranea vocali addita denotare, sed potius illam geminare, ac proinde si non placeat vltimam illius dictionis *seruir* syllabam quæ nobis significat ignem vel quatuor, ita nude pro eo significato ponere, sed distinguere à Latino vir quod breue est : scribe sanè per duplex **ii viir,** relicta inepta qua hactenus vsi sumus scriptura **vier** : sic pro vltima syllaba illius dictionis *fourbir*, quæ apud nos cereuisiam denotat, scribe **biir.** Ad eundem modum pro vltima in *saisir* quæ pedicillum significat, scribe **ziir** : & pro vltima in *vomir,* quæ formicam significat, scribe : **miir** : & sicut Galli scribunt *vil* vilis, sic nos **wiil** rota, item **diip** profundus, **briif** epistola, **diif**

fur,

fur, **wiig** cunæ, **ziin** videre, **niit** nihil, **diir** animal, **liicht** mentitur, ac infinita similia, quæ omnia nostri scribere consueuerunt per diphthongum **ie**, contra omnem tum rationem, tum aliarum gentium morem. Videre enim licet apud Gallos rectum huius diphthongi **ie** vsum in *sien*, *tien*, *mien*, *hier*, *miel*, *fiel*, *premier*, *dernier,* quum suum, tuum, meum, heri, mel, fel, primum, secundum, dicunt. Rursum patet hinc, & ex ijs quæ superius de longarum vocalium prolatione ac scribendi ratione dicta sunt, quàm inscitè nostrates abusi sint duplici hac vocali **ii**, ad denotandu*m* diphthongum quæ auditur apud nos cum meum, mihi, nos, vos, vel suum Teutonicè dicimus : qua de re inter diphthongos dicam latius, quum cæteras vocales absoluero.

De Vocali o.

Vocalis **o**, de qua nunc dicendum, breuis auditur in **zon** sol, **mol** talpa, & **clos** globus, cui opponitur longa quæ auditur in **zoon** filius, **cool** carbo, & in Gallico *cloz*, quod clausus significat : quas tres dictiones postremas si cum tribus præcedentibus conferas, facilè iudicabis quomodo & quatenus vocalis **o** longa faciat differre dictionem alteram, ab altera quæ breui **o** profertur. Auditur item **o** longum in **belooft** / **verlooft** promissum, **spoor** calcar, **voor** sulcus, **woort** verbum,

moort homicidium. Quæ omnia & his similia scribunt nonnulli per diphthongum **œ**, & vice versa quæ per diphthongum **œ** scribenda erant per duplex **oo** scribunt : alij promiscuè vtraque, & illis longè diuersa, per diphthongum **œ** scribunt, promiscuè scribentes **zoe** sic, **boert** audi, **boe** quomodo, **boer** meretrix, **zoen** filius, **boer** rusticus, & **boer** terebrum; quum tamen tres diuersi soni in his audiantur, præsertim vt in plerisque Belgiæ locis pronuntiantur. Scio enim Antuerpianos aliter pronuntiare **moert** & **boert** quàm Bruxellenses, verum agimus hic tantum quomodo suam quisque pronuntiationem ijs quibus oportet literis scribat, ne quum **moort** pronuntiet, **moert** scribat, vel contra.

De Vocali **u**.

CIRCA vocalem **u** non minimus error commissus est à nostratibus, quippe qui ea quæ hac vocali eaque simplici scribenda erant, scripserunt per duplicem, eamque maiorem (vt vocant) **w** / ut dum **swaer** grauis, **dwaes** fatuus scribunt : quum tamen ad exemplum Latinorum, quum suadeo, persuasus, & consueui dicunt & scribunt, vel etiam Gallorum, quum *suiure* sequi, *duict* conuenit, *induit* inductus, *suys* sum, *nuict* nocet, dicunt & scribunt; potius scribendum erat **zuaar** & **duaas** per simplex **u**; & ad horum exemplum alia illiusmodi com-

plura

plura, veluti **zuac** fragile, **zuęrt** niger, **tuist** iurgium, **zuellen** intumescere : Neq*ue* enim video quid hic faciat duplex illud **w.** Quòd si ad denotandum hanc coalescentiam vocalis **u** cum sequenti vocali, superaddere velis signu*m* quali apud Latinos signatur acce*n*tus circumflexus, vel aliud si quod commodius reperias, rectè mihi facturus videberis, pr*æ*sertim ne quis fallatur dum putabit separare syllabas, vti etiam aliàs apud Latinos separantur, nempe in sua, suauis, & suis. Vocalis autem hæc **u** de qua agimus, interdu*m* breuis est, qualis passim auditur in murmur & turtur, quum ea ex more communi pronuntiantur : aliàs longa est, qualis auditur in Gallico *futur* quum futurum, *but* scopum, *dur* durum, *pur* purum, dicunt, item quum nos murum dicimus : pro quo, secundum dictam superius rationem, **muur** scribere nos oportet. Similiter **zuur** acidum vel acetosum, **stuur** asper, **huur** locatio, **duurt** durat, **vuurt** vehe, **bedruuft** tristis vel constristatus, **vruuch** mane, vel tempestiue, **gruun** viride, **zuut** dulce, quæ omnia diuersimodè apud nos scripta rēperiuntur, nunc per **ue**, nunc per **eu**, alias per **oe**. Quin etiam nonnulla quæ per **u** brene pronuntiamus per **oe** à quibusdam scripta reperies, vt **moede** pro fesso, quum **mu** dicamus; item **zoeckt** quære, quum **zuct** dicamus, que*m*admodum **druct** preme & **nootruft** necessitas.

26 *breue*

DE *Vocalium in primis mediisque Latinarum dictionum syllabis productione vel correptione.*

TAMETSI ex his quæ superius de monosyllabarum ac vltimarum syllabarum apud Latinos pronunciandi ratione breuiter perstrinximus, ritè exacteque perspectis, vniuersa quæ de vocalium etiam in primis vel medijs latinarum dictionum syllabis dicenda restant, tractari ac definiri possent, vti quàm plurimis non vulgariter doctis, quibus labores istos meos communicaueram, non hic Mechliniæ tantum, sed & Lovanij, nec non Antuerpiæ & Bruxellæ, paucis commonstraui; vt minimè opus putauissem illa pluribus hic demonstrare, adeoque iudicauissem nimis id futurum ab instituto meo alienum fuisse : impulerunt me tamen illi vt ea paulò latius hic explicarum, adserentes futurum e re iuuentutis si illis qui eam latinè instituunt hæc clarè ob oculos proponantur, vt statim in vsum deducere queant, & secundum illa discipulos suos docere. Addebant, ex eo ornatum non mediocrem accessurum libello isti, quòd res hæc omnino noua esset, neque dum animaduersa vel explicata satis. Quare vt illis morem geram, commodum fore putaui si rem aggrediendo, primum ac ante omnia detexero regulam illam quæ definit omnem vocalem quæ præcedit duas consonantes (quam grammatici

positio-

positionem vocant) produci, non ex necessitate, sed ex mero vsu inductam esse : hoc est, non impossibile esse. immo factu facillimum, huiusmodi vocalem corripere, verum futurum id contra vsum & consuetudinem Latinorum, eumque commissurum solœcismum qui vocalem ante duas consonantes in Latinis dictionibus pronuntiando corriperet. Amplius dico, nostris hominibus adeo procliue esse vocalem ante duas consonantes in Latinis dictionibus corripere vt existimem eos nullas non corripere, dum ita pertinaciter insistunt barbararum vocum, nempe idiomatis sui, tritis assuetisque vestigijs, quia apud illos vocalis huiusmodi corripiatur sæpius quàm producatur. Est enim vbi quandoque producitur; verùm ob contractum prius ex ea quæ magis vulgaris erat loquendi ratione vitium, non facile potuerunt nostri homines errorem hunc suum cognoscere aut animaduertere. Vt autem manifestum fiat quàm procliue sit vocalem ante duas consonantes positam corripere, quàmque id frequenter in nostrate idiomate contingat, subijciam hic copiosam earum vocum syluam in quibus illud ita sit. Videlicet **achten** / **hasten** / **spalken** / **clachten** / **vasten** / **ghedachten** / **wachten** / **haspen** / **gasten** / **schachten** / **packen** / **hęrders** / **dęrschen** / **slechten** / **scęrpten** / **stęrcten** / **lęcten** / **tęrchde** / **węrden** / **spęlte** / **węrdel** / **dęrde** / **hęrsten** / **hesten** / **vesten** / **mesten** / **vechten** /

delfden /

delfden / strecten / hechten / giften / dichten / gewicht / gezicht / gevischt / wist / tochte / coste / vochte / brochte / cochte / toetse / borsten / vorsten / plucten / ructen / vluchten / lusten. Quis hanc syluam lustrans non statim fateatur dictiones alias etiam Latinas, in quibus vocalem duæ sequuntur consonantes, ad harum omnes quoque rationem pronuntiari, petatq*ue* exte*m*plo demo*n*strari qua alia ratione productè pronuntiari vel possint vel debeant. Istud verò facillimé absq*ue* longiore deductione manifestu*m* fiet ex earum vocum congerie in quibus vocalis ante duas consonantes posita in nostro idiomate producitur, quam hic statim subijciam : Indeq*ue* simul tanquam per indicem patebit, quomodo ad illarum exemplum vocales in Latinis itidem dictionibus consimiles producere poterimus.

Sunt autem hæ, **waacten / craacten / naacten / graatden / paarden / gaapten / naarden / zaachden / claachden / schaacten / daachden / baasten / kaarden / baarden / bęęrde / lęęfde / schęęrde / węęchde / veesten / scheepten / genereerde / triumpheerde / doceerde / beweechde / steeckten / wiichde / tiinde / diifte / diipte / viirde / coorde / noorde / voochden / boorden / vuuchde / duurde / wuulde / ruurde / vuulde / schuurde / vuurde.** Ad horum itaque exemplum producendæ nobis sunt Latinæ omnes dictiones in quibus reperitur vocalis ante duas consonantes. Quod vt breuius clariusque elucescat, in primis Latinas illas potissimum hic apponemus quæ su-

perio-

perioribus vernaculis maximè adfines sunt, vt ita ex vtrarumque comparatione aut inter sese collatione, dilucidius id quod volumus appareat. hæ proinde Latin*æ* dictiones, actum factum, tractum, nactum, pactum, ad eundem modum pronuntiandæ sunt quo nostrates il*læ* **waacten** vigilabat, **craacten** fragorem edebat, **naacten** nudi, longè diuerso sono quàm pronuntietur **wacbten** expectare, vel (quod illis adfine magis est) **tracken** trahebat illum, vel **packten** colliga illum in fasciculu*m* vel sarcinam, quo tamen illa sono pcrperam proferri hactenus à nostris solitum est. Itidem hasta, esto, castus, ad exemplum dictionis nostratis **baasten** festinare, proferenda sunt, aliter sane qua*m* **vasten** ieiunare, vel **gasten** conuiuæ, quas dictiones superius in sylua inter correptas numerauimus. Ad consimile*m* modu*m* noster & postis pronu*n*tiari debe*n*t, no*n* verò correptè vt fit, sicuti **costen** expensas, & **posten** qui dispositis equis vehuntur, pronuntiamus. Rursum vox corda proferri debet ad exemplu*m* nostratis dictionis **coorden** funes, quum soleat pronuntiari correptè, vt **worden** fieri : que*m*admodu*m* etia*m* pera*m* correptè hæc pronu*n*tiari sole*n*t. barba bardus, quæ tamen productè pronu*n*tiari debe*n*t, sicut apud nos **baarden** barbæ. Vox item cerdo ad exemplu*m* superius in hoc adductæ dictionis **doceerde** / pronu*n*tianda est. Sic & findo ad imitationem **tiinde** decima, & sic de reliquis alijs.

SEQVI-

4 *Hæ* — 12 *perperam* — 25 *solent* : *barba*, ...

SEQVITVR vt de illis dictionibus in quibus vocalem vna eademque geminata sequitur consonans (quales consultè vt seorsum de illis tractaremus reliquimus, nec sub præcedente sylua & congerie vllas compræhendimus) nunc disseramus. Neq*ue* enim raró apud latinos fit vt vna eademque consonans geminata reperiatur, certe apud nos frequentissime : Et quidem si quæ alia, hæc profecto potissima mihi visa est fuisse causa, quæ nos tam diu in errore detinuit. Quis enim hæc legens non hinc statim mihi obijciat, in pronuntiandis vocalibus quæ geminatas huiusmodi post se habent consonantes, non obseruari rationem illam producendi quam modò circa vocales, quæ duas diuersi generis post se consonantes positas habent, præscripsi : sed & illud, ne obseruari quidem posse, contendat. Verum huic ego respo*n*derim existimare me omnes illas vocales, quibus apud nos geminatas postponimus consonantes, pronunciari correptè, vti etiam latinas huiusmodi dictiones, dum eas ad imitationem nostrarum proferimus; contendoque aliter apud latinos pronuntia*n*das esse, nempe productè, quòd omnes eiusmodi apud eos longæ sint, aliter quàm apud nos, vbi non modo omnes breues sunt, verum insuper in hoc fit geminatio ista consona*n*tis vt denotetur vocalis præcedens correptè pronuntianda esse, idque longè potiori

ac me-

7 *Latinos* — 24 *Latinos*...

ac meliore (vt mihi videtur) ratione, quàm nunc apud Latinos, vbi contrà Grammatici id in aliquibus fieri dictionibus aiunt vt productionem præcede*n*tis vocalis inducat : veluti in repperi & similibus, quòd aliàs correptè pronuntiandas eas forè existiment. Nec dubium mihi fit quin idem in alijs qua*m*plurimis Latinis dictionibus eadem de causa, nempe ad denota*n*dam productione*m*, pridem à Grammaticis factitatum sit. Constat etenim Latinos veteres nullas solitos fuisse geminare co*n*sonantes, neque enim necesse fuit; sicuti nec apud nos vllam inducere geminationem necesse quoque fuerat; sed quemadmodum id quod apud Latinos geminatione illa denotari atque effici voluere, sola est præcedentis vocalis productio : ita contrà apud nos quod geminatione eade*m* efficere studuere, sola præcedentis vocalis correptio est. Quod in vniuersum sic demonstro. Nam aut producenda aut corripienda est vocalis quæ in primis vel medijs syllabis post se consonantem habet : Si corripienda sit, non potest id aliter fieri quàm subita adiectione consonantis quæ illam sequitur, ita vt statim vocalis præcedentis sonum abrumpat, prout superius latè ostensum est, in vltimis syllabis & monosyllabis, cùm apud nos, tum apud Latinos, hac ratione distingui debcre vocalem breuem ab ea quæ longa est. Quam rationem si obserues etiam

in pri

29 *debere*

in prima syllaba dictionis casa (vt hanc è multis exempli loco sumamus) & coneris quàm celerrime vocalis præcedentis sonum, adiecta statim illi quam post se habet consonante, claudere seu decurtare, non absimilem admodum audies sonum atq*ue* si cassa scriptum esset, peruulgatoque hactenus more pronuntiaretur : non quod re vera geminata vlla sit consonans, sed quòd fieri nequeat vt consonans vocalis præcedentis sonum quàm citissime abrumpens, non etiam vires suas adeò in illam exerat, vt omnino anteriori, certè non minus, quàm subsequenti vocali conglutinata esse videatur; qua re fit vt efferendo geminatæ speciem habeat : eaque causa fuit vt nostrates in huiusmodi dictionibus consonantes semper geminarint, quemadmodum etiam olim à priscis Latinis factitatum legimus. Quod si è diuerso ca in casa productè pronuntiare velis, oportet contraria ratione vocalem priorem ab ea quæ illam sequitur consonante quantùm potes remotissimè diducere & seiungere, ne vllo pacto sonum illius abrumpat : quod ipsum si hic facias in casa, audies similem omnino sonum atque si scriptum esset caasa, vel si mauis caaasa, nempe productum, illum quo hactenus vulgo pronuntiari solitum est, idque secundum veram producendi vocalis in monosyllabis ac vltimis syllabis à nobis nuper descriptam rationem. Neque enim alia pro-

ducen-

ducendarum illarum ratio excogitari potest, nec contrà, alia illas corripiendi, quàm ea quæ superius adducta est.

PRÆTER hæc omnia possunt ista etiam alijs, ex idiomate nostro petitis, rationibus oonfirmari. Quum enim nihil tam naturale sit quàm vt qualem in singulari syllaba*m* siue longam siue breuem nomen habet, talem in plurali retineat, ostendam iam quod monosyllaba vernacula in simplicem consonantem desinentia (quoru*m* qualis debeat esse pronu*n*tiatio, tum breuis tum producta, superius vt dixi, ita clarè demonstratum est vt nihil amplius hæsitandum putem) illius generis quam in singulari vocalem habent, assumptâ post se in plurali syllaba altera, quo dissyllaba fiunt, retinere, & secundum præscriptam à nobis rationem proferri : hoc est, si in singulari monosyllaba correpta sint, addita postea in fine syllaba, pronuntientur in primis eorum syllabis vocales ad eum modum quo correptas pronuntiandas diximus : Si vero longa sint in singulari monosyllaba, & post adiectâ in fine syllaba dissyllaba fiant, proferantur positæ tum in primis syllabis vocales non secus atque longas pronuntiandas ostendimus. Quod ipsum non opus est longiore sermone declarare, neq*ue* co*m*modius poterit explicari quàm vtriusq*ue* generis adductis

exemplis

exemplis, ac primum eorum quorum breuis est vocalis, qualia sunt **bac/pac/scbat/scacbt/bast/vast/3at/slęcbt/best/nest/gift/3ot/roc/bol/3on/dul/stuc/but** quorum pluralia (quæ non nisi adiecta formantur in fine syllaba en vel e) quu*m* itidem breuia esse debeant, pronuntiantur ad eum modum quo breues vocales pronuntiari debere diximus, enumeranturque hic secundum eundem quo supra singularia ordinem, **backen/packen/scbatten/scbacbten/basten/vaste/3atte/slęcbte/beste/nesten/giften/3otten/rocken/bollen/3onnen/dulle/stucken/butten.** Contrà quæ sequu*n*tur **baat/baan/kaal/kęęs/pęę3/pees/veest/giir/piir/miir/3oon/moort/muur/druuf/** quum vocalem habeant longam, eandemque etiam in pluralibus, qui similiter formantur addita à tergo syllaba en vel e, servare debeant, pronuntiantur eodem modo quo vocales longas pronunciandas diximus, nempe reiecta consonanti quam in fine habent in seque*n*tis quam assciscent syllabæ caput, vt quiuis, qui nostri idiomatis non rudis est, cognoscet ex ijs quæ iuxta supra enumeratu*m* singularium ordinem, sequuntur pluralibus. **baten/banen/kale/kę3en/pę3en/pe3en/veesten/giren/piren/miren/3onen/moorden/muren/druue.**

Eodem modo si verba quæ in prima præsentis indicatiui modi persona monosyllaba sunt, ac in consonantem finiunt, vocalem longam vel breuem habeant, eande*m* in infinitiuo,

quem

2 **scbacbt** — 24 *pluralibus* : **baten...**

quem faciunt addita similiter in fine syllaba en, retinent. Ac in primis, quum hæc quæ sequuntur primæ personæ præsentis indicatiui verba, correpta sint, **Ic val / tap / back / scbat / vast / bas / tęrg / bet / dec / lig / bic / wit / win / pluc / vul** / in infinitiuo (quem vt dixi faciunt addita in calce syllaba en) pronuntiantur ad eam rationem qua correptas vocales efferri diximus : vt ij quibus sequentes eodem ordine infinitiui noti sunt, iudicare poterunt, **vallen / tappen / backen / scbatten / vasten / bassen / tęrgen / beffen / decken / liggen / bicken / witten / winnen / plucken / vullen.** Ediuerso quæ sequuntur primæ personæ præsentis temporis indicatiui modi verba, **Ic laat / slaap / vaan / raap / gaap / paar / tęęr / eet / meet / meet / geeff / weeg / neem / leeʒ / neer / liig / wiig / tiir / boop / scboor / buur / ruur /** quum longa sint, & naturæ conueniat vt semper & vbique longa maneant, dum adiectâ à tergo syllabâ en (quod similiter in infinitiuis eorum sit) dissyllaba fiunt, pronuntiantur ad præscriptum longas vocales habentibus modum, vt demonstra*n*t qui eadem serie sequuntur ab ijs deriuati infinitiui, **laten / slapen / varen / rapen / gapen / paren / tęren / eten / meten / geuen / wegen / nemen / leʒen / neren / ligen / wigen / tiren / bopen / scboren / buren / ruren** : In quibus omnibus exemplis, quantum ad veterem nostratium scribendi rationem attinet, hoc insuper notandum animaduertendumque est,

C mono-

monosyllaba quæ in simplicem consonantem desinunt, si correpta sint, dum alteram illam post se in infinitiuis vel pluralibus adsciscunt syllabam, geminare consonantem in quam desinunt, si verò longa sint non geminare, quò scilicet vel ex hoc manifestum fiat nullam ad vocalis productionem requiri consonantis geminationem, sed magis pertinere illam ad vocalem præcedentem corripiendum, tametsi ne ad hoc quidem necessariam esse docuerimus.

QVIBUS ita constitutis probeque perceptis facilè fuerit vnicuique, tanquam stratâ iam viâ, diiudicare quomado in vniuersum apud Latinos primæ mediæve dictionum omnium syllabæ, quælibet secundum suam quam dicitur habere quantitatem, pronuntianda sit. Si enim corripienda sit, necessum est iuxta supra præscriptam formam, vt sonus vocalis ex qua constat, celeri sequentis eam literæ (siue illa vocalis siue consonans sit) adiectione, incidatur : Si verò producenda sit vocalis aliqua in primis vel medijs syllabis, necessum est diuersa ratione, quò sonus illius non abrumpatur, vt seorsum pronuntietur, vtque à sequenti eam litera quàm remotissimè siue diutissimè secernatur atque abiungatur. Exempli gratia : In vide, quum prima breuis dicatur, curandum in illius pronuntiatione vt vocali I statim subdatur sequens eam

conso-

consona*n*s d, vt vix aliud percipere queas quin illi adhærens conglutinataque sit : Ad quam rationem si dictionem illam efferre coneris, audies non dissimilem valde sonum ab eo quem audis, dum pronuntiamus **bidden** orare, vel si pro vide vidde scriptum esset. Contra in vîdi quum prima longa sit, curandum est vt quàm maximè possis caueas ne facilè productione*m* illius abscindat siue abrumpat sequens eam consonans d, sed totam illius vim quantum possis in sequentem syllabam reijcias, vt quæ nihil in præcedentem officij habeat ad incidendum illius sonum; qua ratione vt rectè hactenus pronuntiari solitum est, ita· perperam vide ad cundem proferebatur modum.

Hɪᴄ interim non pr*æ*tereundum duxi, vt animaduersione dignum, quòd quemadmodum quæ post vocalem longam sequitur hic consonans, non ita in vniuersum ac in totum reijci potest in seque*n*tem syllabam, quin quadamtenus afficiat etiam præcedente*m*, no*n* secus atq*ue* si viid di scriptum esset ita in vide dum ad abrumpendum sonum præcedentis vocalis, quòd breuis sit, subditur quàm celerrimè consonans d, quasi priorem syllabam constituas vid, cui deinde pro altera subijcias e, vid e, non ita omnis in vniuersum consona*n*tis illius vis præcedenti illi vocali attribuenda sit, vel etiam attribui possit, quin integrè vires suas exerat etiam in sequentem, non aliter quàm

si (vt supra dictum est) vidde scriptum esset : adeò difficilè, siue potius impossibile est, vt consonans priori vocali subdita non afficiat æquè vehementer sequente*m* vocalem, si modo ad rationem vnius dictionis vtraque syllaba pronuntietur : Quod ipsum alio etiam exemplo declarare licet in dictione vacat. Nam si primam illius syllabam pronunties, vt c subdatur priori vocali, non poteris sequentem pronuntiare, quin æquè audiatur ad illam consonans c, atque ad priorem : haud aliter quam si diuersis quasi dictionibus pronunties vac cat, ad eam rationem qua nostratum quilibet eas pronuntiaret, nempe correptè. Vicissim si primam in vacas productè pronunties, non poteris id tam disertè facere, quin c ob productionem præcedentis vocalis reiectum in posteriorem syllabam, exerat tamen vires aliquas etiam in præcedentem, referatque simile quiddam quod audis si distinctis quasi monosyllabis pronunties vaac caas, ad eam rationem qua superius quæ longa sunt monosyllaba vel finales syllabas pronuntiare docuimus. Vt tandem iam liqueat abs re esse vllam ad rectam idiomatum scripturam consonantium geminationem inducere, modò pro constanti feruetur regula qua diximus ad abrumpendum vocalis quæ breuis sit sonum (quod verè est illam corripere) statim subdendam esse quæ

illam

14 *nostratium*

illam sequitur consonantem. Quòd si quid præterea energiæ vel mysterij subesse possit consonantium apud Latinos geminationi, quâ à pristina illa scribendi ratione discessum est, alterius momenti illud est, nihilque quod his quæ diximus aduersetur habens : sed quia longiore res ista demonstratione egeret, minimè huic loco & libello conueniens est.

QUÆ autem hactenus commonstrauimus in dissyllabis dictionibus, superuacaneum foret monere quomodo ad trium vel plurium syllabarum dictionum, siue primas siue medias. syllabas, extendendum applicandumve sit : hæbetioris enim ingenij foret qui pronuntiationem syllabæ vi quam in vide & vîdi docuimus, non posset etiam obseruare in videre & vîdissem : item in prouide & prouîdi, & obseruationem illam vltra porrigere od omnis generis dictiones. Itaque cum in dictione, dominus, omnes syllabæ breues sint, si ad rationem supra scriptam proferatur, distinctis quodammodo sic syllabis dom in us : audies non dissimilem ferè sonum atque si domnus scriptum esset. Ex qua re, quòd olim ea pronuntiatio vulgaris erat, factum fuisse puto vt in Ecclesiæ litanijs, quas vocant, hucusque ita scriptum reperiatur, in illa quæ pro summo Pontifice sit precatione, quem ibi domnum Apostolicum proferunt. Quod & in mina & lamina, quum mnam &

lamnam, non nisi ad mediæ vocalis correptionem indicandum dicunt, perinde itidem factitatum est. Dictionis item mulier omnes syllabæ breues sunt eodemque modo corripiendæ quo in verbo, dominus. Tantum circa illam similesque mone*n*dum, quòd non alio modo neque minus vocalis breuis sonum abrumpat repentè adiecta vocalis seque*ns*, quàm si consonans foret : vnde fit vt correptè pronuntiatum mulier ferè sonet tanquam si in duas syllabas co*n*trahatur mul ier, inciso sono vocalis **i** per vocalem sequentem **e** : Hac ratione contractum nomen parietes non valde differt, atque si in tres tantum syllabas has distinctum esset par ie tes, vt minus mirum sit Vergilium in carmine heroico dixisse : hære*n*t parietibus scalæ, & passim tam ipsum quàm cæteros poëtas in similibus dictionibus vocalem breuem præcedente*m* cum sequenti pro vna posuisse syllaba, ob vtriusque nimirum pronuntiationis affinitate*m*, veluti in deinde, proinde, aureâ, hauriam, fuerunt, audeo, &c. Ad hunc modum abrumpenda est in Latinis dictionibus vocalis omnis, qu*æ* vocalam pr*æ*cedit dum (vt ferè semper) illa corripienda venit : Diuersum faciendum est in fio, cuius apud latinos prima syllaba producitur, recteq*ue* à nobis pronuntiari solet, aliter sanè quàm Itali primam syllabam in *fiorentia*, vt quæ secundum rationem breuium pronuntietur.

RESTAT

27 *Latinos*

RESTAT hoc tantum vt quomodo quæ dictionem terminat vocalis, nunc correptè, nunc productè pronuntianda sit, edoceamus, quod propositis exemplis faciemus commodius. Itaque vt apud Gallos, quum *i'ayme* amo, *grande* magna, *femme* fœmina, *nostre* noster, *homme* homo, dicunt : quæ in fine est vocalis e breuis sit : Item quum contra dum *i'ay aimé* amaui, *monstré* ostendi, vel *il ayma* ipse amabat, *garda* custodiebat, *mussa* abscondebat, *frappa* verberabat. Item quum *i'ouy* audiebam, *fleschy* flectebam, *receu* recipiebam dicunt, vocales omnes in vltimis harum dictionum positas producant, facilè erit ad horum exemplum etiam apud Latinos vocales quæ dictiones finiunt, tum corripere, tum producere. Sic vltimam in musa dum breuis est, passim vti alias omnes in vocales terminantes solemus syllabas vltimas, corripimus : quòd si vltimam in musa producere velis, quod in ablatiuo necesse est, faciendum id erit ad exemplum Gallicæ, quæ supra affinis illi posita est dictionis *mussa*. Quod & in reliquis faciendum, vt ad aliarum supra positarum vocalium Gallicam pronuntiationem conformentur. Sed ne hic sim longior, tempus ipsum me reuocat, vt vnde digressus sum ad propositam præcipuè idiomatis nostri orthographiam reuertar.

DE *Diphthongis*, *ac primum de diphthongo* **ae**.

DECLARATA sicut id superius à nobis factum est, perceptaque iam natiua cuiusque ac genuina vocalis pronuntiatione, in procliui erit dignoscere atque diiudicare quomodo ex illis coalitæ conflatæque diphthongi efferendæ sint, tumque præsertim si hanc in primis regulam teneas : Vtramque æquè vocalem sonum suu*m* retinere debere, in vnam syllabam confusum, quemadmodum in **au** & **eu** diphthongis retinere videmus : quod & nominis quoque ratio indicat : dicitur enim diphthongus quod duos sonos ac voces habeat. Neq*ue* me mouet quòd Latini diphthongum **ae**, de qua iam dicere instituo, item **oe**, de qua postea dicturus sum, vt **e** simplex hactenus pronuntiarint. Id enim perperàm eos & fecisse, & facere, docti omnes testantur. Rectius nostrates hac diphthongo scripseru*n*t **laet** sine, seu mitte, vel etiam onera, **maent** mensis, vel interpella seu mone, **vaet** cape, seu apprehende, **baet** prodest, vel etiam natat, **daelt** descendit, **maeltijt** conuiuium, **raet** diuina, **maelt** molit, **caetspel** ludus palmarius, **ʒaet** seminat, **bestaet** collocat, **haet** odit, **maet** metit, **craet** crocitat, **haelt** adfert, **verhaelt** repetit, **lae** capsula, **waet** spirat ventus; **naet** sarcit, **gegaet** perforatum, **gaeslaan** obseruare.

Non

Non ignoro tamen quædam ex his verbis etiam aliter scripta inueniri, sed quum idem sit in omnibus sonus, sequitur & eandem debere esse scripturam. Vlterius infinitiuos istos illorum verborum consequens est, hoc qui sequitur modo scribi debere, **naeen** / **maeen** / **waeen** / **3aeen** / **baeen** / **laeen** / tametsi etiam nonnulli hæc aliter scribant, idque etiam (si dijs placet), per **y** græcum, de cuius vera prolatione apud grammaticos maxima, si qua alia, altercatio est, plerisque existimantibus eundem apud Græcos habuisse sonum quem nostrum **u**, dum id exiliter pronuntiamus, in bonus & malus. Non est ergo quod ineptiam suam quisquam tueatur velamine literæ cuius ipse verum sonum nescit, idque eò minus quod ille qui ab antiquo existimatur fuisse sonus, sit prorsus alienus ab eo qui hic denotandus est.

De diphthongo **ai**.

Ex **a** vocali cum **i** iuncta, alia prouenit diphthongus quæ nobis in primis necessaria est & frequens, vtpote qua hæ dictiones quæ sequuntur scribendæ sunt. Ai : ouum, **kai** silex, **mai** ramus, **bai** mirica, **rai** chorea, **raisen** proficisci, **rain** purus, **main** puto, **mainen** putare, **bait** expecta, **baien** expectare, **vlaien** adulari, **spraien** spargere, seu sternere. Atque vt internoscas differentiam inter hanc & præcedentem diphthongum, confer inter se **aieren** / oua,

23 **Ai**

& **aeeren** spicæ vel venæ : **baien** expectare, & **baeen** natare : **lait** duc, & **laet** mitte : **laien** ducere : & **laeen** onerare. Item **bai** mirica, & **baet** odit : **maier** prætor, & **maeer** messor : **vlaien** adulari, & **vlaeen** placentæ. Quàm ineptè vero Galli passim vtantur hac diphthongo **ai**, vel ex pueris nostratibus, qui Gallicum idioma in scholis non loquendo sed de libris discunt, deprehendere possumus, quum Gallicè *mais* sed, *main* manus, & similia pronuntiant, non vt Galli, sed secundum vtriusque literæ **a** & **i** verum sonum, quum Galli no*n* multò aliter pronuntient *main*, quàm nos quum meum, dicimus, vt nihil commune habeat cum **a** & **i**.

De diphthongo **au.**

SEQVITVR diphthongus **au** cuius sonus tam freque*ns* & bene apud Latinos notus est vt nihil hic de illa dice*n*dum fuisset nisi nostrates ab horum exemplo, atque adeo Galloru*m*, desciuissent. Tametsi enim Latinè passim omnes rectè pronuntie*n*t aut & haud, quorum prius in nostrate idiomate significat vetus, alteru*m* lignu*m* vel nubit, tame*n* pro **aut** scribu*n*t **out** / & pro **baut** / **boudt** per diphthongo*m* **ou**, qua*m* exprimimus quum meretricem, vel galerum dicere volumus **bour** & **bout** : vbi rursum errant nostrates quum pro his **boer** & **boet** scribu*n*t, vt latius dicetur quum de illis diphthon*g*is singulatim agetur. Hac itaq*ue* diphtho*n*go **au** scribe*n*da

censeo

24 *diphthongum*

censeo & ea quæ dixi, & ista quæ sequuntur, **schau** infumibulu*m*, **haut** sagitta obtusa, **vrau** mulier, **trau** fides, **vau** plica, quæ postrema no*n*nulli per duplex vel triplex **uw** / **trouw** & **vrouw** scribu*n*t, quum vnicum sufficiat. Turpius est quod omnes pro **nau** du*m* nunc significat, scriba*n*t **nu**, & pro **au** te, vel tuu*m*, v. vnde factu*m* memini vt multi etiam prouecti dum Latinè legerent tu & tuum, pronuntiarent **tau** & **tauum** : tanti refert bene ab initio iuuentute*m* institui. Excusabunt se sat scio quod ita, nempe per v scribunt exemplo Flandrorum, sed nihil ad rem, quum non pronu*n*tient ut Fla*n*dri, & nos hic agamus de scribe*n*do recte idioma nostrum prout illud pronuntiamus, non vero vt Flandri illud pronuntia*n*t. Existimo enim (vt hoc obiter adijcia*m*) Flandrorum pronu*n*tiationem magna ex parte corrupta*m* fuisse per pragmaticos, quos ex Gallijs, quo causæ eoru*m* per appellatione*m* deuolui solebant, plurimos apud se verisimile est habuisse, qui quu*m* idioma Fla*n*dricu*m* (vt plerumq*ue* fieri solet) ex libris & litiu*m* scripturis discerent, & ad rationem literaru*m* quibus perpera*m* scriptu*m* erat, pronuntiationem suam formare*n*t, factum est vt à primitiua atque antiqua illa pronu*n*tiatione paulatim desciscerent. Nihil enim æque pote*n*s est ad corru*m*pendu*m* vel etia*m* plane immutandu*m* idiomata quàm foru*m* & iudicia, adeo sese ad ea sensim popul*us* omnis co*n*format, vt experie*n*tia apud nos abu*n*de docet, vbi qui semel in

forum

forum venit in illo illiusque idiomate plerumque consenescit, illucque tandem trahit & viduam & natos, & qui nascuntur ab illis, adeò sunt apud nos lites immortales. Sed quòd ad diphthongu*m* de qua agimus attinet, non omittendum, diuersi generis illam esse. præter eam etenim qualis in superioribus dictionibus exauditur, reperitur alia quæ exilius quiddam sonet, in his quæ sequuntur dictionibus, **nau** quum strictum vel angustum significat, **gau** cautum, **grau** cinericeum, **blau** cæruleum vel cæsium, **dau** rorem, & **daut** rorat, quaru*m* à superioribus discrime*n* non aliu*n*de prouenire existimo, quàm vel ex diuersitate vocalis **a** quæ interdum crassius, vt apud Bruxellenses, interdum exilius, vt apud Lonanienses profertur, possetque altera ab altera commodè distingui his duobus characteribus **a** & *a* : vel sane ex diuersitate vocalis **u** quæ etiam apud Latinos nunc crassius nunc exilius proferri solita est. In quo hic diutius insistere nolo, ne nimis exactâ singulorum discussione nauseam nostris hominibus pariam, quos si primùm à crassioribus illis nec ferendis erroribus reuocauero abunde præstitisse mihi videbor.

De diphthongo **ẹi.**

AD exemplum eorum quæ de **ai,** & **au** diphthongis diximus iudicabimus de **ẹi** & **ẹu.** Ac in primis per **ẹi** scribenda censeo quæ no-

strates

14 *quæ* 16 *Louanienses*

strates communiter per duplex **ij** scribunt, vel olim per simplex **i** scribere soliti sunt : qua*m* vocalem ita illos pronuntiasse conijcere licet, quòd dum ad Latina venirent, **quęi** dicerent pro qui, & **Maręia** pro Maria. Sunt autem quæ puto, hæc hisque similia, **gbęi** / **męi** / **ʒęi** / **męin** / **ʒęin** / quum tu, me, illa, meum, suum, dicere volumus. Item **bęiten** mordere, **bęit** morde, **blęi** lætus, **lęien** pati. Differt enim istud **lęien** à **laien** quum ducere & **laeen** quum onerare significare volumus. Sic illud **bęit** morde, differt à **bait** expecta, & **baet** nata vel prodest.

De diphthongo **ęu**.

Diphthongvs **ęu** non longius distat ab **au** quam **a** ab **ę** : proinde ad eum modum quo **aut** scribimus quum vetus significare volumus, sic **ęut** scribemus quum **e** vel ex dicere volemus, & consequenter **bęuten** extra, **flęuten** fistulæ, **dęuuel** dyabolus, **bęuck** venter, **vęul** sordidus, **bręuken** vti, **verʒęumen** omittere, **tęun** seps, **cręupen** repere, **dęuster** obscurum, **dęum** pollex, **bęus** domus, **vęust** pugnus, **bęuʒe** canalis. Quam autem inscitè hæc scripserint nostrates per **u** & **y** Græcum **buys** domus scribentes, facile conuincetur cum per ea quæ dicta sunt, tum per Gallos qui *huys* dicunt ostium, & *suys* sum, longe diuerso sono quam hic de quo agimus. Non puto autem que*m*quam futurum qui pertinaciter volet de-

fendere

19 *diabolus*

fendere quod pro **ęut** / quo diximus nobis significari **ex**, recte hactenus scriptum sit **vuijt** vt à nonnullis, vel vt ab aliis **wt.** Nihil enim ineptius.

De diphthongo **eu**.

CÆTERVM non assentior ijs qui Latinam diphthongum **eu** non admodum dissimili sono, atque ea*m* de qua modo egimus pronunciant, quum ea alium sonum postulet, non dissimilem ab illo quem audis apud Gallos dum *peu* paru*m*, vel *feu* ignem, *deux* duo dicunt, & quem apud nos audis in **meulen** molendinum, **veulen** equinus pullus, **Leuuen** Louanium, **breucken** mulctæ, **treuren** gemere, **deur** trans, vel ianua : **veur** ante, **weurpen** iacere seu iactare, **meulder** molitor, **keulder** thorax coriaceus, **veursch** rana, **scheut** eiaculatio, **geut** effusio aquæ, **beusch** modestus, **neuz** nasus. Ad horum ratione*m* vel non admodum dissimilem pronuutiari debet Latinum heus. Item euge, & Tydeus, non verò ita duriter vt plerique faciunt quasi per **ę** scripta essent, & non per **e**, quod mollius quiddam sonat. Quæ abusiua pronuntiatio etia*m* Germanos superiores in errorem traxit vt per **eu** scribant **eul** ulula **beulen** vlulare & **seul** columna, quum pronuntiatio talis sit qualem per **ęu** designari diximus, qua proinde describi deberet.

De

20 *pronuntiari*

De diphthongo **oe**.

QVOT vocali **a** vocales adiunximus, totidem adiungemus vocali **o** triplicemque cum illa diphthongum faciemus, **oe**, **oi** & **ou**, Per **oe** plerique scribunt 3oe sic, idque recte, cui consimiliter scribenda sunt, **loes** cautus, **boem** arbor, **boen** faba, **doet** mors, **broet** panis, **boet** caput, **boecb** altè, **roet** rubrun, **droeg** siccus, **scboet** sinus, **oer** auris, **moer** æthiops. Ex quo duplex patet nostratium error, & quòd ex his pleraque per duplex **oo** scripserint, & quod hac diphthongo eatenus abusi sint vt **boer** meretrix & **boer** rusticus scripserint; quum vel à Gallis contrarium discere potuerant qui *bourdes* nugæ & *hour* fori siue spectaculum, non absimili sono scribunt. Taceo quòd eadem diphthongo etiam quæ alterius soni sunt scribunt, nempe **boer** quum terebru*m*, **moert** quum homicidium significat, & similia, quæ per duplex **oo** scribi debere, dictum est supra, vbi de vocali **o** egimus. Sed & ex his cognoscere licet quomodo & apud Latinos diphthongus hæc **oe** pronuntiari debeat.

De diphthongo **oi**.

QVÆ aute*m* per diphthongu*m* **oe**, & quæ per **oi** scribe*n*da sint no*n* melius dijudicabis quàm ex collatione dictionu*m*. **noet** necessitas, quam per **oe** scripsimus, & **noit** nunqua*m*, qua*m* per **oi** scribe*n*dam auriu*m* sensus præcipit : que*m*admodu*m* per **oi** scriben-

4 **ou.** *Per*

scribendum est etiam **genoit** inuitatus, **gedoit** occisus, sonat enim istud **doit** exilius quiddam, quam **doet** mors. Item **beroit** facultatibus exutus, **boi** fœnum, **vloi** pulex, **koi** caula, **moi** pulcher, **noi** inuitus. Quod verò Galli & Flandri, & hos secuti nostrates, hæc & similia per **y** Græcum **oy** scribunt nihil agunt vt aliquid agant. frustra enim confugiunt ad Græcam literam ipsis ignotam, quum domi habeant qua possunt commodius sonum quem quærunt describere.

De diphthongo **ou**.

DIPHTHONGVS **ou** à Gallis, quibus non minus quam nobis frequens est, & scribitur & vsurpatur recte, vt dum *clou* dicunt clauus, *tour* turris. *bout* extremum, *toute* tota, *bouter* trudere, *sous* subter, *goutte* gutta. Ad horum exemplum scribere deberemus nostra quæ ad eundem sonum proferimus. vtpote **doun** facere, **bout** galerus, **mout** animus, **gout** bonus, **vout** pes, **blout** sanguis, **vlout** fluxus, **droucb** gerebat, **bouue** villa, **bebouuen** egere, **scboun** calceus; quorum pleraque nonnulli per **oe** scribunt pro **scboun** **scboen**; quum **scboen** scribendum sit quum pulchrum dicimus : quod rursum consueuerunt scribere per duplex **oo**, **scboon** quum nihil minus sonet quam quod volunt, vt ex iam dictis satis clarum est.

De

8 *Frustra* — 19 *proferimus, utpote*

De diphthongo **ie.**

I quoque cum **e** elegantem diphthongum constituit ac nobis frequen*t*issimam, quâ quidem in scribendo vtuntur nostrates, sed præposterè, vt etiam ante indicauimus, nempe quum eum sonum indicare volunt, quem per duplex **ii** scribendum diximus, vel etiam interdum simplex **i**, vt in **brieuen** epistolæ, **liegen** mentiri, **belieuen** complacere, **dienen** seruire, quæ omnia simplici **i** scribenda sunt, **briuen / ligen / beliuen / dinen** : & si quid in his præterea desiderari possit, nihil id aliud esse potest quàm signum accentus acuti in vertice **i**. Certè & huius diphthongi poterant nostrates à Gallis verum didicisse vsum quum scribunt *mien, tien, sien,* meum, tuum, suum, *bien* benè, *hier* heri, *Pierre* Petrus, ad quoru*m* etiam exemplum animaduerti Flandros nonnullos scripsisse Teutonicè **Pieter**, non item reliqua : verum nostrates co*m*muniter scribunt per duplex **ee** **Peeter** / vt & reliqua omnia quæ hac diphthongo scribenda essent, abutentes interim eadem ad alium sonum, vt dictum est. Censeo igitur ad exe*m*plum Gallorum scribendum à nobis **tien** digitus pedis, **bien** crus, **bier** dominus, **mier** plus, **tier** tener, **ien** vnus, **stien** lapis, **twie** duo, **gien** nullus, **zie** mare, **lier** scala, **lieren** discere, **wienen** plorare, **zier** valde, **smieken** flagitare, **vliesch** caro, **allien** solus, **lienen** mutuare, **vie** simultas, **iet** iusiurandum,

vriez timor, **giest** spiritus, **biest** bestia, **giet** vadit, **wiet** scit, **biet** jubeo vel calidum. Cæterùm diphthongus hæc interdum longa est, siue ex **e** longa co*n*flata, interdum breuis : cuius discrimen non potes commodius accipere quam collatione harum duarum vocum **biet** quum iube, & **biet** quum iubeo vel calidum significat, vt posterius longum sit, quod propterea scribendum censerem duplici **ee**, vel simplici cui adderem, in signum accentum circumflexum : sic **cliet** quu*m* vestias significat breue est, quum vestem longum. **Beschiêt** documentum, **geriêt** paratus, **gevriest** metuendus longæ sunt : Nisi mauis dicere istas quas longas diximus non diphthongo, sed duabus syllabis constare, quarum prior corripiatur, quod hic latius discutere nolo, sufficitque mihi ostendisse quibus literis scribi debeant.

De diphthongo **ię**.

DIPHTHONGVS **ię** tametsi tantu*m* differat à præcedenti quantum supra ostensum est differre **ę** ab **e**, nostrates tame*n* eode*m* modo scrlpseru*nt* **leerssen** & **beert** quum ocreas & focum dicunt, atque **vreezen** en **beer** quum metuere & dominus significant, nempe per duplex **ee**, quum tamen diuersissimi sint soni, duoq*ue* postrema per **ie** scribenda esse demonstratum sit, & consequenter satis pateat duo priora per **ię** scribenda, nempe **lięrzen** & **bięrt**. Per eandem diphthongu*m* scribe*n*da sunt **gięrne**

liben-

13 **gevriêst**

libenter, **kięrne** nucleus, **więrt** hosdes, **pięrt** equus, **stięrt** cauda, **mięrle** merula, **więrdich** dignus, **duięrs** tra*n*suersus, **zuięrt** gladius, **Mięrt** Martius; quod tametsi differat à **męęrt** moratur, quod per duplex **ęę** scribendu*m* est, tamen & hoc nostrates per duplcx **ee** scripserunt.

De triphthongis.

HABEMVS & triphthongos, quas in aliud tempus statueram differre, cum alijs multis minutioribus, quòd crassissima quæque & vnde reliqua minutiora dependent, discentibus primum offerenda sint. Verum ne ingeniosis, qui hæc diligentius fortassis examinare vole*n*t, desit materia minutiora illa per se discutiendi, de vna tantum triphthongo dicam, quam vel rudiores eò minus reijcere poteru*n*t, quòd à Gallis iamdudum recepta sit, tametsi non censeam vt promiscuè recipiamus, quibus illos vsos inueniemus, sed cum delectu, quum ratione constare dignoscemus. Sic in proposito, quum videmus illos scribere *mouiller*, quum madefacere dicunt, quare non vtemur eadem triphthongo quum similem sonum signare volumus? vt quum **mouiken** amitam, **bouien** compedes, **mouien** sollicitare vel molestare, **bouien** galeros, **bouillen** carbones illos Leodienses, **kouien** / vaccas dicimus. Ad horum rationem nonnulla quæ superius per diphthongos scripsimus scribenda erunt

per triphthongos insertâ tertiâ vocali; quod tamen studiosè à nobis dissimulatum est, quòd existimaremus pro initio satis nos præstituros fuisse, si ab assuetis erroribus reuocatos in rectiore ac aperta via nostrates constituissemus, vnde ipsi per se pergere possent.

De consonantibus.

ABSOLVTIS his quæ de vocalibus & diphthongis hactenus dicenda existimaui (multa enim prudens sciensque velut conniuentibus oculis transeo, vtpote diphthongos **ei** & **iu**, quæ suum apud nos etiam locum habent, cum alijs minutioribus, quòd hoc libello ea tantum tradere constituerim quæ sint reliquorum velut fundamenta) postulat ordo, vt de consonantibus aliqua dicam, atque de ijs obiter tantummodo ea in quibus luce clarius nostrates hallucinantur, quæque viam parent ad reliqua quæ de illis ipsis in aliud tempus studiosè differo. Ac in primis ex varijs quæ mihi videre contigit scripturis depræhendo quidem vix aliquem esse qui non iudicet affinitatem, ac rursus differentiam quandam esse inter **s** & **z**, sed qui illis per omnia rectè ac conformiter vtatur, vidi neminem. Quin & docti conqueruntur quod **s** in causa, risi, & similibus perperam passim pronuntietur, ad eum scilicet modum quo nos cum **zake** causa, vel **blazen** flare dicimus, quum potius proferendum sit sa in

causa,

causa, vt in mensa, salus & ansa; & si in risi, vt in sicut & simul; & sum in visum, vt in adsum. Ad eundem modum quo supra contra receptum nostratium morem **blazen** per **z** scripsi, censeo, & alia multa scribenda, vtpote **zac** saccus, **zetten** ponere, **ziin** videre, **zoon** filius, **zoe** sic, **zunen** conciliare, **zuur** acidus, **zęizeluen** seipsum, **zez** sex (tametsi non admodum repugnauerim si quis scribere malit **zes**) **zuelgen** vorare, **zegghen** dicere, **zęgenen** consecrare, **zuęren** iurare, **zaluen** vngere, **gezalft** vnctus, **zaan** cremor, **zaat** semen, **zęęt** dicit, **zitten** sedere, **zot** fatuus, **zant** arena, **zaut** sal. Vtque rectè distinguas inter **z** & **s** / confer inter se Latina sal, sat, sit, & seuum. cum nostris **zal** quo futurum, **zat** saturum, **ziit** vide, **zeuen** septem designamus, & iudicabis facilè quæ sint scribenda per **z** quæ per **s**. **Z** enim nihil aliud re vera est quam crassum **s**, vt **b** crassum **p**, **d** crassum **t**, & **v** consonans crassum **f**, ad eum scilicet modum quo hactenus illud vsurpatum sit : quod sanè (vt id quoque adijciam) contra ipsius v naturam factum fuit. Tametsi enim consona*n*s fiat, no*n* debet propterea ita planè primæuam suam natura*m* perdere, no*n* magis quam **i** quum consonans fit (quam tunc ad differentiam vocalis censerem scribendam longiusculè hoc modo **j**) qu*æ* no*n* adeò genuinum suum sonum perdit, vt vix percipias vocalis sit an consonans, nec passim vulgus Latinè loquens ad-

modùm distinguat inter vtramque, promiscue pronuntians Iesus, Iacobus, iacio & ieci : Neque etiam re vera aliud vtriusque, scilicet dum vocalis manet vel in consonantem transit, discrimen constituendum est nisi quod ex duabus syllabis vna nempe ex ia fiat ja. Quæ enim aliter ac durius apud nos pronuntiantur, per **ʒ** potius scribenda censerem, vt quum vulgus **ʒiaʒon** / **ʒiacop** / **ʒian** / **ʒiẹnne** / hominum propria nomina pronuntiat non alio sono consonantium, quàm qui auditur in **ʒie** / & **ʒier** quum mare & valde dicimus, & in Gallico *desia* quum iam signant, differente vehementer sono ab eo quem audis quum **ia** vel **iagen** pro ita vel venari dicimus. Quam eandem rationem, nempe quam obseruari diximus in **i**, dum vt consonans profertur, si obserues in **v** (prout mihi obseruanda videtur) hoc est, si duas syllabas quas audis in **u i** contrahas in vnam audies eum sonum quem nostrates scribunt per duplex **w** nempe **wi** / neque id adeo nouè, quum poëtas illius seculi ad hanc rationem, quamuis contrario modo, syllabas ex consonanti hac **v** & vocali sequente contractas interdum disiunxisse ac in duas diuisisse videamus, dum soluit vt trisyllabum, euoluam vt quadrisyllabum, ac persoluenda vt pentasyllabum pronuntiarunt, nimirum ob similitudinem seu affinitatem sonorum : vt non dubitandum sit quin olim quum primum à latinis **v** pro consonante vsurpari cœpit, in hunc quem dixi

modum

modum, & ad exemplum **i** dum consonans fit, prolata fuerit. Quod etiam arguunt plurimæ dictiones quas per **v** consonans Latinè scriptas, nos ab antiquo per duplex **w** scribimus & ad verum quem dixi sonum pronuntiamus, vtpote vannus, vannare, vinum, vicus, væ, vespa, velle, verruca, verum, via, vietus, ventus, vincere, viduus, voluptas, vulnus, & vermis, pro quibus scribimus **wan** / **wannen** / **wȩin** / **wȩic** / **wie** / **wespe** / **willen** / **wȩrte** / **waar** / **wȩcb** / **wiec** / **wint** / **winnen** / **weduwe** / **wellust** / **wonde** / **weurm** / quæ eadem sunt vel non admodum discrepantia à præcedentibus Latinis, prolato **v** ad eum sonum quo in Teutonicis duplex illud **w.** Quantula enim est differentia siue Latinæ vinum & vicum dicas (modo sic vt dixi proferas) siue Teutonicè **wȩin** & **wȩic** / vel **wiin** & **wiic** vt Flandri pronuntiant. Ac proinde errore potius quam ratione **wȩin** / vel vt Flandri pronunciant **wijn** per duplex **w** scribimus, scribendumque potius est **viin** per simplex **v**, vt & ipsa dictat ratio. Relegandum itaque nobis censes duplex illud **w** / vtpote iam superfluum atque adeò insulsum, nihilque rationis in se habens, vtendumque loco illius simplici **v**, sonandumq*ue* hoc quo dixi modo, vt tande*m* ex nostro idiomate discat inue*n*tus recte Latina sonare. Verum quum ad denotandum crassius illud **f** quod simplici illo **v** significare solebamus, alia nobis restet querenda litera ea*m*

27 *iuuentus*

adsciscamus quæ aptior sit, & commodius etiam nobis seruiat, quàm hactenus illud **v**. Nam quum in extremo siue pro vltima litera nonnullarum dictionum idiomatis nostri habeamus sonum illum crassioris **f**, non potuimus ibi vti consonanti **v**, adeò absonum haberetur illa claudere dictionem, veluti cum **nęęf** cognatus, item **graaf** comes, & **ic beef** tremo, dicimus. Clarum etenim est quod in **nęęf** crassius quiddam audis quàm in **nęffens** iuxta, vel in Gallico *nef* nauis : Similiter in **graaf** quam in **graf** quum ṣepulchru*m* dicimus, ne*m*pe retịnes crassum illud quod audis quum ista pluraliter **nęuen** / **grauen** / & illud in infinitiuo **beuen** dicis : quod ipsum quum in tribus his postremis per **v** consona*n*tem scribis, æquè in illis præcedentibus per eandem consonantem scribendum, eaque dictiones terminandæ fuissent, nisi res ipsa seu potius rei veritas adeò reclamasset. Non inuenio autem quæ commodior posset in hoc seligi literæ species & quæ fini æque atque principio vel medio dictionis conueniat, ea qua veteres Æolas ad denotandum eundum sonum, vsos fuisse existimo, nempe hanc, digammatis inuersi **Ⅎ** quæ minus his aliena videri potest quod **f** inuersæ speciem referat, quam va prolata **v** trito hactenus more nuncupandam censerem, quo scilicet sonus istius **Ⅎ** melius significetur, & facilius ab **f** distinguatur, va &

fa inter

fa inter se conferendo. Hac nota seu litera **ɟ** scribenda censeo omnia quæ crassum hunc sonum habent (quur enim quæ eundem sonum habent non ijsdem literis scribamus) siue collacanda veniat in principio, siue in medio, siue in fine dictionis. Quæ igitur superius posita sunt vocabula hoc pacto scriberem **nęęɟ** / **graaɟ** / **ic beeɟ** / **nęɟen** / **graɟen** / **beɟen.** Et ad horum exemplum **raaɟ** coruus, **bęęɟ** fermentum, **gaaɟ** donum, **baaɟ** bona mobilia, **ɟan** ab, **ɟiir** quatuor vel ignis, **ɟos** vulpes, **ɟader** pater, **ɟaac** somnolentia, **ɟeel** multum, **ɟęl** pellis, **ɟol** plenus, **ɟat** vas, **ɟillen** excoriare, **ɟinden** inuenire, **ɟangen** capere, **ɟęgen** tergere, **ɟugen** accomodare, **ɟuren** vehere, **ɟlout** fluxus, **ɟlouien** fluere, **ɟloeën** pulices, **screeɟ** linea / crassius siquidem pronunciatur quàm **screef** scribebat. Rursum quæ duplici huiusmodi **w** scribere solebamus, ea omnia simplici v consonante scriberem, veluti **vaar** vbi, **vat** quid, **velc** quod, **vit** albus, **voort** verbum, **vel** bene, **villen** velle, **vinden** venti, vel voluere, **vęgen** viæ : vt vel hinc appareat quod superstitiose magis quam iudicio, quæ hoc sono vernacule pronuntiantur propria nomina, nonnulli quum Latine verterent, per gu potius, quâm per simplex v scripserint, Guilielmus potius quam Vilhelmus. Quin etiam veram huius consonantis v scribendi rationem mulierculas ipsas passim obseruare videmus solo sensu communi ductas :

quas tamen puer, cum mihi primum sapere videbar, ridere soleo, quòd præter consuetudinem in aliorum scriptis obseruatam scriberent, ignarus qua*m* multa (vt inquit Comicus) prauè fierent moribus, vt non immerito ob hæc & huiusmodi aliaque maioris momenti, mos à doctis vbiq*ue* sæuissimus tyrannus numcupetur. Quo dicto ad id quod tractamus tam apposito, huic tractaui finem imponere statui, simulatq*ue* eos qui aliam rationem nouerunt, quâ hac in parte orthographiæ nostri idiomatis rectius consuli possit, præter eam quam hic demonstraui, illam vt impartiantur, bonique institutum & conatum meum consulant, obsecrare.

FINIS.

APPENDIX.

SI CVI *placeat secundùm præscriptum à nobis tum vocalium tum consonantium, quibus nobis opus esse demonstrauimus, numerum, alphabetum quod pueris exhibeatur conficere, illud hoc qui sequitur ordine, non incommodè digerere poterit :*

A a b c k d ę f e g h i ɟ l m n o p q r ſ s t v u x y z.

QVOD k *&* c *coniunxerim, fuit, quòd pro eisdem habeam, ac proinde vtrunque* ke *appeliandum censeam. Literam quoque* g *si non* ga

appel-

*appellare libeat, salte*m *ad huius rationem pronuntietur* ge, *quod frustrà apud nos plerique vt significent, scribunt per aspirationem* ghe *& inepte Galli per* u gue. NEQVE *video quid opus sit consonantem* z, *præter reliquarum omnium consuetudinem, duabus syllabis proferre* zeta; *Proinde suffecerit si vnica syllaba vocetur* ze.

ILLIS *qui non adiecerunt animum ad Latina, non opus erit exhibere literas* c *&* y.

FACILE *vero erit ex alphabeto vocales excerpere, nec non diphthongos, easq*ue *ordine quo superius tractatae sunt digerere, vel (si id quis malit) cuique vocali suas, hoc est, illas quæ ab ea initium suum sumunt, subijcere diphthongos, quemadmodum in sequenti dictionum nostratium caterua, quam ad vacuam chartam replendam subiecimus, à nobis obseruatum videre licet: ex qua vel sola pueri nostrates illam edocti rectè vernaculum idioma scribere, & ad huius deinde imitationem Latinum ritè proferre possent, admoniti in primis vt in Latinis dictionibus vocales longas ad eum modum pronuntient quo geminatæ hic proferuntur, & reliquas deinde cùm vocales tum diphthongos secundum superius explicatam à nobis rationem.*

6 *proinde*

a	at	edebat	bat	balneum
aa	aas	âs	baat	commodum
ae	aeeren	spicæ	baet	prodest
ai	aieren	oua	bait	expecta
au	aut	senex	baut	sagitta
ę	ęl	vlna	bęrt	asser
ęę	ęęr	iratus	bęęrt	ardet
ęi	ęis	glacies	bęi	apud
ęu	ęul	vlula	bęuʒ	canalis
e	elc	quisque	brect	frange
ee	eec	acetum	beeʒ	tremo
eu	eul	papaver	beul	tortor
i	ik	ego	bicht	confessio
ii	iit	aliquid	biic	pinsebat
ię	ięrd	terra	kięrs	candela
ie	ierst	primum	biest	bestia
o	op	super	bot	obtusus
oo	oort	quadrans	boot	offerebat
oe	oest	oriens	boem	arbor
oi	oit	vnquam	beroit	pauper
ou	ouuer	littus	bour	rusticus
oui	bouie	custodia	bouien	compedes
u	but	casa	bus	pixis
uu	uur	hora	buut	preda

kat

2 *as* — 16 ierst

a	kat	felis	dal	vallis
aa	kaal	caluus	daal	descendo
ae	krae	coruus	daelt	descendit
ai	kai	silex	dailt	partitur
au	kaut	frigus	daut	premit
ę	knęcbt	minister	dręc	stercus
ęę	kęęl	guttnr	dęęrt	audet
ęi	keiɟ	iurgor	dęic	agger
ęu	kęul	fouea	dęum	pollex
e	kelc	calix	dec	tego
ee	keet	iurgabatur	deez	ista
eu	keuz	electio	deur	ostium
i	kist	cista	dic	crassus
ii	kiist	elige	diir	animal
ię	kięrne	nucleus	duięrs	transuersum
ie	kier	anfractus	diel	pars
o	kost	victus	dop	trochus
oo	koost	eligebas	dool	erro
oe	koep	emptio	doet	mortuus
oi	koi	caula	doit	occide
ou	kouc	libum	dout	fac
oui	kouien	vaccæ	doute ?	facis ?
u	kus	osculum	dun	tenüis
uu	kuur	curatio	duurt	durat

ɟast

a	ɟast	firmus	lat	assula
aa	ɟraag	interrogo	laat	serum
ae	ɟaeem	ulna	laet	mitte
ai	ɟail	venalis	laſt	duc
au	ɟau	plica	lauter	merum
ę	ɟęt	pinguis	lęc	lingo
ęę	ɟęęr	procul	lęęɟ	viuo
ęi	ɟęiɟ	quinque	lęi	patior
ęu	ɟęul	sordidus	lęut	chelys
e	ɟecht	pugno	let	membrum
ee	ɟeel	multum	leeʒ	lego
eu	ɟeur	ante	leugen	mendacium
i	ɟisch	piscis	ligt	iace
ii	ɟliig	musca	liif	amica
ię	ɟięrdich	paratus	lięrʒ	ocrea
ie	ɟliesch	caro	liet	tædium
o	ɟol	plenus	lof	laus
oo	ɟoor	sulcus	looɟ	laudeo
oe	ɟloe	fugiebam	loet	plumbum
oi	ɟloi	pulex	loien	plumbata
ou	ɟlout	fluxus	louris	stolidus
oui	ɟlouien	fluere	pouier	puluis
u	ɟrucht	fuctus	put	puteus
uu	ɟuurt	vehit	puur	purum

vat

a	vat	quid	ac	saccus
aa	vaar	vbi	zaat	semen
ae	vaet	ventus spirat	zaet	seminat
ai	vai	pascuum	zai	dicebat
au	vau	vellem	zaut	sal
ę	vęch	via	zęlf	idem
ęę	vęęc	septimana	zęęt	dicit
ęi	vęit	latè	zei	ipsa
ęu	vęuten	Valterus	zęucht	sugit
e	vet	lex	zegt	dic
ee	veez	indicabat	zeech	modestus
eu	reuk	odor	zeuren	maculare
i	vil	volo	zitten	sedere
ii	viil	rota	ziit	vide
ię	vięrt	hospes	zuięrt	gladius
ie	viez	pupillus	zier	valde
o	volf	lupus	zot	stultus
oo	voort	verbum	zooch	sugebat
oe	voenen	habitare	soe	sic
oi	voint	habita	toint	ostende
ou	vouker	fœnus	snouk	lupus piscis
oui	rouien	virgæ	spouien	festmare
u	vunsch	optatus	znkt	quære
uu	ruut	seuum	zuur	acidum

1 zac 22 zukt

BEATRIJS[1].

Zooals bekend is, komt de bevallige mnl. « sproke » *Beatrijs* slechts in één handschrift voor, nl. in den perkamenten codex, die den *Dietsche doctrinael* en de *Heimlicheit der heimlicheden* bevat, en op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag berust (2). Naar dit hs. werd zij tweemaal door JONCKBLOET uitgegeven (3), en later door PENON ook opgenomen in het eerste deel zijner *Nederlandsche dicht- en prozawerken* (4).

Eenieder weet hoe willekeurig JONCKBLOET, in zijne uitgaven van mnl. werken, de teksten behandelde; hoe hij, onder voorwendsel ze te « zuiveren naar de eischen der grammatica », de lezing der handschriften op talrijke

---

(1) Oorspronkelijk was het mijne bedoeling enkel over een paar plaatsen uit de *Beatrijs* te handelen. Om met zekerheid te werk te gaan oordeelde ik het geraadzaam PENON's uitgave eens met het hs. te vergelijken; het constateeren van allerlei niet vermelde en moeielijk te verklaren afwijkingen heeft van lieverlede aanleiding gegeven tot het bespreken van die uitgave zelf.

(2) Het hs. werd door JONCKBLOET beschreven in de beneden te noemen tweede uitgave van de sproke, blz. 39 en vlg. der *Toelichting*.

(3) De eerste maal afzonderlijk, Den Haag, 1841; de tweede maal met den *Carel ende Elegast*, Amsterdam, 1859. Zie PETIT, *Bibliographie der Mnl. taal- en letterkunde*, nr 483, *a* en *c*.

(4) *Nederlandsche dicht- en prozawerken. Bloemlezing uit de Nederlandsche letteren*, enz., door Dr G. PENON. Eerste deel (Groningen, 1889), blz. 349-377.

plaatsen zonder noodzakelijkheid veranderde. Het is overbodig dit nog eens aan te toonen door zijne twee uitgaven van de *Beatrijs* met den tekst van het hs. te vergelijken, en de door hem toegebrachte wijzigingen te bespreken.

PENON, in de *Inleiding* van het daareven genoemde eerste deel zijner bloemlezing, blz. XVI-XVII, beweert eenen tekst te geven in nauwer aansluiting aan het hs., en wijst op meer dan 130 verzen waar hij dit doet. Uit eene vergelijking van zijne uitgave met het hs. is mij echter gebleken, dat hij op nog menige andere plaats den oorspronkelijken tekst juister had kunnen (en moeten) weergeven. Ook PENON behoorde nog eenigszins tot de oude school, en aarzelde niet de lezing van het hs. te wijzigen, telkens hij daardoor een beteren tekst kon bekomen. In hoeverre hij daarin gelijk had, moge uit de volgende bladzijden blijken. In zijne uitgave geeft hij niet aan in welke verzen hij van de lezing van het hs. afwijkt; het zal daarom nuttig wezen, om na te gaan hoe en waarom hij veranderde, te beginnen met al de door hem gewijzigde plaatsen te vermelden. In de volgende tafel staat links de lezing van het hs., rechts de tekst van den uitgever.

	Hs.	PENON
vs. 11	Dat ic die poente moet wel geraken	Dat ic te poente moet gheraken
19	hovesche en̄ subtijl van zeden	hovesch ende subtijl van seden
21	ghelijct	gelijct
22	zeden	seden
35	tlicht en̄ ornament	tlicht ent ornament
49	Meneghe worpt si	Meneghen
50	alst h' dunct goet	als haer dinket goet
52	ghiftē	ghifte
53	Dade hijt niet bider min̄en rade	En dade hijt *enz*.

	Hs.	Penon
vs. 60	gheluux	ghelux
68	Hi doeter	Hine doeter
81	hoert	hort
84	Oetmoedelijc	Ootmoedelijc
91	Hi haestem	Hi haeste hem
132	enē sekeren tijt	een sekeren tijt
139	aventueren	aventuren
145	Dat niemen en sal wetē	Dat niemen en wete
153	Te varen *(infinit.)*	Te varene
166	Sanders daghes ghinc hi in die stat	*ghinc hi* wordt geschrapt
169	Mantele en̄ caproen groet	goet
171	En̄ na recht gevoedert wel	Elc na rechte *enz.*
172	Niemen en sach	Niemen sach
193	mettine *(in het rijm)*	mettinen
195	mettenē	mettinen
203	Si knielde voerden outaer	cnielde vorden
224	Teenē beelde	Tenen beelde
225	knielde	cnielde
220	nach en̄ dach	nacht ende dach
236	hoert	hort
238	voer	vor
239	En̄ ict segt u	ic
248	W' ōme dat si daer die slotel hinc	Waeromme si daer die slotel hinct
249	Nu ghinc si danē dor den noet	*danen* wordt geschrapt
259	Doē	Doe
281	ziden	siden
292	Dat si hē nyemen volghē en saghē	*en* geschrapt
293	Doen begant te lichtene	Doet began
301	Ic ducht	Ic duchte

	Hs.	Penon
vs. 314	Ghi en hebt aen mi niet v'sien	*niet* geschrapt
315	Dat ic u fel was	*u* geschrapt
343	beeten	beten
347	beeten op tfelt	beten op dat velt
355	talen *(in het rijm)*	tale
356	hoert die voghele inden dalen	hort .... dale
368	Ochtic u .... ghewaghe	Ochtics u ....
370	voer	vor
375	In weelden	In weelde
401	Si voren alsoe voert	alsoe verre vort
402	poert *(in het rijm)*	port
405	Dat siere bleven der jaren seven	Si bleven daer der jare seven
409	D' na	Maer na
418	D' si met	Daer si iet met
430	zeder	seder
433	Hets mi comen soe	Hets mi comen toe
437	D' ic mi trouwen toe v'liet	mi in trouwen
439	mine .IJ. jonghere	mine jonghere
442	ziele	siele
456	seve	seven
465	scamelike sonden en̄ die zwaer	scamelike sonden swaer
471	h' te loven	haer te love
477	Si was seven jaer metten man	Si waser seven metten man
481	Dierste .VIJ. jaer hebdi ghehoert	Dierste jaer hebdi ghehort
482	voert *(in het rijm)*	vort
485	Berouwennesse	Berouwenesse
502	Doghē Gods sijn mi v'borgen	Doghen Gods sien int
517	Fonteyne	Fonteine
521	En̄ hadden	Ende had

	Hs.	Penon
vs. 526	onghestroest	onghetroest
527	noy	noyt
538	moeghen	moghen
543	Nazaret	Nasaret
545	ghehoert *(in het rijm)*	ghehort
546	woert *(id.)*	wort
552	voer	vor
556	doer	dor
559	acht' dlant	achter lant
564	doer	dor
567	weduwe	vrouwe
569	Ruust u	Rust u
583	hem (*voluit geschreven*)	hen
611	tusschē Elve ēn d'Geronde	*der* geschrapt
612	men niet vindē en conde	*en* geschrapt
621	voer	vor
626	hoven	oven
627	in groten gloyen	in so groten gloyen
647	Dat ghine ontfinc	ontfinct
663	Vrouwe	Here
687	voer	vor
694	voer	vor
697	doer	dor
703	gheweldechere	geweldech here
710	rumde covent	tcovent
713	ziden	siden
738	Soe maghic	Soe moetic
751	lichte *(in het rijm)*	lechte
757	ghi vint die doren op ēn wide ontdaē	*op ende* geschrapt
762	En mochte die zondersse	Mochte die sondersse
763	mettē oghē wel sien	*wel* geschrapt
783	Ēn hadde mi Maria n3 v'beden	En hadde si mi niet

	Hs.	Penon
vs. 792	Maria hebbes danc	Maria vrouwe hebbes
821	Den h're die ons broeder	Die here die es onse behoeder
844	zw'	swaer
845	Binnē dien was die nacht ghegaen	... nacht tegaen
848	Si nam cloczeel	nam dat clocseel
849	tiden *(in het rijm)*	tide
850	ziden *(id.)*	siden
852	quam	quamen
871	In can u niet vergronden	Ic en can u niet vermonden
881	in covent	in tcovent
895	om Gode	omme Gode
899	Die weduwe was vroe	was harde vroe
904	ghedoeghet *(in het rijm)*	ghedoghet
910	Voertmeer	Vortmeer
923	gheruchte *(in het rijm)*	gherochte
924	mochte	mochten
936	Een kint dat dochte haer doet	dat dochte haer wesen doet
944	bi sine ghebode	gheboden
957	Hets al verloren pine	Het al
980	Bepeinst u wel ende besiet	ende beliet
984	En̄ ontdecten hē al haer leven	*hem* geschrapt
1020	Eer hi thuus weder wende	thuuswaert
1028	si worden twee goede man	*twee* geschrapt

Van die ongeveer 120 afwijkingen geeft Penon geene rekenschap in bovenvermelde *Inleiding*, blz. xvii, met

uitzondering van die in de vv. 11, 248, 409 en 980 (1). Hoewel hij geenszins den lezer in den waan wil brengen dat hij, behalve op die vier of vijf aangewezen plaatsen, overal elders den tekst van het hs. getrouw afdrukt — dat mag niet afgeleid worden uit zijne woorden op blz. XVI der *Inleiding* — toch had hij, ten minste van eenige der overige tekstveranderingen, verklaring mogen geven. Immers, bij een nadere beschouwing wordt het niet terstond duidelijk waarom ze toegebracht werden, en zij behooren ook niet tot de zoogenaamde « van-zelf-sprekende » verbeteringen.

I.

Uit bovenstaande collatie blijkt vooreerst dat het grootste getal van PENON's wijzigingen enkel de spelling van sommige woorden betreft, zooals waar hij b. v. *zwaer* in *swaer* verandert, *voer* in *vor*, *doer* in *dor*, *fonteyne* in *fonteine*, enz. De oorzaak van die spellingafwijkingen zal wel te zoeken zijn in een streven naar gelijkvormigheid; zooals andere tekstuitgevers, wilde PENON eenheid brengen in de spelling van het hs. Of dat noodig was, kan hier buiten bespreking blijven. Maar eenieder zal toegeven dat, als men eens aan het normaliseeren gaat, men logisch moet handelen, niet willekeurig hier en daar de schrijfwijze van sommige woorden veranderen, en ze

(1) Ik laat onbesproken de zoogen. « verbetering » die hij op vs. 378 opgeeft. Daar is, zegt hij, *vore* in *voren* veranderd (het woord rijmt op *vercoren* van den volgenden regel). Als er nu op de aangewezen plaats in de uitgave *vore*, en niet *voren* staat, zal dat wel als eene vergissing moeten aangezien worden. Maar vermeld mag het wel worden, dat die voorgewende verbetering er geene is; het hs. toch heeft zeer duidelijk *vorē*.

elders zonder eenige reden behouden. En dat juist doet Penon, hoe ongaarne ook wij het constateeren.

In vs. 493 drukt hij *fonteyne*, zooals in het hs. staat, maar in vs. 517 verandert hij in *fonteine*. In vs. 84 leest hij *Ootmoedelijc*, maar in vs. 530 mag de schrijfwijze *oetmoedichede* blijven. In vs. 605 wordt *Hen* (= en, de ontkennende partikel) behouden, maar de *h* van *hoven*, in vs. 626, wordt geschrapt. *Moeghen* wordt soms *moghen* (b. v. vs. 538), maar elders weer niet (b. v. vs. 684 *moeghedi*). In de meeste gevallen vervangt hij de *z*, waar een woord of eene lettergreep mede begint, door eene *s* (het hs. heeft de twee spellingen, als b. v. *swaer* in vv. 155, 222, naast *zwaer*, vs. 465 en *passim*); doch in vv. 388 en 522 laat hij *zielen* staan, waar hij, in vs. 442, *ziele* in *siele* verandert. Evenzoo blijft *zee* in vs. 660, en *Lazaruse* in vs. 218, terwijl *Nazaret*, in vs. 543, in *Nasaret* gewijzigd wordt. In vs. 11 wordt *gheraken* gelezen, tegenover het *geraken* van het hs., en omgekeerd in vs. 21 *gelijct*, waar het hs. *ghelijct* heeft (evenals elders).

Niet beter is het met sommige andere wijzigingen. *Doer* (voorzetsel) wordt op verschillende plaatsen in *dor* veranderd (aldus o. a. vv. 556, 564, 697), maar *doer* mag blijven in de vv. 572, 1014. — *Voer* (voorzetsel) wordt evenzoo meestal door *vor* vervangen (b. v. vv. 238, 370, 552, enz.; zie bovenstaande tafel), maar tegen de spelling *voer* van het hs. wordt geen bezwaar gemaakt in de vv. 97, 286, 289, 306, 857, 946. Waarom die verschillende behandeling? — Nog erger gaat het met het ww. *hooren; hoerde*, *hoert*, enz. van het hs. worden *horde*, *hort*, enz. op sommige plaatsen (b. v. vv. 81, 236, enz.), maar niet in de vv. 332, 582, 587, 786, 850, 953. Ja, in vs. 960 rijmt *hoert* op *vermoert* van den vorigen regel, en zelfs in vv. 975-976 rijmt *hoerde* op *worde*, terwijl boven, in vv. 545-546, de rijmen *ghehoert* : *woert* door *ghehort* : *wort* vervangen werden.

Men moet bekennen dat die tekstveranderingen willekeurig zijn. Gesteld dat PENON eenvormigheid in de spelling wilde brengen, waarom is hij dan niet consequent te werk gegaan? Heeft hij niet gezien dat, behalve de eenige woorden waar hij de schrijfwijze van normaliseert, er zooveel andere zijn, die op verschillende wijze in ons hs. geschreven worden? Zoo treft men, om maar eenige voorbeelden te geven, *segghen* (o. a. vs. 26) naast *seggen* aan (o. a. vs. 132); *jonghelinc* (b. v. vs. 87) naast *jongelinc* (b. v. vs. 256); *ghinghe* (vs. 628) naast *ginges* (vs. 678); *scoenheide* (vs. 184) naast *scoenhede* (vs. 24); *mieracle* (vs. 6) naast *miracle* (vs. 1013); *sonderse* (vs. 697) naast *zondersse* (vs. 762); enz. PENON laat dat alles staan. Ook spellingen als *deilen* (=deelen), vs. 570; ook de rijmen *paerde* : *warde* in vv. 413-414. Daar heeft hij trouwens volkomen gelijk in, want dergelijk gebrek aan eenvormigheid in de schrijfwijze van de woorden is niets buitengewoons; dat vindt men ja in alle handschriften. Maar wat men moeielijk kan goedkeuren zijn bovengemelde veranderingen, omdat zij niet alleen niet noodig waren naast de elders bewaarde ongelijkvormigheid, maar op willekeurige wijze toegebracht.

Op nog andere dan de tot dusver aangewezen plaatsen heeft PENON onnoodig de spelling gewijzigd. Zoo is het niet van doen *mettenen* van vs. 195 in *mettinen* te veranderen; evenmin *beeten* van vv. 343 en 347 in *beten*, en *poert* van vs. 402 in *port*. Even onnoodig is de verandering van *Teenen* (voorz. *te* + lidw.) in *Tenen*, in vs. 224 (vgl. in vs. 788 de spelling *eene*); van *avontueren*, in vs. 139, in *avonturen* (het woord rijmt op *sueren* van vs. 140; ofwel moest *avontueren* blijven, ofwel *sueren* ook in *suren* veranderd, om logisch te werk te gaan. Maar alle wijziging is overbodig). — *Ruust u* (imper.) in vs. 569 mag ook blijven; zie VAN HELTEN, *Mnl. Sprkk.*, § 8 *f*,

en vgl. de spelling *verteelt* (d. i. *vertelt* van « vertellen ») in vs. 964, welke door PENON behouden wordt. Best ware insgelijks de genit. *gheluux* van vs. 60 niet in *ghelux* te veranderen; de *ū* laat zich hier wel verklaren, zie *Mnl. Wdb.*, II, 1300, op *gheluck*, en vgl. de spelling *luude* (= luidde) in vs. 849 (door PENON wederom behouden), naast *lude*, *ludene*, enz., in de vv. 193, 34, en elders.

Slechts in zeer weinige gevallen laten wij den uitgever aan den uiterlijken vorm der woorden iets wijzigen zonder hem te beknibbelen. Dat hij het *geweldechere* van vs. 703 in *geweldech here* verandert, is eene noodige verbetering. Met een paar andere wijzigingen, nl. die in de vv. 751, 904 en 923, waar respect. voor *lichte*, *ghedoeghet* en *gheruchte* PENON *lechte*, *gedhoghet* en *gherochte* leest, om aldus een zuiver rijm te bekomen op *rechte* (vs. 752), *ghesoghet* (vs. 903) en *mochten* (vs. 924), kan men vrede hebben.

Bij deze laatstgenoemde veranderingen in het rijm sluiten zich enkele andere aan, die weliswaar de spelling eigenlijk niet betreffen, maar gemakshalve hier toch vermeld kunnen worden. Het geldt de rijmen *talen* : *dalen*, vv. 355-356, en *tiden* : *ziden*, vv. 849-850, door PENON tot *tale* : *dale* en *tide* : *siden* gewijzigd, zonder dat men kan zeggen waarom, want tegen de lezing van het hs. bestaat niet het minste bezwaar.

II.

Nu komen wij tot de tweede soort van tekstveranderingen, nl. de eigenlijke *verbeteringen van fouten* (ten minste naar PENON's opvatting). Dat er geen handschriften gevonden worden zonder schrijf- of andere fouten,

staat vast; en dat wezenlijke fouten moeten verbeterd worden zal eenieder toegeven. Maar meer dan eens verandert men op te zwakke gronden; men blijft vaak het bewijs schuldig dat de tekst van het hs. werkelijk eene fout bevat. Al gaat PENON in het verbeteren van het hs. met meer behoedzaamheid te werk dan andere uitgevers, die overal zaken vinden die ze ten onrechte meenen niet in den haak te wezen, toch heeft hij, naast sommige noodige veranderingen, er verschillende overbodige toegebracht; ja, eenige schijnen zelfs heelemaal willekeurig, want men kan er bezwaarlijk een verklaring voor vinden.

Met betrekking tot die soort van wijzigingen kunnen wij gemakshalve drie gevallen onderscheiden : 1°) ofwel geldt het storende schrijf- of taalfouten, die door een geringe verandering worden verwijderd; 2°) ofwel wordt op even zoo eenvoudige wijze het metrum hersteld; 3°) ofwel eindelijk moet in de plaats van den overgeleverden tekst, die geen gezonden zin geeft, iets anders gezet worden, dat hem verstaanbaar maakt, en dat men mag vermoeden nader te wezen tot datgene wat de dichter zelf geschreven had (tekstcritiek in engeren zin). — In die volgorde zullen wij PENON's verbeteringen bespreken. Het komt er niet op aan dat tusschen deze drie reeksen van tekstverbeteringen niet altijd een scherpe grens te trekken is, en wij soms tot de eene brengen wat misschien juister bij eene andere behoort.

Tot de eerste reeks van gezegde tekstverbeteringen moeten vooreerst een aantal veranderingen gerekend worden, waar PENON eene fout tegen de verbuiging, de vervoeging, de syntaxis of den vorm der woorden doet verdwijnen. Tegen een goed deel daarvan valt niets te zeggen; aldus wordt terecht, in vs. 456, ***seve*** in ***seven*** veranderd, ***te varen***, in vs. 153, in ***te varene***, enz. (Zie nog de verbeteringen in vv. 239, 301, 368, 409,

526, 647, 710, 852, 881, 924) (1). Onnoodig daar stil bij te blijven. Eenige andere daarentegen verdienen nader onderzocht te worden.

Zoo wordt, in vs. 19, het praedicatief gebruikte adj. ***hovesche*** in ***hovesch*** veranderd, gewis omdat een aldus gebruikt bijv. naamw. onverbogen staat (aldus STOETT, *Syntaxis*, § 89). Maar in een dergelijk geval komen sommige adj. wel voor met een onoorspronkelijken uitgang ***-e***, en met name ook ***hovesch***. Vgl. FRANCK, ***Mittelndl. Gramm.***, § 208, 2, en zie bij VAN HELTEN, ***Mnl. Sprkk.***, § 318, eene lijst van allerlei aldus op ***e*** uitgaande adj.; bij de daar aangehaalde voorbeelden van ***hovesche*** zijn o. a. nog te voegen dat van het ***Mnl. Wdb***, III, 685, en ***Hildegaersberch***, XLI, 177 (***hoesche***, door de uitgevers in ***hovesch*** veranderd). Op grond daarvan late men ook ***hovesche*** hier staan.

In vs. 52 wordt het meerv. ***ghiften*** in ***ghifte*** veranderd. Dat is natuurlijk onnoodig. Wellicht heeft PENON de verkortingsstreep boven de ***ē*** niet bemerkt, zooals hij ook op een paar andere plaatsen daarop niet schijnt gelet te hebben (zie boven, op bl. 253 de aanteekening onderaan over het ***vorē*** van vs. 378, en vgl. beneden, bl. 260, het gezegde over vs. 259). — Die onderstelling geldt echter niet voor vs. 375, waar ***in weelden*** voluit staat geschreven; zonder reden wordt dit ***in weelde***, terwijl het ***ende in rusten***, dat er in denzelfden regel op volgt, ongewijzigd blijft. — Evenzoo wordt zonder reden ***mettine***, in vs. 193 (rijmende op ***pine*** van vs. 194), tot ***mettinen*** gewijzigd. De vorm ***mettine*** is goed; vgl. ***Mnl. Wdb.***, IV,

(1) Sommige van die verbeteringen, b. v. die in vs. 368, zijn eigenlijk van PENON niet, maar werden al vroeger door JONCKBLOET of DE VRIES voorgeslagen. Wij maken daar echter geen onderscheid in; daar PENON ze heeft overgenomen, hebben wij wel het recht ook aan hem naar het gegronde er van te vragen.

1525 *sqq.* op *mettene.* — *Ghebode* van vs. 944 moet ook niet in *gheboden* veranderd worden (de vorm is juist), en evenmin *meneghe* van vs. 49 in *meneghen;* zie VAN HELTEN, *Mnl. Sprkk.*, § 373, en vgl. o. a. *Velth.*, IV, 22, 6 : *menige bracht si* (een vermelde daad, nl.) *in die noyse.* — *Nach* eindelijk van vs. 228 mag ook wel blijven; die bijvorm van *nacht* komt wel elders voor; zie *Mnl. Wdb.*, IV, 2063.

Men vraagt zich af waarom *hem* (= dat. plur.) van vs. 583, dat voluit aldus geschreven staat, in *hen* veranderd wordt, wanneer in vs. 404 *hē* (ook dat. plur.) van het hs. als *hem* gelezen wordt. Het hs. heeft overal *hē,* dat nu eens in PENON door *hen* (b. v. vv. 56, 292, enz.), dan weer in *hem* (b. v. vv. 404, 422) opgelost wordt, waar wij nochtans met denzelfden nv. te doen hebben. — Nog meer verbazing wekt de « verbetering » op vs. 957. Het hs. heeft daar : *Hets al verloren pine / Dat ghi* enz. (wat alleszins de goede lezing is); in onze uitgave wordt dat : *Het al* enz.

Tegen het *alst haer dunct goet* van vs. 50 wordt bezwaar gemaakt; PENON verandert *dunct* in *dinket;* in vs. 344 laat hij *Het dunct mi* evenwel staan, en ook in vs. 568 *Mi dunct.* Er is m. i. geen reden tot wijziging in vs. 50. Misschien gebeurde de verandering om eene daling meer in het vers te hebben, zooals nog elders (zie daarvoor beneden, bl. 263). Maar dat is al even onnoodig. Terloops weze nog opgemerkt dat in hetzelfde vers, *alst* in *als* veranderd wordt, zoodat de uitdrukking wordt : *als haer dinket goet.* De tekst van het hs. levert nochtans geene moeielijkheid op, en *als* is zeer zeker geen verbetering. — In vs. 91 wordt *haestem* gewijzigd in *haeste hem.* Moet men hier volstrekt een verleden tijd hebben? Neen. Zelfs al stond het praesens *haestem* tusschen andere ww. in den verleden tijd en tot denzelfden

zin behoorende, zou men het nog kunnen behouden, want, zooals ieder weet, ontbreekt in het mnl. dikwijls overeenkomst van tijd (zie STOETT, *Syntaxis*, § 478). Doch dat is hier maar schijnbaar het geval. Immers, vs. 91 is op te vatten als vormende een volledigen zin op zich zelf, en dan is er natuurlijk tegen het gebruiken van het praesens niets in te brengen.

Vs. 984 luidt aldus : *Ende ontdecten hem al haer leven.* Door PENON wordt *hem* geschrapt, vermoedelijk wel omdat hij meende dat in *ontdecten* het pronomen al opgesloten ligt, zooals JONCKBLOET reeds in zijne eerste uitgave bij dit vers had opgemerkt. De vraag is echter of wij *ontdecten* niet moeten beschouwen als een zwak imperfectum op *-en?* Een zoodanige vorm is zoo zeldzaam niet (zie VAN HELTEN, *Mnl. Sprkk.*, § 217). In dat geval staat *hem* er niet te veel.

Als in vs. 259 PENON *doe* leest waar het hs. *doen* (*doē*) heeft, is dat misschien ten gevolge eener onoplettendheid. Wij hebben boven, bij het bespreken van vs. 52 al een soortgelijke vergissing aangetroffen. In alle geval worde de lezing van het hs. behouden. — Ten slotte moet nog gewezen worden op de geenszins gewettigde wijziging van *recht* in *rechte* in de uitdrukking *na recht* (= zooals het behoort) in vs. 171.

Zooals men ziet, is geen enkele van de hier besproken veranderingen noodig; overal mag men den oorspronkelijken tekst ongewijzigd behouden.

III.

Eene tweede reeks van tekstverbeteringen betreft die veranderingen, waar de reden voor te zoeken is in een poging om het metrum der verzen te herstellen. Soms

stond, naar PENON's meening, te veel in den regel om hem met vier heffingen te scandeeren; vandaar de nog al talrijke plaatsen waar hij een of ander woord, hetzij in daling, hetzij in heffing, als overtollig schrapt.

Aldus worden weggelaten een of meer woorden die het vers een heffing te veel zouden geven, in de regels 439, 465, 481, 1028. Doch in geen enkel van die gevallen is de weglating noodig; al die verzen laten zich, zooals zij in het hs. staan, zeer goed met vier heffingen scandeeren. Om maar als voorbeeld ééne van die plaatsen te bespreken, nemen wij vs. 465, dat aldus luidt : *Die scamelike sonden ende die zwaer*. PENON schrapt *ende die;* maar dit is niet van doen. Men scandeere aldus : *Die scám(e)like sónden énde die zwáer;* zie VAN HELTEN, *Mnl. Versbouw*, § 31 *a*. Dezelfde opmerking geldt voor de andere aangehaalde verzen.

In vs. 249 : *Nu ghinc si danen dorden noet,* dat in regel is, wordt *danen* geschrapt. Dat geschiedt om in het vs. slechts drie heffingen te hebben, daar het volgende en daarop rijmende vers er ook drie heeft. Elders nog zullen wij PENON wijzigingen in het getal heffingen zien toebrengen om tusschen de op elkander rijmende regels aldus symmetrie te bekomen; wij zullen dan het al of niet noodige van die veranderingen bespreken (zie beneden, blz. 263-264).

Vs. 145 schijnt PENON ook te lang. Als men tot grondregel aanneemt dat op een heffing ten hoogste twee dalingen kunnen volgen, schijnt het inderdaad een weinig moeielijk het vers, zooals het in het hs. voorkomt, met vier heffingen te scandeeren : *Dat niemen en sal wéten in dit covént*. PENON leest : *Dat niemen en wete;* maar daar is, dunkt mij, een eenvoudiger middel om de overtollige daling tusschen *wie-* en *wé-* te doen verdwijnen. Men late de ontkenning *(en)* na *niemen* weg, zooals ove-

rigens dat PENON elders na dit woord — hoewel daar zonder eenige reden — doet (zie b. v. vv. 172, 292, en vgl. daarover hier beneden). Tegen het gebruik van den indicativus is er geen bezwaar (zie STOETT, *Syntaxis*, § 501).

Om de vv. 166 en 567 met vier heffingen te lezen, schijnt het ook niet van doen PENON's veranderingen er te moeten in aanbrengen. Het eerste scandeere men aldus : ***Sandersdághes*** [of ***Sándersdagh(e)s***] ***ghinc hi in die stát*** (men moet aldus ***ghinc hi*** niet schrappen); wat het tweede betreft, het vervangen van ***weduwe*** door ***vrouwe***, zooals PENON doet, (waarschijnlijk om een daling minder te hebben), is maar schijnbaar een redmiddel; immers, ***weduwe*** kan zonder moeite als ***wéd(u)we*** gelezen worden; zie VAN HELTEN, *Mnl. Versbouw*, § 32, ***b***.

In andere verzen weer waren te veel dalingen. Alzoo schrapt PENON in vs. 471 de ***n*** van ***loven*** in de uitdrukking ***háer te lóven ende téren***, gewis om te kunnen lezen : ***háer te lóve‿ende téren***, wat echter heelemaal onnoodig is; men scandeere ***lóven end(e) téren*** (vgl. VAN HELTEN, ***t. a. pl.***, § 31, ***g***). Andere soortgelijke wijzigingen waren ook niet van doen; b. v. in vs. 132, waar tegen de alleszins goede lezing ***mi enen sekeren tijt seggen*** (PENON ***een***) niets in te brengen is; evenzoo in de vv. 172, 292 en 612, waar zonder de minste reden de ontkennende partikel ***en*** geschrapt wordt (vgl. dat met het daareven besproken vs. 145). Het is weliswaar twijfelachttg of PENON dat deed om een daling minder te bekomen (er is er immers geene te veel); maar is dat de beweegreden niet geweest, waarom gebeurde dan de weglating? — Waarom, vraagt men verder, werden in de vv. 314-315 de woordjes ***niet*** en ***u*** geschrapt, en in vv. 762-763 de woordjes ***en*** en ***wel?*** Was het niet om het vers in opzicht van metrum vloeiender, beter te maken, welke reden mag er dan voor geweest zijn?

Na die uitlatingen moeten eenige inlasschingen besproken worden. — In sommige verzen wil, door een kleine toevoeging, PENON eene daling meer bekomen. Aldus in de vv. 871, 895, 1020, misschien ook in vs. 50. Geen enkele van die inlasschingen steunt op een eenigszins goede reden. — Men begrijpt niet waarom onze uitgever *in cán* van vs. 871 in *ic en cán* verandert, vooral als hij hetzelfde *in* (= *ic en*) op een paar andere plaatsen van ons gedicht, nl. in vv. 399 en 582 (insgelijks aan het begin van den regel), ongewijzigd laat. In vs. 871 hapert volstrekt niets aan den zin noch aan het metrum; evenmin in vs. 895, waar *om* door *omme* vervangen wordt. In vs. 1020 is de wijziging van *thuus* in *thuuswaert* eveneens onnoodig en zelfs willekeurig. Vermelde veranderingen werden wellicht toegebracht om, door een daling tusschen twee heffingen te plaatsen, het vers vloeiender te maken (dit schijnt de eenige beweegreden). Maar, buiten dat dit geenszins een voldoende grond is, moet er op gewezen dat in zooveel andere verzen twee heffingen onmiddelijk op elkander volgen, b. v. vv. 10, 20, 29, 38, 40, 51, 67, 76, 80, enz.; waarom zou dat in de besproken verzen niet mogen zijn?

In de vv. 401, 792 en 899 worden respect. de woorden *verre, vrouwe* en *harde* (allen staande in heffing) ingelascht, en in vs. 347 wordt *op tfelt* in *óp dat vélt* veranderd, om aldus ook een vierde heffing te bekomen. Volgens den tekst van het hs. zijn die verzen maar met drie heffingen te lezen; doch daar zij op verzen met vier heffingen rijmen, meent PENON dat zij er insgelijks vier moeten hebben. Hij gaat daarbij van hetzelfde grondbeginsel uit als VAN HELTEN, die in § 1 van zijn *Mnl. Versbouw* als regel opgeeft : « De op elkaar rijmende verzen hebben een gelijk getal heffingen ». Gaat het nu niet aan ze volgens de hss. met een gelijk getal heffingen te lezen, dan moet men op eene of andere wijze

veranderen om de symmetrie te herstellen. Aldus VAN HELTEN verder (*t. a. pl.*, blz. 91), die nochtans zelf verklaart vooralsnog geene zekerheid verkregen te hebben, of wel eens bij uitzondering een vers, met drie heffingen, en een ander, met vier, tot een paar werden vereenigd; die dus, m. a. w., bekent dat hij nog niet weet of de in het begin van zijne verhandeling afgekondigde regel voor alle gevallen geldt of niet. Daaruit zou al volgen dat wij niet noodzakelijk die evenredigheid overal *moeten* hebben. En inderdaad schijnt het wel een weinig alsof de regel vóór het genoegzaam waarnemen der feiten gemaakt werd, alsof de feiten den regel moeten volgen, en niet omgekeerd. Weliswaar zegt VAN HELTEN nog (*ibid.*) dat hem tot dusver « een geringe wijziging voldoende [was] om de evenredigheid te herstellen », maar het groot getal plaatsen waar hij veranderen moet om aldus de gewenschte toepassing te vinden, alsook de niet altijd « geringe » wijzigingen daartoe noodig, schijnen eene waarschuwing te wezen tegen het te angstvallig vasthouden aan dien regel. Laat ons dan voorloopig maar aannemen, tot latere nasporingen door middel van meer gegevens de oplossing van dit vraagstuk zullen toelaten, dat verzen met drie heffingen niet zelden door het rijm verbonden worden met andere, waar er vier voorkomen. In de *Beatrijs* ook treffen wij zoodanige gevallen aan, buiten de reeds boven vermelde; aldus de vv. 3-4, 39-40, 77-78; 289-290; 431-432; 581-582; 583-584; 659-660; 737-738 (1). Sommige van die plaatsen werden, vóór PENON's uitgave, al door VAN HELTEN terecht geholpen door omzettingen of anderszins (*Mnl. Vers-*

(1) JONCKBLOET, in zijne tweede uitgave der *Beatrijs*, citeert nog als verzen met drie heffingen, rijmende op andere met vier, de rijmparen 21-22; 227-228; 313-314; 353-354; 377-378; 691-692; 915-916. Die plaatsen zijn echter in regel, d. i., elk vers van het paar heeft drie, respect. vier heffingen.

bouw, blz. 101 en 104); PENON behoudt daar nochtans de lezing van het hs. Daarom begrijpt men nog minder de inlasschingen in de aangehaalde verzen, waar met even veel recht de oorspronkelijke lezing had kunnen blijven. Vooral de verandering in vs. 347 is vreemd, als men bemerkt dat juist hetzelfde geval voorkomt in vv. 449-450 (respect. 3 en 4 heffingen), waar het aan dezelfde uitdrukking *op tfelt* te wijten is. Waarom heeft PENON ook daar de symmetrie niet hersteld?

Eindelijk blijven nog te bespreken eenige andere verzen, waar PENON op andere wijze dan door schrapping of inlassching het metrum in orde wil brengen. — Aldus vooreerst vs. 35. Het hs. heeft : *Si ghereide tlicht en̄ órnamént*. PENON leest : *ent ornament*. Er is geen bezwaar *ende* te behouden, en er het lidw. bij te voegen; men leze dus : *tlicht ende tórnamént*. — Vs. 477 luidt aldus in het hs. : *Si wás séven jaér metten mán*. Dat laat niets te wenschen over in opzicht van taal en maat; het is niet noodig met PENON te wijzigen in : *Si wáser séven métten mán*. — Een soortgelijke verandering brengt de uitgever aan in vs. 248, waar de oorspronkelijke lezing van : *Waerómme dát si die slótel daer hinc*, omgezet wordt in : *dát si dáer die slótel hinct* (1). Dat is eveneens niet van doen.

Ook in vs. 783 moet de tekst niet gewijzigd worden. De regel laat zich goed met vier heffingen scandeeren : *Ende‿hád(de) mi María niet verbéden*. PENON maakt daar van : *En hadde si mi niet verbeden*. Niet alleen is dat niet noodig wegens de metriek, maar ook bepaald te verwerpen; *ende* moet behouden worden, omdat het hier « als, indien » beteekent, zooals vaak aan het hoofd van een zin (zie *Mnl. Wdb.* II, 643 op *ende*).

(1) De verandering van *hinc* in *hinct* komt beneden ter sprake.

IV.

Ten slotte blijven nog de tekstverbeteringen in engeren zin ter bespreking over. Bij sommige daarvan, waaronder enkele vóór PENON reeds door andere taalkundigen werden voorgeslagen en door hem (meestal stilzwijgend) eenvoudig aangenomen, moeten wij niet stil blijven, omdat het wezenlijk noodige verbeteringen zijn, die ieders toestemming bekomen hebben. Aldus de wijzigingen in de vv. 68, 368, 409, 418, 437, 502 (1), 663, 852, 980. Ook vs. 11 kunnen wij onbesproken laten; PENON zelf — hoewel hij JONCKBLOET's gissing in den tekst opneemt — verklaart dat hij even gaarne de lezing van het hs. zou behouden, daar zij ook eenen goeden zin geeft.

De overige veranderingen — een vijftiental — verdienen een voor een besproken te worden.

Vs. 53. — Vóór *dade* wordt de negatie *en* gevoegd, en *niet* geschrapt. Dat is niet noodig; de constructie laat zich voldoende verklaren.

Vs. 169. — De « mantele ende caproen » *groet* van het hs. worden bij PENON *goet*. Geeft dat een passender beteekenis? Ik meen het niet. *Groet* schijnt mij hier het juiste woord, door den zin gevergd, terwijl *goet* maar een weinig beteekenende stoplap zou wezen. De dichter drukt er op dat « mantele ende caproen » ruim waren; zij moesten nl. dienen om er Beatrijs goed in te kunnen

(1) Als men de vv. 501-502 in de volgorde leest waarin ze in het hs. voorkomen, is de zinbouw eenigszins gewrongen. Men bekomt een veel eenvoudiger en natuurlijker constructie, als men de beide verzen in de omgekeerde volgorde plaatst. Het relatieve bijw. *daer* wordt aldus door geen tusschenzin van zijn antecedent gescheiden, en de aaneenschakeling der gedachten laat zich gemakkelijker verklaren.

verbergen, zoodat, moest haar iemand op hare vlucht uit het klooster ontmoeten, zij toch niet herkend zoude worden.

Vs. 171. — De lezing van het hs. is uitstekend; er is geen reden om *ende* door *elc* te vervangen.

Vs. 248. — Met verwijzing naar het *Mnl. Wdb.*, II, 1045, 1049 wordt in dit vers *hinc* van het hs. tot *hinct* gewijzigd; aldus zou men een beter rijm hebben op *ghedinct* van den vorigen regel. — Die verbetering is onnoodig. *Hinc* is het imperfectum van het transit. *hangen*, welk impft. zich hier wel laat verklaren, al paste in het verband een praesens beter; het staat er nl. uit rijmnood. Niet zelden gebruikt de mnl. dichter tegenw. en verleden tijd dooreen, waar hij anders zijn rijm niet kan bekomen; boven is al op het gebrek in de overeenstemming in de tijden van het ww. gewezen (zie blz. 260). — VERDAM, *t. a. pl.* van het *Mnl. Wdb.*, had voorgeslagen *hinct* te lezen, welke vorm het praesens van *hengen*, causat. bij *hangen*, zou zijn. Doch, zooals verder uit het *Mnl. Wdb.* zelf (III, 340) blijkt, heeft *hengen* — dat eerst in het jongere mnl. opkomt — nergens de eigenl. beteekenis van « doen hangen, vastmaken », die hier door den zin gevergd wordt. Ook gewaagt VERDAM, op het woord *hengen*, van de vroeger voorgestelde wijziging niets. Men leze dus *ghedinct* : *hinc*. Dit is het eenig soortgelijke rijm niet dat in de *Beatrijs* voorkomt, en het heeft ook niets buitengewoons; in de beste mnl. gedichten treft men er zulke aan (1).

(1) In de vv. 269-270 luiden de rijmen : *behoeft* : *genoech*. PENON verklaart *(Inleiding*, blz. XVII) daarvoor geen verbetering te vinden. Zij is trouwens overbodig; wij hebben hier eenvoudig een halfrijm *(assonance)*. Misschien is het PENON ontgaan dat er ook op een paar andere plaatsen dergelijk rijm voorkomt, nl. in vv. 769-770 *(laten : maken)* en vv. 783-784 *(verbeden : begheven)*. Maar oorspronkelijk zal er in vs. 270 wel iets anders gestaan hebben, want het woord *ghenoech* schijnt in het hs. uit iets anders verbeterd.

Vs. 293. — Het hs. heeft : ***Doen begant te lichtene int oest.*** Penon verbindt dezen regel met den volgenden, en maakt er een ondergeschikten zin van; hij verandert dan : ***Doet began...... Si seide.*** Dat is niet van doen. Het vers 293 kan beschouwd worden als vormende een zin op zich zelf; men zette er een punt achter. Ik weet wel dat, twee verzen vroeger, de dichter al gezeid heeft dat de twee gelieven vluchtten « soe verre, dat begon te daghen »; maar dat is geen bezwaar. In welk mnl. gedicht vindt men geene van die onfraaie herhalingen?

Vs. 404-405. — De dichter verhaalt dat onze twee gelieven in « een poert » gekomen waren; ***daer soe bequaemt hem wale***, gaat hij voort, ***dat siere bleven der jaren seven.*** — Penon zet een dubbel punt achter ***wale***, en maakt van vs. 405, dat hij wijzigt tot : ***Si bleven daer der jare seven***, een nieuwen zin. Waarom mogen de twee regels niet verbonden blijven, naar des schrijvers bedoeling? Hapert er iets aan de constructie, dan is er een eenvoudiger middel om alles perfekt te hebben; men verplaatse ***soe*** in vs. 404, en leze : ***Daer bequaemt hem soe wale / Dat*** enz. Maar dat is eigenlijk niet noodig; de tekst blijft even goed ongewijzigd.

Vs. 433. — Beatrijs zegt : « ***Hets mi comen soe / Dat ic*** enz. Penon verandert ***soe*** in ***toe***. De lezing moet nochtans niet verworpen worden. ***Comen*** absolute en met den derden naamv van het pron. person. is : « geschieden, gebeuren ». Zie *Mnl W'db* III, 1726-1727, en vgl., voor de constructie, o. a. het aldaar aangehaalde voorbeeld uit den *Segh.*, vs. 8937 : « Het sal so comen / Dat ic minen name wel sal nomen. »

Vs. 521. — Beatrijs maakt hier een toespeling op de bekende Theophilus-legende. Zij zegt van dit personage :

> ***Hi was der quaetster sonderen een,***
> ***Ende haddem den duivel opghegeven***
> ***Beide ziele ende leven.***

Penon leest eenvoudig *had*, waardoor heel het volgende vers voorwerp wordt bij *had opghegeven*. Kan men echter het pronomen niet laten staan, en den volgenden regel opvatten als de nadere verklaring van *hem* = *zich* (d. i. nl. zoowel ziel als lichaam)? Men zou dan het vers 522 tusschen haakjes kunnen plaatsen.

Vs. 527. — Ten onrechte verandert hier Penon *noy* in *noyt*. Wij hebben hier het bijwoord van tijd niet, maar dat van voorstellingswijze : *node* (vgl. *Mnl. Wdb.*, IV, 2470 op *node*). Er is geen moeielijkheid in den tekst, vooral als men vs. 527 leest alsof het tusschen haakjes stond. De woorden *Vrouwe, ghedinct* enz. maken eene tegenstelling uit, niet met *In wat leven ic noy was*, maar met de vv. 525-526 : *Al benic een besondech wijf*, enz.

Vs. 611. — Daar wordt melding gemaakt van *cloesters* die, zegt de tekst, *staen tusschen Elve ende der Geronde*. De uitgever laat het lidwoord voor Geronde weg. Het *moet* er weliswaar niet staan, maar nu het er staat, hebben wij het recht niet om het te schrappen. Zie Stoett, *Syntaxis*, § 239, 2° *Aanm.*, en vgl. het daar aangehaalde voorbeeld : *Tusschen Dunauwe enten Rijn*, waarin juist hetzelfde gebruik van het lidwoord voorkomt. Is er dan, in grammatisch opzicht, geen bezwaar tegen den tekst, ook wat de metriek betreft is ons vers in orde, want het laat zich zonder moeite scandeeren.

Vs. 627. — Beatrijs gevoelt berouw over hare zonden; zag ik, zegt zij, vs. 626,

« *enen hoven heet*
Die in groten gloyen stonde,
Dat die vlamme ghinghe uten monde,
Ic croper in met vlite,
Mochtic mier sonden werden quite. »

Na *in* van vs. 627 lascht Penon *so* in. Dat is geen noodige verbetering. De tekst mag behouden worden zoo-

als hij is; immers *so* kan wegblijven voor het consecutieve voegwoord *dat*. Zie *Mnl. Wdb.*, II, 87, 8° en vgl. de aldaar aangehaalde voorbeelden. Zie ook STOETT, *Syntaxis*, § 352.

Vs. 845. — Het hs. heeft : ***Binnen dien was die nacht gheghaen / Dat*** enz. — Door PENON wordt ***ghegaen*** in ***tegaen*** veranderd. Waarom? Er is geen bezwaar tegen de lezing van het hs.; ***gaen*** beteekent hier ***komen tot een zeker tijdpunt;*** vgl. *Mnl. Wdb.*, II, 881. De beteekenis is : Intusschen was de nacht gekomen tot dit tijdpunt waarop het uurwerk « begonste te slaen », en daardoor middernacht aankondigde. Ofwel vatte men ***gaen*** eenvoudig op als « weggaan, verdwijnen » : de nacht was al zoo ver weg, dat, ***enz***. De constructie is dezelfde als in de daareven besproken regels 627-628.

Vs. 848. — Aan het vers hapert iets. ***Si nam cloczeel biden inde***, staat er in het hs. In plaats van ***dat*** voor ***cloczeel*** in te voegen, zooals PENON doet, leze men eenvoudig ***namt***.

Vs. 871. — Tegen ***vergronden*** van het hs. wordt bezwaar gemaakt, en PENON vervangt het door ***vermonden***, d. i. « vertellen, mededeelen, zeggen », dat overbekend is, en ook een weinig verder, vs. 916, voorkomt. Mij dunkt dat ***vergronden*** nochtans zou mogen blijven. Het beteekent hier zooveel als « tot in den grond uitleggen, d. i. geheel en al, in bijzonderheden mededeelen ». Voor deze beteekenis kan ik tot nog toe geen ander voorbeeld aanwijzen, maar is dat een voldoende reden om te ontkennen dat het dien zin kan hebben? — ***Vergronden*** immers is (zie o. a. OUDEMANS en Glossar. *Lekensp.*) « peilen, uitvorschen, doorgronden »; met den dat. van den persoon verbonden, zooals hier, wordt dat : « voor iemand uitvorschen, peilen », waaruit zich gemakkelijk de beteekenis van « verklaren, uitleggen » ontwikkeld kan hebben.

Vs. 936. — In het hs luidt die regel : ***Een kint, dat***

dochte haer doet. Na *haer* voegt PENON er *wesen* in. Dat is m. i. onnoodig. *Dunken* wordt even goed zonder als met de onbepaalde wijze tot aanvulling van het begrip gebruikt; er moet dus niets gewijzigd worden. Misschien heeft er PENON enkel *wesen* bijgevoegd om aldus eene heffing meer in het vers te tellen, daar de vorige regel stellig met vier heffingen moet gelezen worden. Dit vers zou dan behooren tot de plaatsen reeds boven, blz. 263-5, besproken. In alle geval is de inlassching overbodig; zooals het in den tekst staat, kan het ook wel met vier heffingen gescandeerd worden, als men volstrekt de symmetrie wil hebben.

Uit bovenstaande op- en aanmerkingen zullen wij liefst niets afleiden. Het is al voldoende, als er, eens te meer, uit blijken mocht dat men niet te veel zorg kan besteden aan het getrouw weergeven van de lezing der handschriften; dat alle veranderingen nauwkeurig dienen aangegeven te worden; dat men niet te voorzichtig kan wezen in het verbeteren van zoogen. « fouten ». Terecht heeft men gezeid, dat de groote meerderheid van critische verbeteringen veroorzaakt zijn door onze onkennis (F. BONEBAKKER, *Van Sente Brandane*, Inleiding, blz. xv). En hoezeer ware het te wenschen, dat wij van alle mnl. teksten vertrouwbare uitgaven hadden!

C. LECOUTERE.

December 1899.

De Noordnederlandsche Tongvallen. Atlas van Taalkaarten met tekst, *uitgegeven door het Kon. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap, met ondersteuning van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden en het Prov. Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en bewerkt door* Dr J. TE WINKEL, *Hoogleeraar te Amsterdam. Aflevering I. Brill, Leiden.* 124-32 bladz. met kaart.

Deze 1ste aflevering bevat eene Inleiding, waarin de schrijver een historisch overzicht geeft der pogingen sedert 1852 aangewend om de onderneming van den Atlas der Nnl. tongvallen tot stand te brengen, en aldus de prijsvraag, den 17 Juni 1852 door de Maatschappij der Nederl. Letterk. gesteld, ten minste gedeeltelijk te beantwoorden. Verder licht Schr. ons in over het plan van de geheele onderneming. Het materiaal van zijn werk is ontleend aan de antwoorden die door een aantal bevoegde personen uit alle gouwen van Noord-Nederland geleverd werden op de vragenlijst door den H. TE WINKEL zelf opgesteld. Want Schr.'s onderzoek slaat op al de Nnl. dialecten, zoowel op de Saksische en Friesche als op de Frankische. De teekens waardoor hij de klanken der verschillende tongvallen zoekt weer te geven zijn deels aan de Nl. spelling ontleend, deels door hem zelf opgemaakt. Het phonetisch beginsel wordt niet gehuldigd : zoo staat b. v. *òa* (of *ao* bij mindere ronding) voor den klank van 't Eng. *call; e* en *i* kunnen ook, zoowel als *ə* voor de onduidelijke vocaal staan, enz.

De Atlas is op de volgende wijze ingericht : uitgaand van 't Oudgerm. dat in 't geheel 14 klinkers en twee-

klanken bevat, zal de H. TE WINKEL cartographisch de verschillende klanken aanwijzen die in de verschillende tongvallen aan ieder der Oudgerm. vocalen en diphthongen beantwoorden; d. w. z. dat aan 't vocalisme alleen der Nnl. tongvallen een veertiental afzonderlijke kaarten zullen gewijd worden. Bij iedere kaart wordt een tekst gevoegd die, volgens de prijsvraag van 1852, het aangewezen spraakverschil taalkundig uiteenzet. Na 't vocalisme komen de consonanten aan de beurt, daarna de verbuiging, de vervoeging, de lexigraphie, dit alles op dezelfde wijze uitgewerkt. Eindelijk wanneer « al deze onderdeelen onderzocht en zooveel doenlijk in kaart gebracht zijn, dan moeten de grenzen der tongvallen zelf worden voorgesteld en zóó op eene kaart worden afgebeeld, dat tevens hunne onderlinge verwantschap blijkt.... »

Hier hebben wij nu de eerste kaart met voorafgaande toelichting. Aan de Oudgerm. lange *ae* of Nl. lange *a* gewijd. De tekst bestaat uit twee hoofdstukken. 't Eene omslaat de hoofdschakeeringen der lange *a* en bepaalt de verschillende gewesten waartoe ze behooren, 't ander handelt over den umlaut der lange *a* en duidt eveneens de streken aan waar die vocaal door den umlaut deze of gene wijziging heeft ondergaan. Als bijvoegsel dezer aflevering treffen wij het artikel aan dat onder den titel van *Bijdragen tot de kennis der Nnl. tongvallen* in het *Tijdschrift voor Nederl. Taal en Letterk.* 1898 verscheen. Aangaande de Oudg. lange *ae* bespreekt dit bijvoegsel zekere taalfeiten, die te veel ruimte in den tekst van den taalatlas zouden ingenomen hebben.

De gekleurde kaart die de aflevering besluit is met veel zorg opgemaakt en laat niets te wenschen over.

L. G.

Leven en Werken van Jonker Jan Van der Noot, *door* AUG. VERMEYLEN. *Proefschrift bij de Faculteit van Wijsbegeerte en Letteren der Vrije Hoogeschool van Brussel aangeboden ter verkrijging van het speciaal doctoraat. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel*, 1899.

Jan Van der Noot « de eerste nederlandsche Renaissance-dichter, een der kenmerkende, een der schoonste verschijningen onzer lyriek » zooals Schr. hem noemt, is, niettegenstaande de hooge waarde zijner werken, zeer langen tijd vergeten gebleven. De geschiedschrijvers onzer letterkunde hebben hem onverdiend verwaarloosd en, slechts vóor weinige jaren, heeft men hem eindelijk « opnieuw ontdekt ». De H. VERMEYLEN wenscht den XVIde eeuwschen dichter de plaats terug te schenken die hem in de evolutie onzer dichtkunst toekomt. Daarom wijdt hij hem deze zoo goed als volledige studie. Het boek handelt achtereenvolgens over de Renaissance, haar opvatting en bepaling, haar invloed op de poëzie en inzonderheid op de Vlaamsche poëzie; het hangt een tafereel op van de omstandigheden waarin V. d. N. verschijnt, bespreekt ieder zijner werken ten opzichte van vorm en gehalte en toont ons aan in hoeverre hij in zijne gedichten vreemde — vooral Fransche — invloeden heeft ondergaan en tevens, zijn Vlaamsche natuuraanleg getrouw, oorspronkelijk is gebleven. 't Onvangrijk eindkapitel van deze monographie voert tot titel *Kunst en invloed van J. V. d. N.* De H. VERMEYLEN bestudeert er V. d. N. als mensch — want « na de onpersoonlijke Rederijkers is V. d. N. een individu. Heel bepaald zien wij zijne trekken, vatten zijn eigen geestesleven » — als dichter, als schrijver en versificator, en weidt eenigszins uit over zijne werking, alsook die van andere Vlamingen op de wordende dichtkunst der Hollanders : « zoo autochtoon

zegt Schr., is de hollandsche 17de eeuw niet en in Vondel zelf vinden we de vlaamsche natuur zoo volledig uitgesproken ».

De bladz. 143-169 bevatten eene nauwkeurige *Bibliographie* van V. d. N.'s schriften alsmede een aantal nota's die Schr. verkozen heeft reeksgewijs onder den titel van *Aanmerkingen* op 't eind van zijn boek te laten drukken.

De typographische uitvoering van dit werk is met veel smaak verzorgd en doet eer aan drukker en uitgever.

L. G.